

Internationale Spectator

Jaargang 66 – nr 10 – oktober 2012

Wordt het **Obama** of **Romney**?

De Europese Unie en beteugeling
van de eurocrisis

Een liberaal ontwikkelingsbeleid?

Instituut Clingendael

online tekst beschikbaar via www.internationalespectator.nl

Uitgave van Koninklijke Van Gorcum BV (Assen) namens het Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen 'Clingendael' (Postbus 93080, 2509 AB Den Haag), dat samenwerkt met het Koninklijk Instituut voor Internationale Betrekkingen, EGMONT, te Brussel.

Verschijnt maandelijks en wordt uitgegeven op de grondslag van een redactiestatuut.

Redactie bureau

Instituut 'Clingendael'
Redactie Internationale Spectator
Postbus 93080, 2509 AB Den Haag
tel. 070-3245384; fax. 070-3746669
E-mail: gtelkamp@clingendael.nl of
pschregardus@clingendael.nl
www.internationalespectator.nl

Kernredactie

Jan Q.Th. Rood (hoofdredacteur)
Peter A. Schregardus (eindredacteur)
Gerard J. Telkamp (eindredacteur)
Laura E.C. van der Wal (eindredacteur)

Algemene redactie

E. Bakker, S. Biscop, D. Crikemans, H. Hoebeke,
P. Hoebink, S. de Hoop, W. Hout,
M. van Keulen, G. Molier, J.C. Mulder,
C.W.A.M. van Paridon, G. van Pinxteren,
R.A. Wessel

Abonnementenadministratie

Koninklijke Van Gorcum BV
Administratie Internationale Spectator
Postbus 43, 9400 AA Assen
tel. 0592-379555; fax. 0592-379552
E-mail: internationalespectator@vangorcum.nl
www.vangorcum.nl

Abonnementsprijzen

Nederland en België:
Particulier abonnement € 66,00
Instellingsabonnement € 78,50
Studentenabonnement € 51,00
SIB Startersabonnement € 27,95
CLIO Startersabonnement € 27,95
Buitenland Particulier abonnement € 94,80
Buitenland Instellingsabonnement € 108,25
Buitenland Studentenabonnement € 74,50
Betaling via Belgisch gironummer is mogelijk.
Abonnementen worden automatisch verlengd,
tenzij voor 1 december schriftelijke opzegging
heeft plaatsgehad.

Losse nummers € 7,95 excl. portokosten

Advertenties

Acquire Media, Zwolle
Tel 038-4606384 /
fax 038-4606318
info@acquiremedia.nl

Foto omslag

Rutger van Hamersvelt

Richtlijnen voor auteurs zijn verkrijgbaar op
het redactie-adres.

ISSN 0020-9317

Alle in dit maandblad uitgesproken meningen
en inzichten blijven geheel voor verantwoor-
delijkheid van de schrijvers.

Niets uit deze uitgave mag worden verveel-
voudigd en/of openbaar gemaakt d.m.v. druk,
fotocopie, microfilm, of op welke wijze dan
ook, zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de uitgever.

©2012, Koninklijke van Gorcum, Assen
Alle auteursrechten ten aanzien van de inhoud van
deze uitgave worden uitdrukkelijk voorbehouden.

Inhoud oktobernummer 2012

COLUMN

Maurits Berger

Religie en democratie 465

OPINIE

Jan Jaap Kleinrensink

Een liberaal ontwikkelingsbeleid:
China helpen? 467

ARTIKELLEN

PRESIDENTSVERKIEZINGEN IN DE VERENIGDE STATEN

Doeko Bosscher

Obama's kansen op herverkiezing:
Yes, we can! ook in 2012? 469

Thomas W. Gijswijt

Obama's buitenlandse politiek en
de verkiezingen: *Is it the economy,
stupid?* 474

Philip Marey

Amerikaanse verkiezingen in de
schaduw van de Grote Recessie 477

Willem Post

Van optimisme en pessimisme naar
realisme: *The State of the Union*
onder Obama of Romney 481

Vince Klösters

Amerikaanse toenadering tot Iran:
onwaarschijnlijke noodzaak 486

EUROPA & DEMOCRATIE

Iona Ebben, Adriaan Schout & Jan Marinus Wiersma

Wel controle maar weinig visie:
de Tweede Kamer en de Europese
toppen 489

Sam Rozemond

Democratie of Europa 494

Frederic Eggermont

De Eurotop: gelijkwaardige of
dominante partner van de
Europese Raad? 498

BESPREKINGSARTIKEL

Henk Houweling

Nederland en het verval van het
Westen 502

RESPONS

Frans verhagen

*Het succes van Dwight Milhous
Obama* 505

REPLIEK

Peter van Ham

506

BOEKBESPREKINGEN

Inez Schippers over

*Jimmy Carter: van pindaboer tot
president* 507

Kees Homan over

Aspecten van de Uruzgan-missie 508

Anno Bunnik over

*Journalistiek over Midden-
Oosten* 511

Vincent Delaere over

De gisting tot een federale staat 512

Wim Couwenberg over

*Zijn natiestaat en democratische
rechtsstaat onlosmakelijk?* 514

Ben de Jong over

*De zucht naar publiciteit van een
Russische provocateur* 516

SIGNALEMENTEN

518

VARIA

520

Religie en democratie

Arabische vrienden en collega's waren altijd stomverbaasd als zij hoorden over *religieuze* politieke partijen in Nederland en dat pastoors en dominees niet alleen parlementariërs waren, maar het zelfs tot minister en premier schopten. 'Maar jullie zijn toch seculier?!' Tja, leg dat maar eens uit. Zeker aan landen als Egypte, Syrië en Tunesië, waar tot de revoltes van 2011 politieke partijen op religieuze grondslag niet waren toegestaan. Dat hadden ze overgenomen van het Franse systeem. En daarin werden zij gesteund door Europese landen, omdat zo de Moslimbroeders buiten de politieke arena gehouden konden worden. Dezelfde Europese landen waar christen-democraten tot de grote, invloedrijke partijen behoorden. Leg dat ook maar eens uit.

Het is interessant om vast te stellen dat religie en democratie in een westerse context niet als tegenstrijdig gezien worden, maar wel als we voor religie 'islam' invullen. Sinds de jaren '90 van de vorige eeuw is de zich in toenemende mate ontplooiende islam een bron van zorg voor velen – niet alleen westerlingen – omdat het islamitisch gedachtegoed ondermijnend zou zijn voor iedere vorm van democratisering. En democratisering van de moslimwereld stond juist hoog op de agenda van veel westerse landen.

Het Westen heeft daarom niet willen zien dat zich al geruime tijd twee processen voltrokken in de moslimwereld die elkaar juist versterkten: democratie én islam. In het geval van de Arabische wereld toonden onderzoeken herhaaldelijk aan dat Arabieren van alle mensen ter wereld het hoogste scoorden in hun wens naar democratie. En tegelijkertijd wilden ze ook islam. Maar niet altijd was duidelijk wat ze met het een en met het ander bedoelden, laat staan met de combinatie van beide.

Laten we er geen doekjes om winden: islam doet niet aan democratie. Net zo min als het christendom, jodendom, boeddhisme of hindoeïsme dat doen. Democratie in de moderne betekenis van het woord heeft twee kenmerken: burgerlijke vrijheden en de mogelijkheid om invloed te hebben op bestuur. Beide kom je niet of nauwelijks tegen in religie. Geen wonder, want religies houden zich bezig met de mense-

lijke verhoudingen tot het bovenaardse en goddelijke, en daar heerst geen democratische overlegcultuur. De macht ligt bij God, niet bij het volk. Een religie uit zich in theologie, niet in staatkunde.

Ook andere democratische beginselen komen er in religies – in het bijzonder bij monotheïstische religies – bekaaid van af. Andersgelovigen moeten bestreden worden of op zijn best gedoogd als inferieur, vrouwen hebben een minderwaardige positie, en homoseksuelen en overspeligen verdienen de doodstraf.

Het probleem is echter niet de religie, maar onze vraagstelling. De vraag moet niet luiden 'is islam democratisch?', maar 'zijn moslims democratisch?' We moeten ons, met andere woorden, niet richten op het geloof, maar op de gelovigen. Dat is ook de benadering die wij hanteren bij onze eigen christelijke partijen: hoe de katholieken, gereformeerden of hervormden hun religieuze denkbeelden verenigen met hun democratische opvattingen interesseert niemand. Zij worden slechts op het laatste beoordeeld, en hoe zij dat theologisch regelen, is hun eigen, interne zaak.

De meeste moslims, katholieken en joden kunnen wel degelijk democratie met hun geloof verenigen (hoewel sommige zeer orthodoxen onder hen dat op theologische gronden zullen bestrijden). Dat is op zichzelf ook niet zo vreemd. Godsdienstsociologen wijzen erop dat gelovigen meer geneigd zijn tot gemeenschapszin dan niet-gelovigen: zij gaan meer naar de stembus, zijn meer betrokken bij armoedebestrijding, geven meer uit aan liefdadigheid en werken meer samen. Dat zien we bij de Moslimbroeders in de Arabische wereld, maar ook bij de katholieken en gereformeerden in Nederland.

Eén-nul dus voor de gelovigen, zou je zeggen. Maar – en dit is een heel grote 'maar' – deze samenhang speelt zich vooral af binnen de geloofsgemeenschap zelf. Want daar stuiten we op een element van religie dat juist strijdig is met moderne democratische beginselen: het richt zich voornamelijk op de eigen gelovigen. Vanuit religieus perspectief staat democratie dus niet gelijk aan het delen van waarden, maar aan een pragmatische vorm van samenleven, die garandeert dat de eigen waarden nageleefd kunnen worden.

De vraag rijst dan wat er zou gebeuren als die geloofsgemeenschap een democratisch gekozen politieke meerderheid vormt, zoals nu het geval is in landen als Egypte en Tunesië. Daar heeft religie namelijk, na de strikt seculiere jaren '50, '60 en '70, geleidelijk aan belang gewonnen. Eerst als persoonlijke vroomheid, later steeds meer als publieke aangelegenheid, variërend van maatschappelijk welzijnswerk tot uitingen van religiositeit op straat en in de werksfeer, maar ook in de politieke arena.

Nog ingrijpend is dat islam het veld won als publieke moraal. De beschuldiging van 'onislamitisch gedrag' kan niet meer lachend weggevuifd worden: het kan tot spreek- en publicatieverboden leiden, of zelfs levensbedreigend zijn.

Deze positieve en negatieve aspecten van de islam zullen de komende jaren steeds nadrukkelijker naar voren komen, juist vanwege de democratische hervormingen. De mogelijkheid om nu eindelijk vrijuit een voorkeur te mogen uitspreken, heeft ertoe geleid dat de allang bestaande behoefte aan een religieuze levenswijze nu eindelijk openbaar is geworden.

In westerse landen, daarentegen, speelt religie in het publieke en politieke domein een veel bescheiden rol dan in de moslimwereld. Dat is niet omdat het staatkundig zo geregeld is, maar omdat men dat zo wil en zo doet. Ook dat is een democratische keuze. In Nederland, bijvoorbeeld, zal geen politicus het in zijn of haar hoofd halen politieke standpunten te onderbouwen met Bijbelcitaten of Gods zegen over de aanwezigheid uit te spreken. Niets verbiedt om dat wel te doen, maar het is *not done*. Dat is overigens typisch Nederlands. Want in Amerika kan een politicus alleen slagen als zijn religieuze doopceel is gelicht, en goed is bevonden. Presidenten en rockbands wuiven het publiek uit met een 'God bless you!' – iets wat in Nederland ondenkbaar is.

In dit opzicht is de situatie van de moslimminderheden in West-Europa interessant. Zij vallen zo uit de toon, omdat zij juist wél publieke manifestaties van hun religie voorstaan – denk aan hoofddoeken, baarden, geen handen schudden, bidden op het werk. Net als in de moslimwereld worden hier herhaaldelijk rechtszaken over aangespannen en zijn politieke partijen actief om de nationale eigenheid te bewaken tegen deze cultuur-vreemde praktijken.

Maar deze meerderheidsstem ketst vaak af tegen het andere bastion van de democratie: de burgerlijke vrijheden. Bepaalde religieuze gedragingen of uitingen zijn volgens een meerderheid misschien *not done*, maar ze zijn niet verboden. Europese moslims beseffen dat de vrijheid van religie in Europa in veel opzichten groter is dan in de moslimwereld. Vanwege de vrijheid van meningsuiting krijgen ze weliswaar meer te verduren aan islamkritiek, maar vanwege de vrijheid van reli-

gie kunnen ze meer op hun eigen manier moslim zijn, zonder dat een staat of samenleving hun iets oplegt. Ook dat is een kenmerk van democratie.

Dat is toch wel anders in veel moslimlanden, waar islam als publieke moraal steeds dominant wordt, en zich ook vertaalt in staatspolitiek. Dat zien we nu ook gebeuren in de Arabische landen. De nieuw verworven democratie zou dat wel eens kunnen aanwakkeren, omdat zij door velen wordt misverstaan als de macht van de meerderheid. De nieuw verworven vrijheid om eindelijk het eigen gelijk te kunnen opleggen aan anderen, is verleidelijk, maar dat is geen democratie. Democratie betekent ook dat minderheden worden beschermd en dat de meerderheid bepaalde zaken die haar onwelgevallig zijn, moet gedogen, omdat ze tot de elementaire rechten behoren. Hier zal de strijd de komende jaren over gaan.

Maurits Berger is senior research associate van Instituut Clingendael en hoogleraar Islam in het hedendaagse westen aan de Universiteit Leiden.

Deze aflevering van de *Internationale Spectator* werd mede mogelijk gemaakt door de inspanningen van Mw. Judith Nuijens, in de periode juni-november 2012 als stagiaire verbonden aan de kern- en eindredactie.

Een liberaal ontwikkelingsbeleid: China helpen?

Wie de vaderlandse politiek van een afstand beziet, moet wel tot de conclusie komen dat er een opmerkelijke koerswijziging gaande is binnen de VVD wat betreft ontwikkelingssamenwerking. Die heeft zich het meest pregnant geopenbaard in een artikel van fractievoorzitter (en campagneleider) Stef Blok en scheidend OS-woordvoerder Ingrid de Caluwé.¹ 'Ontwikkelingshulp is geen kerntaak van de Nederlandse overheid,' stellen zij. Op basis daarvan bepleiten Blok en De Caluwé een verlaging van het budget met meer dan tweederde. Zij spelen met argumenten als 'de burger moet zelf maar betalen voor steun aan projecten' en 'de resultaten van zestig jaar ontwikkelingshulp zijn teleurstellend'.

De nieuwe koers is inmiddels bevestigd in het VVD-verkiezingsprogramma, dat op zaterdag 25 augustus jl. door het VVD-congres is vastgesteld. Deze lijn zal daarom een rol gaan spelen bij de kabinetsformatie en bij het beleid van het nieuwe kabinet.

Eerst iets over de 'teleurstellende resultaten'. Over teleurstellingen is het moeilijk discussiëren, omdat ze zo sterk afhankelijk zijn van verwachtingen. Blok en De Caluwé melden daarover in het geheel niets. Laat ik dan enkele feiten en cijfers geven, afkomstig van de Verenigde Naties:

- In zestig jaar ontwikkelingshulp is de kindersterfte met 60% afgenomen;
- Extreme armoede (het aantal mensen dat moet leven van minder dan \$ 1,25 per dag) is aanzienlijk verminderd, zelfs in het armste werelddeel (Afrika): van 47% in 1990 naar 24% in 2008;
- Tuberculose en malaria zijn met succes bestreden. Het aantal mensen dat per jaar aan deze ziekten sterft, is gehalveerd;
- Veruit de meeste kinderen, zowel jongens als meisjes, gaan nu naar de basisschool. In Afrika ten zuiden van de Sahara steeg dit aandeel de afgelopen 12 jaar van 58 naar 76%.

Natuurlijk is er op twee manieren iets af te dingen op dit soort feiten. Ten *eerste* zijn er nog vele ambities on vervuld. Zo is 15,5% van de wereldbevolking ernstig ondervoed. En alle cijfers hierboven zijn gemakkelijk te spiegelen, in termen van wat nog niet bereikt is. Ten

tweede is het meestal niet goed mogelijk successen in ontwikkeling toe te schrijven aan specifieke interventies. Zo kan ook niet worden bewezen wat *Nederlands* belastinggeld precies heeft bijgedragen aan vermindering van armoede in de wereld. Op grond van talloze studies valt echter wel vast te stellen dat er forse vooruitgang is geboekt, bijvoorbeeld in termen van de *Millennium Development Goals*. Die studies maken ook aannemelijk dat Ontwikkelingssamenwerking metterdaad effect heeft. Het is daarom jammer dat Blok en De Caluwé zo weinig moeite hebben genomen hun betoog met verifieerbare argumenten te onderbouwen.

Ik zal mij daarom hier verder richten op een aspect dat tot dusver weinig aandacht heeft gekregen: de inbedding van het pleidooi. Is het een goedkope en doorzichtige poging om kiezers weg te trekken van de PVV, die *grosso modo* hetzelfde verhaal vertelt over Ontwikkelingssamenwerking? Of is hier sprake van een doordachte liberale visie op de wereld (wat maakt iets tot 'kerntaak van de overheid?'), het buitenlands beleid en de motieven voor internationale samenwerking? Een liberaal ontwikkelingsbeleid, hoe ziet dat er eigenlijk uit?

Ook bij voorgaande verkiezingen was de VVD voorstander van bezuinigingen op Ontwikkelingssamenwerking. Tot zover niets nieuws. Maar wat nu wordt voorgesteld, is veel ingrijpender; een reductie van het budget met meer dan tweederde betekent feitelijk *stoppen*. Dat komt neer op een breuk met een eeuwenoude traditie van een handelsnatie die haar belang bij welvaart en vrede elders in de wereld altijd terdege beseftte. Onduidelijk blijft hoe het veelgeprezen Nederlandse belang wordt gediend met deze afbraak. Het Nederlandse bedrijfsleven zal er zeker niet blij van worden. Uit het buitenlands beleid wordt een pijler gesloopt, maar de bedenkers hebben niet de moeite genomen de gevolgen daarvan in te schatten. Het kwam hun op forse kritiek te staan van een groep partijgenoten.² Ook oud-minister Voorhoeve noemde het standpunt 'een grote vergissing'.³ Een land dat actief lid is van de Verenigde Naties, de Europese Unie en de NAVO heeft wel wat uit te leggen als het opeens niet thuis geeft op het vlak van mondiale armoedebe-

strijding. Is deze *Alleingang* de voorbode van een breder isolationisme?

En dan de kruimel die overblijft. Als Ontwikkelingssamenwerking inderdaad 'geen kerntaak' is van de overheid, rijst ten eerste de vraag waarom de resterende miljard euro nog voor dit doel zou moeten worden gereserveerd. Blok en De Caluwé schetsen het door hen voorgestane OS-beleid helaas niet. Wie hun artikel goed scant, komt vijf kernbegrippen tegen: 1 wél *noodhulp*; 2 *doeltreffendheid* voorop; 3 kiezen voor landen 'die de potentie hebben op eigen benen te staan, waar Nederland met zijn specifieke expertise een bijdrage kan leveren en waar ons bedrijfsleven goede investeringsmogelijkheden vindt'; 4 meer *leningen* in plaats van giften; en ten slotte 5 weg met de ondoelmatige multilaterale organisaties.

Wie deze vijf beginselen combineert, komt gemakkelijk tot een karikatuur: Den Haag trekt het chequeboek voor een directe lening aan China als dat land door overstromingen zou worden geteisterd. Maar laten we de sleutelwoorden systematisch behandelen.

Waarom *noodhulp gespaard* moet worden, blijft onduidelijk. De liberale scribenten stellen zonder verdere plichtplegingen: 'Ontwikkelingshulp is geen kerntaak van de Nederlandse overheid. Bij rampen en oorlogen is het wel logisch dat ook de Nederlandse overheid noodhulp verstrekt.' Vinden Blok en De Caluwé de noodhulp doelmatiger? Of doet zich het 'humanitair imperatief' hier sterker gevoelen: waar medemensen door rampspoed getroffen worden, mag je niet de andere kant op kijken? Laten we aannemen dat zij de noodhulp willen handhaven op het huidige niveau. Dan blijft er nog een *klein bedrag* over voor meer structurele hulp, in te richten volgens de principes: doelmatig – landen met potentie – leningen – bilateraal.

Niemand zal zich uitspreken tegen *doeltreffendheid*. Maar wat betekent het precies in dit verband? Risico's mijden? De landenkeuze wijst wel in die richting. Maar dat betekent ook dat we de armste landen systematisch overslaan, tenzij ze bewezen potentie hebben op eigen benen te staan of investeringsmogelijkheden bieden. Zouden de liberale scribenten al gedachten hebben gewijd aan concrete landen: Suriname? Tsjaad? Nepal?

Leningen zijn nogal uit de gratie. De *schulden crisis* van de jaren tachtig, maar ook meer recente *kredietcrises* hebben de meeste donorlanden voorzichtig gemaakt bij het verstrekken van leningen. Blok en De Caluwé stellen onbekommerd: 'Leningen betalen zich terug, waardoor je ze opnieuw kunt inzetten. Daardoor [...] kan het budget omlaag.' Laten we ons even proberen te verplaatsen in een wereld waarin donorlanden massaal overgaan op een systeem van leningen. Macroeconomisch discutabel, politiek ondoordacht en nauwelijks een blijk van lerend vermogen.

Tot slot de *Verenigde Naties*. Althans, die lijken Blok en De Caluwé te bedoelen waar zij stellen: 'De financiële bijdragen aan tientallen multilaterale organisaties kunnen drastisch worden verlaagd.' Kennelijk omdat Nederland het alleen beter kan. Uitgerekend uit de hoek waar de afkeer van 'Nederland gidsland' altijd het grootst was, komt nu het pleidooi de wereld te isoleren. *Nederland is gids, maar alleen voor zichzelf*.

Jammer, ten slotte, dat Blok en De Caluwé in hun haast om te bezuinigen zo weinig zeggen over de inhoud van een liberaal ontwikkelingsbeleid. Het zou heel verhelderend werken als de VVD een eigen agenda voor ontwikkeling zou presenteren, met serieuze doelen en ambities. Uitgaande van het VVD-verleden, de liberale wortels, de bijdragen van liberalen elders in Europa en de VVD-beginselverklaring zou daarbij gedacht kunnen worden aan de volgende zes punten:

- 1 Geloof in *voortuitgang*;
- 2 Bevordering van *vrijheid en vrijhandel*;
- 3 De overheid schept randvoorwaarden voor de ontwikkeling van *menselijk kapitaal* (denk aan bevordering van onderwijs, een onomstreden kerntaak van de overheid);
- 4 Het *bedrijfsleven*, lokaal en internationaal, wordt aangemoedigd actief bij te dragen aan ontwikkeling. Het Nederlandse bedrijfsleven is een robuust onderdeel van de motor voor economische groei, en wordt dus niet gepaaid met staatssteun;
- 5 *Particuliere organisaties* in ontwikkelingslanden vormen de voorhoede in de emancipatie van burgers en mogen daarom rekenen op steun; en
- 6 Het *Nederlands belang* wordt breed gedefinieerd (korte en lange termijn, financieel, maar ook macro-economisch en politiek).

Op basis van een dergelijke liberale benadering van ontwikkeling zou vervolgens over een passend budget kunnen worden nagedacht. Maar helaas, de drang te bezuinigen heeft het bij de VVD vooralsnog gewonnen van de wens iets bij te dragen aan mondiale voortuitgang. Nederland zet alle kaarten op het eigen belang in de engste zin van het woord. En is daarmee voor geen enkel land meer een serieuze gesprekspartner.

Jan Jaap Kleinrensink werkt als regionaal directeur voor ontwikkelingsorganisatie Hivos in Jakarta, Indonesië. Hij schreef dit artikel op persoonlijke titel.

Noten

- 1 *De Volkskrant*, 16 juni 2012.
- 2 OpiniEPagina *NRC Handelsblad*, 21 augustus 2012.
- 3 *De Volkskrant*, 23 augustus 2012.

Obama's kansen op herverkiezing: *Yes, we can!* ook in 2012?

Barack Obama wil worden herkozen als president van de Verenigde Staten. Om te slagen, zal hij aannemelijk moeten maken dat hij het in zijn eerste ambtsperiode goed, of goed genoeg, heeft gedaan. Er bestaat geen objectieve maatstaf voor presidentieel succes. De kiezers vullen het oordeel. Zij gaan in de meeste gevallen puur af op hun gevoel. Heb ik het nu beter dan vier jaar geleden en, zo nee, wiens schuld is dat? Dit artikel doet een poging Obama's staat van dienst zo nuchter mogelijk te analyseren. Is hij zijn beloften nagekomen en heeft hij de 'verandering' die hij beoogde ('Yes, we can!') afgedwongen? En wat zegt dat over de kans op herverkiezing?

Ruime marge

Na een opmerkelijk ruime overwinning in 2008 – hij kreeg tien miljoen stemmen meer dan McCain en twee keer zoveel kiesmannen in het 'electoral college' – kan 2012 voor Obama alleen maar achteruitgang brengen. De verwachtingen waren in de vorige ronde eenvoudigweg te hoog gespannen. Aan de linkerkant heeft de president 'liberals' teleurgesteld, met aarzelend optreden in onder andere de Guantánamo-discussie (het vasthouden van Al-Qaida- en Taliban-verdachten) en een streng anti-immigratiebeleid. Ter rechterzijde liggen zijn economische prestaties en zijn vermeende 'Europese' (zo niet 'socialistische') aanpak van de recessie onder vuur.

Dat Obama aan populariteit heeft ingeboet, is in het licht van de Amerikaanse geschiedenis op zich zelf niet opmerkelijk. Het kwam immers vaker voor dat een president tijdens zijn eerste termijn kiezers van zich vervreemde. In de 20ste eeuw hebben Taft (1912), Hoover (1932), Carter (1980) en George H.W. Bush (1992) de strijd om hun herverkiezing verloren. Enkele andere presidenten zagen de bui hangen en gingen de strijd niet meer aan. Van degenen die wél voor herverkiezing opgingen en die toen ook wonnen, scoorden echter bijna allen beter bij hun tweede verkiezing dan bij hun eerste (Franklin Roosevelt in 1936, Eisenhower in 1956, Nixon in 1972, Reagan in 1984, Clinton in 1996 en George W. Bush in 2004). De enige uitzondering was Woodrow Wilson, die in 1916

met een kleinere marge won dan in 1912. In welke categorie Obama terechtkomt, blijft nog even afwachten, maar het kan eigenlijk niet anders of hij zal, als hij al herkozen wordt, de Woodrow Wilson van 2012 worden. Dat zijn marge van 2008 mede zo ruim uitviel doordat voorganger Bush uitmuntte in impopulariteit en daardoor de Republikeinen met McCain als kandidaat op achterstand had gezet, vormt tot op zekere hoogte een excuus. Maar na aftrek van dit oneigenlijke deel van Obama's voorsprong bij de vorige verkiezingen resteert het deel dat hij zelf heeft bevochten, met zijn retoriek en zijn talrijke beloften. Daar mag hij dus op worden afgerekend.

Houdbaarheid

Het is er nu te laat voor, maar misschien had Obama zich beter nog eens achter de oren kunnen krabben en zich af moeten vragen wat er met een tweede termijn te winnen valt. Historische roem valt er in de tweede termijn zelden nog te behalen. Bekende historici van het Amerikaanse presidentschap – Robert Dallek, Bruce Kuklick en diverse anderen – spreken van de 'second term blues', het verschijnsel dat de bewoners van het Witte Huis er in jaar vijf tot en met jaar acht bijna nooit een succes van weten te maken.

Hoe komt dat? Elke president heeft qua populariteit een soort houdbaarheidstermijn. Die kan enigszins fluctueren en is soms wel langer dan vier, maar helaas meestal korter dan acht jaar. Juist in de tweede termijn begint doorgaans de verf te bladderen en vertonen de scheuren zich. Het bladderen heeft ook iets met de erosie van macht te maken, met de wijze waarop in een tweede termijn – die grondwettelijk niet door een derde mag worden gevolgd – door de omgeving van de president wordt geanticipeerd op diens vertrek. Er vormen zich nieuwe bondgenootschappen van mensen die nog met elkaar verder moeten, als de zittende president is opgestapt. In zijn eerste termijn investeren vriend en vijand nog in hem. Het is voor iedereen beter de hoogste uitvoerende macht niet onnodig van zich te vervreemden, dus zolang nog onduidelijk is hoeveel politiek zitvlees de president heeft, is behoedzaamheid het parool. In de tweede termijn is die schroom voorbij

en volgt iedereen steeds meer zijn eigen koers. Er staat geen straf meer op confrontaties. Compromissen, waar presidenten het vaak van moeten hebben om wetten aanvaard te krijgen, worden moeilijker te smeden. Een 'bipartisan'-beleid, dat in de Verenigde Staten tot de traditie behoort – al zou je dat in de huidige, gepolariseerde situatie haast niet meer zeggen – staat in een tweede termijn altijd minder voorop.

Als een president een stroeve relatie heeft met het Congres, wordt de kiezer onrustig. Het doet het aanzien van de politiek geen goed, zeker als er van het sociaal-economisch front weinig positief nieuws komt. De statistiek leert dat tweede termijnen het electoraat zelden een warm gevoel bezorgen, ook al was het enthousiasme ten tijde van de herverkiezing nog volop aanwezig. In de geschiedenis heeft een Amerikaanse president zeventien keer een tweede termijn uitgediend, en in de meeste gevallen zwaaiden de kiezers hem daarna met een zucht van verlichting uit. Wat de 20ste eeuw betreft, kan alleen van Reagan en Clinton worden gezegd – afgezien van Franklin Roosevelt, die in unieke omstandigheden drie keer werd herkozen – dat zij kans hadden gemaakt op een derde termijn, als de grondwet geen beletsel had gevormd. Twee schelmen met een goede hand van politiek bedrijven. Het publiek kon zich gemakkelijk met hen identificeren. Als Obama iets mist, is het dat schelmachtige en snaakse waarmee Reagan en Clinton door de winter kwamen.

Waarom dan toch die keus voor 'four more years'? Misschien heeft zijn historisch besef Obama doen kiezen voor een tweede gooi naar het Witte Huis. Er is een moment geweest waarop hij zinspeelde op een vrijwillig einde na vier jaar, onder het motto 'beter kort en goed, dan lang en middelmatig'. Welbeschouwd scheert dit motto langs een tragische historische werkelijkheid. Als een president slechts vier jaar dient (in de praktijk is dat: er niet in slaagt herkozen te worden), komt op alles wat hij aan goeds heeft gedaan de doem van de nederlaag te rusten. Hierop wijst James Fallows in *The Atlantic*: 'A failure to win reelection places a "one-term loser" asterisk on even genuine accomplishments.'¹ Hij noemt de later sterk overschaduwde of gerelativeerde successen van George Bush sr. (in de Golfoorlog van 1991) en Jimmy Carter (het Camp David-akkoord van 1978) als voorbeelden. Wil een president als 'geslaagd' te boek komen te staan, dan zal hij twee termijnen moeten volmaken. Dat is meer dan tragisch; het is oneerlijk. Fallows zal zelf in 2012 opnieuw op Obama stemmen, om consolidatie van

zijn beleid te bevorderen: 'To me, the evidence suggests that given a second term, he would have a better chance of becoming the figure so many people imagined.'²

Meer flexibiliteit

Het fenomeen dat de omgeving van een president in zijn tweede termijn minder in hem investeert, werkt overigens naar twee kanten. Hij hoeft zelf ook minder te investeren. Als er voor een president in het Congres toch al niet veel te halen is – zoals op dit moment voor Obama, die moet opboksen tegen een ideologisch gemotiveerde Republikeinse meerderheid in het Huis van Afgevaardigden – kan het 'niets meer te verliezen hebben' in een tweede termijn een positieve lading krijgen. Het was deze kant van de medaille waarop Obama zelf in maart van dit jaar een toespraak maakte tegen de Russische premier Medvedev. In een kort informeel gesprekje dat niet naar buiten had mogen komen – en dat bekend werd doordat een microfoon openstond (Amerikanen spreken dan van een 'hot mic') – hintte Obama dat hij na zijn herverkiezing meer speelruimte zou hebben om met de Russen te onderhandelen over verdere vermindering van kernwapens. 'Het worden mijn laatste verkiezingen, daarna kan ik flexibeler zijn.' Deze opmerking was naast de vaststelling van een feit natuurlijk ook een verkapte poging aan Medvedev en Poetin duidelijk te maken dat zij hem een succesje moesten gunnen, om zijn herverkiezing te bevorderen.

In de Verenigde Staten werd het 'hot mic'-incident aanleiding voor een rel.³ De oppositie maakte ervan dat Obama al een voorschot nam op toekomstige concessies aan de Russen op een uiterst gevoelig terrein, alleen maar om zijn eigen belang te dienen. Een president die voor zijn herverkiezing het nationale tafelzilver verkoopt: de Republikeinen hebben eventjes, maar tevergeefs, geprobeerd de zaak tot die proporties op te pompen. 'Alarming and troubling', noemde Mitt Romney het gebeurde. In welke kwesties waarover hij in het openbaar zweeg, zou Obama nog meer concessies gaan doen? Het *Republican National Committee* liet een dvd met het gewraakte incident op grote schaal verspreiden.

Wapenfeiten

Obama's beloften in de campagne van 2008 waren talrijk, al waren ze niet allemaal even concreet. In *The Audacity of Hope: Thoughts on reclaiming the American Dream* ontvouwde hij een perspectief op een heel an-

dere manier van politiek bedrijven. Politici zouden meer naar elkaar moeten luisteren, open moeten staan voor een compromis en naar eer en geweten moeten onderhandelen. Daarmee zou aan het gekissebis waaraan de kiezer zich zo stoorde, een einde komen. Open onderhandelen sloot politieke spelletjes uit; alles zou op straat liggen en daardoor was het ook goed uit te leggen als er een impopulair besluit werd genomen. Het electoraat zou het zo verfrissend vinden als het gekonkel ophield, dat het de politiek weer ging vertrouwen als een bedrijf dat zijn belang dient.

Nu, na vier jaar Obama, na vier jaar van loopgravenoorlog tussen Democraten en Republikeinen, ziet de balans er minder rooskleurig uit dan het visioen. Het vertrouwen in de politiek is alleen maar gedaald. Dit is zeker niet alleen aan de president te wijten, die soms juist royaal zijn hand heeft uitgestoken naar de oppositie. Maar een feit is dat het Obama aan de politieke handigheid heeft ontbroken om de impasse te doorbreken en de gevierde 'bipartisanship' in ere te herstellen. Zijn idealen zijn ook nu ongetwijfeld nog intact, want in zijn redevoeringen mijdt hij nog altijd de harde confrontatie en laat hij zijn opponenten zoveel mogelijk in hun waarde. Deze belofte is hij nagekomen. Maar dat hij zelf de politiek anders heeft bedreven, heeft de politiek niet anders gemaakt. Deze constatering werpt een schaduw over zijn magnifieke redevoeringen van weleer. Waren het dan toch alleen maar 'woorden, woorden' van een naïeve, zichzelf overschattende wereldverbeteraar?

Wie naar de concrete besluitvorming in Washington kijkt, ziet toch een aantal lichtpuntjes en een enkel groot succes. Obama's belangrijkste wapenfeit is ongetwijfeld de *Patient Protection and Affordable Care Act*, door de tegenstanders van deze wet schamper aangeduid als 'Obamacare'. De oppositie tegen de president heeft zich steeds meer rond dit thema toegespitst. Alle retorische wapens zijn in de strijd geworpen. De overheid zou de gezondheidszorg 'over willen nemen', het zou vooruitstrevende werkgevers onaantrekkelijk worden gemaakt voor hun eigen personeel een goede verzekering af te sluiten, de bestaande medische zorg voor ouderen (Medicare) zou door het nieuwe stelsel worden leeggezogen, en – voor sommige mensen het ergste van alles – er zou belasting worden geheven om meer abortussen uit te voeren.

Men hoeft geen fan van Obama te zijn om te zien dat de Republikeinen in deze discussie de waarheid hebben verdraaid. Uitvergroting van de negatieve kant van het beleid van je tegenstander hoort in de

Verenigde Staten – en waar niet? – tot het normale politieke spel. In het verzet tegen deze wet is echter geen leugen geschuwd. Het is in de Amerikaanse geschiedenis maar zelden voorgekomen dat er voor wetgeving geen enkele 'bipartisan support' bestond, maar in de debatten over 'Affordable Care' hebben de Republikeinen de teugels extreem strak aangetrokken. De partijdiscipline bleef intact. Geen enkel Congreslid stemde, toen het erop aankwam, voor de nieuwe wet. Toen de Democraten de hervorming doordrukten met wat er nog over is van hun meerderheid in de volksvertegenwoordiging, reageerde de oppositie weer furieus, omdat er 'tegen de traditie in geen rekening was gehouden met de visie van de minderheid'. De pot en de ketel verweten elkaar dus van alles. Het gevolg was polarisatie van een heftigheid die het land al sinds de jaren zestig van de vorige eeuw niet meer heeft gekend.

Verrassende uitspraak

Dat de tegenstanders van hervorming van de gezondheidszorg het Hooggerechtshof voor hun karretje zouden proberen te spannen, lag geheel in de lijn der dingen. Alle betrokkenen (lobby's van artsen, ziekenhuizen, verzekeringsmaatschappijen, consumentenorganisaties) togen naar Washington om in hoorzittingen hun gelijk over het voetlicht te brengen. Obama en de zijnen zagen het somber in, want er leek een vloedgolf van afgrijzen te zijn losgekomen. Bovendien geldt het huidige Hof als 'conservatief'; een negatieve uitspraak over Obama's wet had geen verbazing gewekt. Groot was dan ook de opluchting in regeringskring toen de hoogste rechters, weliswaar met de kleinst mogelijke meerderheid, oordeelden dat er géén constitutioneel beletsel bestond. Dat de als progressief bekend staande leden van het Hof, Ruth Bader Ginsburg, Stephen Breyer, Sonia Sotomayor en Elena Kagan, de wet niet ongrondwettig zouden verklaren, was uiteraard verwacht. Heel verrassend was echter de steun van de voorzitter van het Hof (*Chief Justice*), John Roberts. Juist hij was in alle voorspellingen bijna automatisch tot het kamp van de tegenstanders gerekend. Als er geen spaken meer in het wiel worden gestoken – de kans daarop wordt steeds kleiner – hoort Obama dankzij deze enorme klapper automatisch terecht te komen in de categorie 'grote hervormers'.

Beleidsadviseurs

Een terrein waarop Obama's beleid weliswaar geen belofte heeft gebroken, maar toch in ruime mate heeft gefaald, is de economie. Algemeen wordt erkend dat

het economische team van de president te weinig ter zake kundig was, politiek niet handig opereerde en de verkeerde middelen inzette om voor positieve impulsen te zorgen. Er zijn onvoldoende banen gecreëerd, minder dan mogelijk in ieder geval. De voormalige president van Harvard University en oud-minister Lawrence Summers, door Obama benoemd tot voorzitter van de *National Economic Council*, is een van degenen die daarvoor hebben moeten boeten met aftreden. Ook Christine Romer, voorzitter van de *Council of Economic Advisors*, heeft het veld moeten ruimen. De zondebokken hebben vervolgens diverse boekjes opgedaan over elkaars falende inzichten. Uit deze poel van onderlinge verwijten rijst een beeld op van stuurloosheid en gebrek aan vrije discussie. Het is duidelijk dat Obama eerder had moeten ingrijpen dan hij deed.⁴

Score

Voor wat het waard is: de redelijk objectieve website 'PolitiFact.com' van de *Tampa Bay Times*, die onder andere probeert het waarheidsgehalte van beweringen die Romney en Obama over elkaar doen te bepalen, heeft berekend dat de president tot dusver 37 procent van zijn beloften uit 2008 is nagekomen.⁵ In 16 procent van de beleidskwesties is een belofte gebroken, de rest is in een compromis uitgemond of er wordt nog aan gewerkt. Eigenlijk is dat nog niet zo'n gekke score, gegeven de lastige politieke omstandigheden en de geringe speelruimte die de begroting toelaat. Onder waarnemers die zelf niet politiek gebonden zijn, heerst een vage consensus dat het in de allereerste plaats de erfenis van George W. Bush is geweest die Obama het werken moeilijk heeft gemaakt. Daarnaast wordt besmeukt geweest op – een heikele kwestie – de 'racial bias' waarmee de president kampt. In het publieke oordeel over de president zit 'a strong element of racism'; in delen van het land wordt hem vanwege zijn etnische achtergrond in feite nog altijd het recht ontzegd te zitten waar hij zit.

Al met al is er geen reden tot juichen en evenmin voor diepe teleurstelling. Bruce Kuklick, auteur van *The Good Ruler* (een standaardwerk over presidentieel leiderschap),⁶ oordeelt dat Obama op zich zelf weinig te verwijten valt over een gebrek aan concrete resultaten. Daarvoor zijn het electoraat en de politiek in het algemeen te gepolariseerd – buiten zijn schuld. Obama is te snel op één lijn gesteld met Franklin Roosevelt, ook een gemakkelijk sprekende, typisch intellectuele president. FDR had echter kwaliteiten die

Obama ontbeert. Hij was in staat zich in het centrum van de politiek te positioneren en links en rechts burgers aan zich te binden. Obama is geen mensenmens, wat Roosevelt nadrukkelijk wel was. De huidige president acht Kuklick 'too detached, and often unengaged'.⁷ Minder afstandelijkheid zou het beleid en de receptie daarvan ten goede zijn gekomen. Alles bijeen is er sprake van een 'failure in leadership'.

November 2012

Wie zal op 6 november aanstaande winnen? Het voorstellen van de uitslag heeft op dit moment – en überhaupt – weinig zin, aangezien de stemming door allerlei oorzaken snel kan omslaan. Als deze beschouwing wordt afgesloten (half augustus, kort na het moment dat Romney zijn keus voor Paul Ryan uit Wisconsin als 'running mate' bekend heeft gemaakt), staan Obama en zijn opponent in de peilingen op gelijke hoogte. Althans wat de 'popular vote' betreft. Het aantal kiesmannen in het 'electoral college' pakt nog gunstig uit voor de president. Ten opzichte van 2008 valt op dat enkele staten die toen verrassenderwijs in meerderheid voor Obama kozen, dat nu zeker niet meer zullen doen. Indiana, bijvoorbeeld, stemde in 2008 voor het eerst sinds 1964 (de race van Lyndon Johnson tegen de reactionair Barry Goldwater, in het jaar na de moord op de Democraat John Kennedy) Democratisch. Dat gaat zich dit jaar niet herhalen. Ook North Carolina zal zich waarschijnlijk van Obama afkeren, terwijl in zes andere staten die in 2008 voor hem stemden, de situatie nu hoogst onzeker is.

Als de president wordt herkozen, zal het met een veel minder indrukwekkende meerderheid zijn. Niet dat de kiezers Mitt Romney zoveel aantrekkelijker vinden dan McCain in 2008. Hun keuze is negatief bepaald. Degene op wie zij uiteindelijk hun stem zullen uitbrengen, wordt als het minste van twee kwaden beschouwd. De president heeft duidelijk aan sympathie verloren. Onder de staten waar de strijd nog helemaal openligt, bevinden zich enkele met veel kiesmannen, zoals Florida (29 kiesmannen) en Ohio (18). Ook de belangrijke staten Pennsylvania en Michigan heeft Obama nog niet helemaal zeker aan zijn kant. In enkele zuidelijke staten waar het spannend wordt, zal veel afhangen van de uiteindelijke voorkeur van mensen met een Latino-achtergrond. Heeft Obama hen van zich vervreemd met zijn nogal rigide uitzettingsbeleid voor illegale immigranten? Wel 'veilig' voor de Democraten zijn New York (29) en California (55), zoals Texas (38) zeker naar Romney zal gaan.

Of Romney's keus voor Paul Ryan als 'running mate' zijn campagne een positieve impuls zal geven, is nog verre van duidelijk. De eerste reactie van het publiek was niet ongunstig (een achterstand van Romney in de peilingen werd ingelopen), vermoedelijk omdat Ryan in ieder geval iets inbrengt dat de Republikeinse kandidaat te weinig had, namelijk een duidelijk profiel. Hij is een katholieke conservatief, enigszins naar de snit van Rick Santorum, die de strijd om de nominatie eerder dit jaar moest opgeven. Maar het is nog de vraag of wat Romney hiermee won aan de conservatieve kant, niet verloren zal worden in het brede midden. Het kiezersvolk is in meerderheid dan wel *in abstracto* sterk geporteerd voor het beperken van overheidsuitgaven, maar het hemd kan nog nader blijken dan de rok. Uit opinieonderzoek blijkt steeds weer dat een kleiner overheidsbudget als een doel op zich zelf wordt beschouwd, dat zelfs nog belangrijker wordt gevonden dan begrotingsevenwicht. Dit is vooral een ideologisch standpunt: in de Verenigde Staten hoort de overheid maat te houden, want de eigen verantwoordelijkheid van de burger staat voorop.

Het gevoelen van de burger op dit punt kan gaan kantelen als de gevolgen van het kleinere budget dichterbij komen. Als het publiek bijvoorbeeld moet vrezen dat het koppel Romney-Ryan zal tornen aan alle zogenaamde 'entitlements' (rechten op belangrijke sociale voorzieningen als Medicare, een programma dat voorziet in medische zorg voor ouderen die daarvoor zelf het geld niet hebben), hoe zal het dan reageren? In hun campagne hameren de Democraten erop dat Ryan

zich als voorzitter van de begrotingscommissie van het Huis van Afgevaardigden (*House Budget Committee*) heeft laten kennen als een scherpslijper. Hij draagt al jaren de filosofie van de kleinere overheid uit, niet alleen in theorie maar ook in officiële Republikeinse tegenbegrotingen. Medicare en Medicaid (medische zorg voor armen) wil Ryan met een soort 'voucher'-systeem beperken. Dit komt neer op afschaffing, zeggen de Democraten.

Het zal er nog om spannen in november of het ideaal van 'eigen verantwoordelijkheid', dat veel rechtse kiezers aanspreekt, hen er ook toe brengt in het stemhokje de daad bij het woord te voegen.

Prof. dr Doeko Bosscher is hoogleraar Eigentijdse Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen. Hij is gespecialiseerd in Amerikaanse en Nederlandse geschiedenis.

Noten

1 James Fallows, 'Obama, Explained', in: *The Atlantic Magazine*, maart 2012

http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2012/03/obama-explained/8874/?single_page=true.

2 *Ibid.*

3 <http://www.mediaite.com/online/republicans-react-to-obamas-hot-mic-incident-what-else-is-the-president-not-telling-us/>

4 <http://thecaucus.blogs.nytimes.com/2011/01/19/inside-look-at-obamas-economic-team/>

5 <http://www.politifact.com/>

6 Bruce Kuklick, *The Good Ruler. From Herbert Hoover to Richard Nixon*, New Brunswick, 1989.

7 Kuklick, in een mail aan de auteur, 6 augustus 2012.

Obama's buitenlandse politiek en de verkiezingen: *Is it the economy, stupid?*

Elke vier jaar barst in de zomer het circus van de glazen bollen rond de Amerikaanse presidentsverkiezingen los. Talrijke experts laten hun modellen los op factoren als economische groei, werkloosheid en populariteit van de zittende president om te voorspellen wie gaat winnen in november. Buitenlandse politiek speelt op vrijwel alle lijstjes een ondergeschikte rol. In 2012 lijkt dit vanwege het haperende economische herstel in Amerika nog meer het geval te zijn dan in andere jaren. Begin augustus stelde het Britse blad *The Economist* zelfs: 'Foreign policy matters less in this contest than in any in living memory.'¹ Het is de vraag of dit echt zo is. Sterker nog: president Obama zou zijn eventuele herverkiezing zelfs te danken kunnen hebben aan zijn door de bank genomen succesvolle optreden in het buitenland.

Natuurlijk, de gemiddelde Amerikaanse kiezer heeft de economie en banen bovenaan de lijst van belangrijke verkiezingsthema's staan. Obama zal er dan ook alles aan doen om het vertrouwen in zijn economisch beleid te vergroten en het koppel Romney-Ryan als onacceptabel alternatief te bestempelen. De afweging die uiteindelijk in het stemhokje wordt gemaakt draait echter om méér dan alleen *issues*. Kiezers moeten immers ook bepalen of een kandidaat geschikt is om als staatshoofd de Verenigde Staten in de wereld te vertegenwoordigen, als opperbevelhebber aan het hoofd van de Amerikaanse strijdkrachten te staan en als leider van de regering de lijnen van de buitenlandse politiek uit te zetten.

Juist om deze reden besloot Barack Obama in de zomer van 2008 als presidentskandidaat naar Europa en het Midden-Oosten te reizen. De beelden van Obama's helikopterrondvlucht met generaal David Petraeus in Irak en zijn Kennedy-esque optreden in Berlijn overtuigden de Verenigde Staten dat de jonge senator de *leadershipstest* voor het Witte Huis kon doorstaan. Ook Mitt Romney, die als voormalig gouverneur van Massachusetts weinig internationale ervaring kan laten zien, heeft geprobeerd met een internationale campagne zijn geloofwaardigheid als toekomstig leider van de Verenigde Staten te vergro-

ten. Of hem dat gelukt is, valt te betwijfelen na zijn weinig diplomatieke opmerkingen over de beveiliging van de Olympische Spelen in Londen.

Daarnaast is het Amerikaans *buitenlands beleid* in belangrijke mate ook economisch beleid. De Democraten zullen niet moe worden te benadrukken dat de oorlog in Irak vele honderden miljarden heeft gekost, om niet te spreken van de duizenden doden en gewonden aan Amerikaanse zijde. Romney zal zijn uiterste best moeten doen om niet als een neoconservatieve avonturier te worden neergezet. Zijn beslissing om de realist Robert Bruce Zoellick, president van de Wereldbank,² een prominente rol in de voorbereiding op een mogelijke overname van het Witte Huis te geven, dient in deze context gezien te worden. Als tegenwicht tegen beruchte *neocons* als de Amerikaanse politicus en voormalig VN-ambassadeur John Bolton moet Zoellick de Amerikaanse kiezer geruststellen dat Romney eerder Bush senior dan Bush junior als voorbeeld zal nemen voor zijn buitenlandse politiek. Deze evenwichtskunst tussen realisme en neoconservatisme wordt niet gemakkelijker gemaakt door Romney's beslissing Obama's Iran-strategie hard aan te vallen. Een niet onbelangrijke electorale groep als de Libertarische Ron Paul-Republikeinen, die de Verenigde Staten het liefst zo min mogelijk zien ingrijpen in het buitenland, zal Romney's geroffel op de oorlogstrommel niet graag horen. Romney's typering van Rusland als de grootste geopolitieke vijand van de Verenigde Staten zal goed aankomen bij de conservatieve Republikeinse basis, maar meer gematigde Republikeinen en *independents* afschrikken.

De belangrijkste troefkaart voor Obama is uiteindelijk zijn relatief succesvol buitenlands beleid. Allereerst – en dit wordt vaak vergeten – heeft Obama, in tegenstelling tot veel van zijn voorgangers in het Witte Huis, geen grote blunders begaan: géén onnodige oorlog in Irak, geen *Bay of Pigs*-debacle, geen Iran-Contra-affaire. Geluk heeft hierbij zeker een rol gespeeld, maar het is wel degelijk ook de verdienste van Obama en zijn *national security*-team.

Combinatie van twee buitenlands-politieke successen

Obama heeft de torenhoge verwachtingen van begin 2009 niet allemaal kunnen waarmaken. Toch kan Obama wijzen op aardig wat successen. De belangrijkste twee, zeker waar het de verkiezingen betreft, zijn het beëindigen van de oorlog in Irak en de dood van Osama Bin Laden. Vooral de combinatie van deze twee successen is belangrijk. Als de terugtrekking uit Irak snel was gevolgd door grootschalige terroristische aanslagen op Amerikaanse doelen, hadden de Republikeinen de kans gehad Obama af te schilderen als incompetent zwakkeling die het Amerikaanse nationale belang niet kon verdedigen. Door een combinatie van intensief anti-terrorismebeleid, amateuristisch opererende terroristen en een keiharde voortzetting van belangrijke onderdelen van George W. Bush's controversiële *War on Terror* is de Verenigde Staten een herhaling van 9/11 (vooralsnog) bespaard gebleven.

Het is duidelijk dat de verkiezingen van 2004 wat dit betreft een leerzame ervaring zijn geweest voor Obama. In dat jaar slaagden de Republikeinen erin de veelvoudig gedecoreerde oorlogsheld John Kerry als *soft on terror* te brandmerken. Obama heeft er alles aan gedaan om een herhaling van dit scenario te voorkomen. Het uitschakelen van Osama Bin Laden was hiervan ongetwijfeld het belangrijkste resultaat. Zoals vicepresident Joe Biden herhaaldelijk heeft gezegd, zou er op de Democratische *bumper stickers* nu simpelweg kunnen staan: 'Osama Bin Laden is dead and General Motors is alive.' Een ruime meerderheid van de Amerikanen steunt Obama's aanpak van het terrorisme.

De geleidelijke Amerikaanse uittocht uit Afghanistan kan president Obama beter verantwoorden zolang hij overtuigend kan beargumenteren dat Al Qaeda in de Afghaans-Pakistaanse grensgebieden geen serieuze bedreiging meer vormt. Daarnaast heeft Obama aangetoond riskante keuzen te durven maken ondanks tegenstrijdig advies van zijn *National Security Council*. Obama beseftte dat het mislukken van de reddingsoperatie *Desert One* in Iran in april 1980 een belangrijke rol had gespeeld in de verkiezingsnederlaag van Carter tegen Reagan. Hij was bereid een mogelijke tweede termijn als president op het spel te zetten om zijn verkiezingsbelofte Bin Laden op te sporen en uit te schakelen, na te komen.

Wel moet Obama op de koop toe nemen dat kritische stemmen binnen zijn eigen kamp steeds duidelijker stelling nemen tegen het grootschalig inzetten van *drones* om terroristen in Pakistan, Afghanistan en Jemen uit te schakelen. De juridische basis voor

Obama's *drone war* is wankel en links-liberale organisaties zoals de *American Civil Liberties Union* hebben om meer openheid en terughoudendheid van de Obama-regering gevraagd. Gekoppeld aan Obama's gebroken belofte om Guantánamo Bay te sluiten, zal dit het enthousiasme van jonge, liberale (lees vooruitstrevende) kiezers voor Obama kunnen beknotten. Dit is niet onbelangrijk, omdat Obama's campagne team juist deze Democraten nodig heeft om in de *swing states* het zogenaamde *get-out-the-vote*-werk te verrichten.

De Amerikaanse terugtrekking uit Irak kan daarentegen bij deze groep op brede steun rekenen en maakt deel uit van Obama's bredere claim dat hij een einde heeft gemaakt aan Amerika's *imperial overstretch* uit de jaren van George W. Bush. Zoals Obama het in mei dit jaar tijdens zijn *Air Force Academy Commencement speech* formuleerde:

'Four years ago, you arrived here at a time of extraordinary challenge for our nation. Our forces were engaged in two wars. Al Qaeda, which had attacked us on 9/11, was entrenched in their safe havens. Many of our alliances were strained and our standing in the world had suffered. Our economy was in the worst recession since the Great Depression. Around the world and here at home, there were those that questioned whether the United States still had the capacity for global leadership. Today, you step forward into a different world. You are the first class in nine years that will graduate into a world where there are no Americans fighting in Iraq. (Applause.) For the first time in your lives [...] Osama bin Laden is no longer a threat to our country. (Applause.) We've put al Qaeda on the path to defeat. And you are the first graduates since 9/11 who can clearly see how we'll end the war in Afghanistan.'³

De boodschap is duidelijk: Obama heeft Amerika's positie en reputatie in de wereld hersteld en is daardoor onder andere in staat geweest het brandpunt van de Amerikaanse buitenlandse politiek te verleggen naar Azië en naar het belangrijke thema non-proliferatie. Ook kan hij de interventie in Libië aanvoeren als voorbeeld van goedkoper en effectiever Amerikaans leiderschap, waarbij multilaterale organisaties (in dit geval de Verenigde Naties en de Arabische Liga) voor legitimiteit zorgen en bondgenoten een flink deel van het vuile werk opknappen. Dat de interventie in Libië slechts in beperkte mate als voorbeeld kan dienen, is natuurlijk in Syrië gebleken.

Europa teleurgesteld

In Europa is Obama's buitenlandse politiek met gemengde gevoelens ontvangen. Na de aanvankelijke euforie besloep sommige Europese commentatoren het gevoel dat Obama Europa verwaarloosde. Obama's beslissing om niet deel te nemen aan de EU-VS top in Madrid in mei 2009 en aan de herdenking van de val van de Berlijnse Muur werden als bewijs hiervoor gezien. Obama is opgegroeid op Hawaï en in Indonesië, was de verklaring. Maar in het eerste jaar van zijn presidentschap is geen president zo vaak naar Europa gekomen als Obama. Ook heeft de Obama-regering het Atlantisch Bondgenootschap allerminst genegeerd, getuige de succesvolle NAVO-top in Chicago in 2012 en de prominente rol voor de alliantie in Libië. Wél heeft de Obama-regering herhaaldelijk duidelijk gemaakt dat het uiteindelijk aan Europa zelf zal liggen hoezeer de stem van Brussel, Berlijn of Parijs in Washington gehoord zal worden. Slaagt Europa er niet in een gemeenschappelijk(er) buitenlands en defensiebeleid te ontwikkelen, dan zal het relatieve belang van Europa in de wereld onvermijdelijk afnemen.

Mislukkingen eerste termijn

De grootste mislukking van Obama's eerste termijn was waarschijnlijk het gebrek aan vooruitgang in het streven naar een oplossing voor het Israëliisch-Palestijns conflict. Ondanks zijn belofte om vrede in het Midden-Oosten de hoogste prioriteit te geven, heeft Obama bitter weinig kunnen bewerkstelligen. Zelfs hem welgezinde experts van de *Brookings Institution* geven de president een onvoldoende voor zijn optreden.⁴ Obama heeft het klaargespeeld om zowel de Israëliërs als de Palestijnen – en met hen een groot deel van de *Arab street* – tegen zich in het harnas te jagen. Dit heeft Washingtons mogelijkheden om in te spelen op de Arabische Lente beperkt. Ook zou het gebrek aan vertrouwen tussen de Israëliische premier Netanyahu en president Obama de kans op een Israëliische aanval op de Iraanse atoombuizen kunnen vergroten. Niemand kan voorspellen welke uitwerkingen een dergelijke aanval zouden hebben op de presidentsverkiezingen in Amerika, maar het is duidelijk dat Obama allerminst zit te wachten op de hogere olieprijs die een dergelijk conflict mee zou brengen.

Ondanks de teleurstellingen in het Midden-Oosten en het fiasco van Guantánamo, valt de gehele balans voor Obama's buitenlandse politiek positief uit. Dat wil natuurlijk allerminst zeggen dat dit in november doorslaggevend zal zijn. George H.W. Bush kreeg goede cijfers voor zijn optreden in het buitenland en verloor desondanks de verkiezingen van Bill Clinton (en van de onafhankelijke kandidaat Ross

Perot).⁵ Maar als Mitt Romney er tijdens de debatten in oktober niet in slaagt de leiderschapstest voor het Witte Huis geloofwaardig te doorstaan, zou Obama's overtuigende optreden als *Commander-in-Chief* en staatshoofd onverwacht een rol kunnen spelen tijdens de verkiezingen.

Beeld van de competente leider

Mitt Romney's centrale boodschap is immers dat Obama weliswaar een aardige man is, maar dat hij als president heeft gefaald. Obama moet daarentegen hopen dat voldoende kiezers bereid zijn hem het voordeel van de twijfel te geven. Een meerderheid van de Amerikanen is nog steeds van mening dat Obama's voorganger George W. Bush de grootste verantwoordelijkheid draagt voor de economische problemen in het land.⁶ Zolang deze Amerikanen Obama zien als een competente leider die de pech had om aan het begin van zijn presidentschap te worden geconfronteerd met de grootste economische crisis sinds de *Great Depression*, maakt Obama een goede kans op herverkiezing. En juist dit beeld van een competente leider kan Obama versterken door de aandacht te vestigen op zijn belangrijkste successen in het buitenland. Zeker in een spannende nek-aan-nek-race zou dit het beslissende duwtje in de rug van de zittende president kunnen zijn.

Dr Thomas W. Gijswijt is docent Amerikanistiek aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Noten

- 1 'Mitt Romney Abroad. Gaffes and Choices', in: *The Economist*, 4 augustus 2012.
- 2 Voordat hij president was van de Wereldbank diende Zoellick als onderminister van buitenlandse zaken onder Bush Jr.
- 3 President Obama, Remarks at the Air Force Academy Commencement, 23 mei 2012. (<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2012/05/23/remarks-president-air-force-academy-commencement>).
- 4 Martin S. Indyk, Kenneth G. Lieberman & Michael E. O'Hanlon, 'Scoring Obama's Foreign Policy', in: *Foreign Affairs*, mei/juni 2012, blz. 29-43.
- 5 Aan de andere kant scoorde Bush senior destijds duidelijk slechter dan Obama op het gebied van de economie (18% goedkeuring voor Bush tegen 36% voor Obama). Zie Lydia Saad, 'Americans Continue to Give Obama Low Marks on Economy', Gallup Politics, <http://www.gallup.com/poll/156698/Americans-Continue-Give-Obama-Low-Marks-Economy.aspx>, 16 augustus 2012.
- 6 54% van de Amerikanen geeft Bush de schuld tegen 32% Obama. Washington Post/ABC Poll, 28 augustus 2012 (http://www.washingtonpost.com/politics/polling/romney-edges-obama-economy-overall-race/2012/08/27/698d6e70-efcc-11e1-b74c-84ed55e0300b_page.html).

Amerikaanse verkiezingen in de schaduw van de Grote Recessie

De kredietcrisis was juist op haar hoogtepunt, toen Barack Obama in november 2008 de Amerikaanse presidentsverkiezingen won. Een maand eerder was zakenbank Lehman onderuitgegaan en deze dreigde het financiële systeem mee te sleuren. De economie zou in het laatste kwartaal van dat jaar de grootste krimp van de 'Grote Recessie' (december 2007 - juni 2009) vertonen (8,9% op jaarbasis). Grootschalige steunmaatregelen van de overheid en de centrale bank waren nodig om de economie weer op gang te krijgen.

Vier jaar later is Amerika in een herstelproces, maar de wonden zijn diep. De economie is sinds de zomer van 2009 ononderbroken gegroeid, maar het groeitempo is voor Amerikaanse begrippen laag. Consumenten en lagere overheden hebben moeten bezuinigen, terwijl er in de huizenmarkt nog maar weinig leven zit. Als gevolg van het lage economische groeitempo neemt ook de werkloosheid maar langzaam af.

Het tegenvallende herstel is een belangrijk thema in de presidentsverkiezingen die op 6 november a.s. zullen plaatsvinden. Als we bijvoorbeeld kijken naar de 'misery index' (figuur 1), gebaseerd op werkloosheid en inflatie, is de gemiddelde Amerikaan na bijna vier jaar Obama slechter af dan toen hij aantrad. Zijn Republikeinse uitdager Romney probeert de kiezer er dan ook van te overtuigen dat *hij* de economie wél op een hoger groeipad kan brengen. De vraag is in hoeverre de kiezer Obama verantwoordelijk houdt voor de huidige toestand van de economie. Bovendien is de keuze tussen de twee kandidaten een keuze tussen twee radicaal verschillende visies op de toekomst van Amerika.

Loopgravenoorlog op Capitol Hill

De mogelijkheden van de overheid de economie te stimuleren door extra overheidsuitgaven of lagere belastingen zijn hoe dan ook beperkt. Het begrotingstekort moet worden teruggedrongen voordat de kapitaalmarkten en kredietbeoordelaars hun vertrouwen in de Verenigde Staten verliezen. Dat de Amerikaanse verzorgingsstaat onbetaalbaar wordt, was al jarenlang bekend. De vergrijzing van de bevolking en de stij-

gende kosten van de gezondheidszorg drijven de kosten van programma's als *Social Security* (pensioenen en arbeidsongeschiktheidsuitkeringen) en *Medicare* (gezondheidszorg voor ouderen en arbeidsongeschikten) de komende jaren sneller op dan de daarvoor bestemde loonbelastinginkomsten. Tot overmaat van ramp heeft de Grote Recessie een extra gat geslagen in de overheidsfinanciën door peperdure steunpakketten en lagere belastinginkomsten.

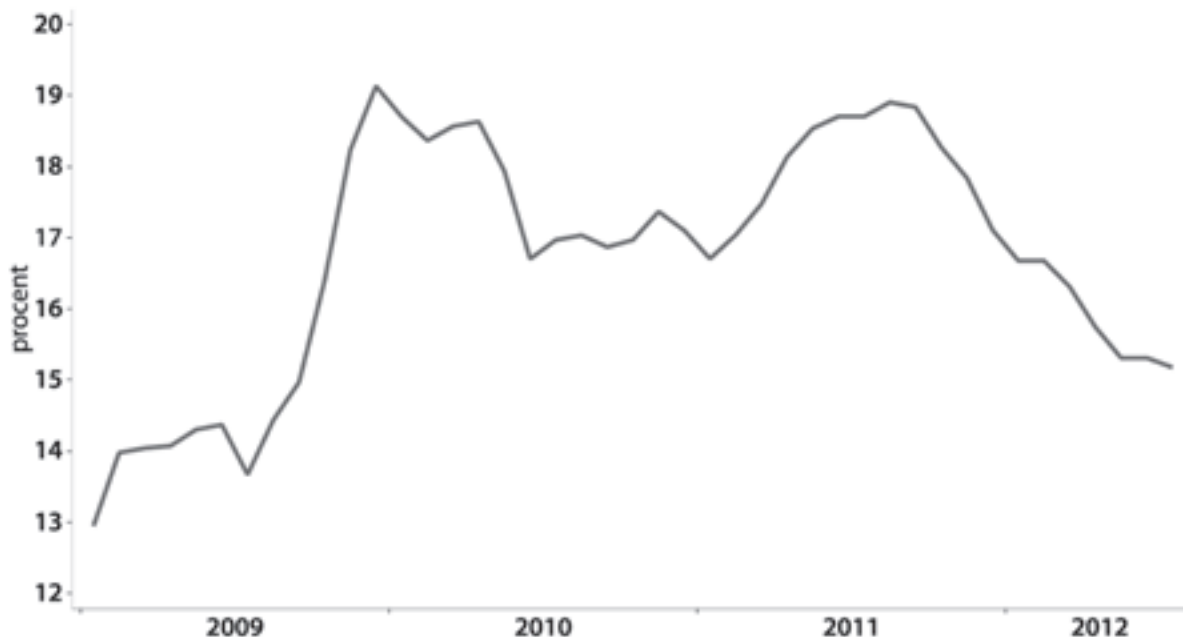
Inmiddels zijn ook de politici doordrongen van het feit dat saneringsmaatregelen urgent zijn. De twee partijen zijn het alleen fundamenteel oneens over de oplossing. De Democraten willen de huidige verzorgingsstaat zoveel mogelijk intact laten en kiezen voor een mix van (niet te ingrijpende) bezuinigingen en belastingverhogingen. De Republikeinen willen de verzorgingsstaat echter op de schop nemen, flink bezuinigen (maar bij voorkeur niet op defensie) en ze voelen weinig voor belastingverhogingen. Een compromis bleek in 2011 niet haalbaar en de loopgravenoorlog op Capitol Hill kostte Amerika in augustus de Triple A-status van kredietbeoordelaar S&P.

Op weg naar de begrotingsklif

Niet alleen de samenstelling van de bezuinigingen, maar ook de *timing* heeft effect op de economie. Omdat het economisch herstel traag verloopt en kwetsbaar is voor negatieve schokken, is het niet raadzaam plotse-ling hard te bezuinigen. Een uitgebalanceerd bezuinigingspad is nodig, met geloofwaardige hervormingen die de staatsschuld op de lange termijn kunnen beheersen, zonder dat op korte termijn schade wordt toegebracht aan het economisch herstel. Daarmee kunnen de financiële markten overtuigd worden van de houdbaarheid van de overheidsfinanciën, zonder dat de economie terugvalt in een recessie.

Rond de jaarwisseling 2012/2013 dreigt er echter een enorme kink in de kabel te komen, die inmiddels bekend staat als de 'fiscal cliff' (begrotingsklif). Deze samenloop van aflopende belastingvoordelen en startende bezuinigingsmaatregelen bestaat uit drie onderdelen. Op 1 januari 2013 lopen de belastingverlagingen van George W. Bush af, die in 2010 nog werden

Gewogen misery-index tijdens Obama's regeerperiode

Figuur 1. Gewogen 'misery-index' tijdens Obama's regeerperiode

Toelichting. Economen gebruiken al decennia de 'misery index', de optelsom van inflatie en werkloosheid, om de toestand van de economie samen te vatten in één getal. Een lagere index betekent betere economische omstandigheden en een grotere kans op herverkiezing van de zittende president. Wij hebben ook gebruik gemaakt van de misery-index, maar wel met een aanpassing. Uit empirisch onderzoek blijkt dat voor de gemiddelde kiezer werkloosheid zwaarder (met een factor 1,66) weegt dan inflatie. Zie: Rafael Di Tella, Robert J. MacCulloch, Andrew J. Oswald, 'Preferences over Inflation and Unemployment: Evidence from Surveys of Happiness', in: *American Economic Review*, jrg. 91 (2001), blz. 335-341.

Bron: Macrobond, Rabobank *Financial Markets Research* (gewogen misery-index = 1,66 x werkloosheid + inflatie).

verlengd om het economisch herstel niet in gevaar te brengen. Ook de belastingvoordelen in het economisch stimuleringspakket, zoals de tijdelijke loonbelastingverlaging, lopen af. Ten slotte starten de automatische bezuinigingen die werden overeengekomen in de onderhandelingen rond het schuldenplafond in de zomer van 2011. Als de politiek niet ingrijpt, veroorzaakt deze combinatie van belastingverhogingen en bezuinigingen een flinke negatieve begrotingsimpuls, die al in het eerste kwartaal van 2013 tot economische krimp zou kunnen leiden.

Helaas wordt geen haast gemaakt met het verkleinen van de begrotingsklif. In Washington lijken Republikeinen en Democraten alle belangrijke beslissingen voor zich uit te schuiven tot in november de nieuwe machtsverhoudingen bekend zijn. Dat betekent dat er maar een korte periode is tussen de ver-

kiezingen op 6 november en het einde van het jaar om overeen te komen hoe de begrotingsklif kan worden afgezwakt. Een mogelijke complicatie in de onderhandelingen is dat het schuldenplafond opnieuw in zicht komt. Bovendien moet een balans gevonden worden tussen korte- en lange-termijnoverwegingen. Op de korte termijn kan de economie nog geen sterke negatieve begrotingsimpuls opvangen, maar op de lange termijn zullen de overheidsfinanciën toch op orde moeten worden gebracht.

Zowel Democraten als Republikeinen zijn hier inmiddels wel van overtuigd, maar ze zijn het volledig oneens over het invullen van de bezuinigingsmaatregelen. Waarschijnlijk zal er opnieuw een 'game of chicken' [spel waarbij geen van beide spelers het eerst wil toegeven, hetgeen voor beide spelers het slechts mogelijke resultaat oplevert; toevoeging eindred.] worden

gespeeld tussen Democraten en Republikeinen. Met de dreiging van een recessie in het begin van het nieuwe jaar, zullen beide partijen de samenstelling van de begrotingsklif in hun eigen richting proberen te sturen. De Democraten lijken bijvoorbeeld wel bereid de 'Bush tax cut' opnieuw te verlengen, maar niet voor de hogere inkomens (boven de \$250.000 per jaar). De Republikeinen zullen proberen de bezuinigingen op defensie af te zwakken, terwijl de Democraten liever de verzorgingsstaat ontzien. De onzekerheid over de begrotingsklif kan het vertrouwen onder beleggers, consumenten en producenten ondermijnen in de laatste maanden van 2012 en schade toebrengen aan de economie, nog vóór de negatieve begrotingsimpuls metterdaad plaatsvindt.

Pompen of verzuipen

Nu het begrotingsbeleid er vooral op is gericht de schuldenproblematiek onder controle te krijgen zonder het economisch herstelproces te verstoren, zullen stimuleringsmaatregelen voor de economie vooral van de centrale bank moeten komen. De Fed voert al sinds 2008 een extreem ruim monetair beleid. Voor de beleidsrente wordt een 'target zone' gehanteerd van 0,00% tot 0,25% en de Fed herhaalt regelmatig de 'belofte' (in feite gaat het om een verwachting die de beleidsraad uitsprekt) de beleidsrente nog lange tijd op een extreem laag niveau te houden. Bovendien ging de Fed over tot kwantitatieve verruiming ('quantitative easing'): op grote schaal zijn overheidsobligaties en obligaties gebaseerd op hypotheek aangekocht. Tijdens de eerste twee aankoopprogramma's, QE1 (aangekondigd in november 2008) en QE2 (november 2010), is een enorme hoeveelheid geld in het bankstelsel gepompt. Met deze maatregelen probeert de Fed de kapitaalmarktrentes op een laag niveau te brengen, waardoor consumptie en investeringen worden gestimuleerd. Vooralsnog vallen de resultaten tegen en broedt de Fed op nieuwe maatregelen om de economie te stimuleren. De komende begrotingsklif vergroot de noodzaak van extra steunmaatregelen.

In juni verlengde de Fed 'Operation Twist', het gesteriliseerde aankoopprogramma dat in september 2011 werd gelanceerd, al tot het einde van het jaar. In het kader van dit programma worden *langlopende overheidsobligaties opgekocht* en een even grote hoeveelheid *kortlopende overheidsobligaties verkocht*. Op deze manier worden de *lange rentes* gedrukt, zonder dat de hoeveelheid basisgeld oploopt. Hiermee wordt de vraagzijde van de economie gestimuleerd, zonder dat de inflatie-

verwachtingen toenemen en ongewenste inflatie ontstaat. Voor dit gesteriliseerde aankoopprogramma zijn kortlopende overheidsobligaties nodig, maar tegen het einde van het jaar zal de voorraad zo goed als uitgeput zijn. Dat betekent dat 'Operation Twist' niet verlengd kan worden.

Welke maatregelen staan de Fed dan nog wel ter beschikking? We verwachten dat de Fed in ieder geval de belofte om de beleidsrente op een extreem laag niveau te houden, zal verlengen. Een andere maatregel die overwogen wordt, is verlaging van de depositorente die banken ontvangen wanneer zij hun geld bij de Fed stallen. Met deze maatregel worden banken aangespoord hun geld uit te lenen aan bedrijven en huishoudens. Dit effect wordt ook beoogd met het 'funding for lending'-programma dat de *Bank of England* onlangs heeft geïntroduceerd. De bedoeling is banken in staat te stellen goedkoop geld te lenen, op voorwaarde dat zij het geld metterdaad uitlenen aan bedrijven en huishoudens. De Fed heeft interesse getoond om een Amerikaanse versie van dit programma te introduceren. Het meest in het oog springt natuurlijk een nieuw aankoopprogramma, al dan niet gesteriliseerd. Omdat 'Operation Twist' nog steeds loopt, zal een nieuw programma zich waarschijnlijk concentreren op obligaties gebaseerd op hypotheek.

Ten slotte heeft de centrale bank zich herhaaldelijk gefrustreerd getoond over de matige progressie in de *huizenmarkt*. Sterilisatie lijkt gewenst als de inflatie in de verwachting van de beleidsraad dicht genoeg in de buurt van de doelstelling van 2,0% blijft. Aangezien de voorraad kortlopende obligaties begint op te raken, zou de centrale bank gebruik kunnen maken van de nieuwe *Term Deposit Facility* om aan de korte kant basisgeld op te dweilen. Als de inflatie te laag dreigt te worden naar de zin van de beleidsraad, is sterilisatie niet nodig en kan met recht gesproken worden van kwantitatieve verruiming ('QE3'). Door de toename in de hoeveelheid basisgeld kunnen de inflatieverwachtingen oplopen en wordt verdere daling in de inflatie tegengegaan.

De *timing* van deze maatregelen zal afhangen van het tempo van het economisch herstel en de aankomende begrotingsklif. Om de negatieve effecten van de belastingverhogingen en bezuinigingen zoveel mogelijk te compenseren, zal de Fed de meeste maatregelen uiterlijk in januari in werking willen zien. Als het economisch herstel de komende tijd niet snel aan kracht wint, zal de Fed al veel eerder beginnen met het inzetten van deze nieuwe wapens.

De relatieve veiligheid van de Amerikaanse dollar

Terwijl het monetaire beleid gericht is op lage rentes, zou de zorgwekkende staat van de overheidsfinanciën de rentes juist moeten doen oplopen. Tot nu toe hebben we hiervan weinig gemerkt. Zelfs het verlies van de AAA-status in 2011 heeft de vraag naar Amerikaans overheidspapier nog niet afgestopt. *De rol van de dollar als spil in het internationale financiële systeem lijkt nog niet uitgespeeld.* Een belangrijke verklaring hiervoor is dat de euro, tot voor kort de belangrijkste bedreiging van de hegemonie van de Amerikaanse dollar, een nog veel groter probleem heeft: een schuldencrisis die de Europese muntunie op haar grondvesten doet trillen. Beleggers kiezen daarom voor de relatieve veiligheid van de dollar. Dit verklaart ook deels waarom de Amerikaanse dollar niet sterk in waarde is gedaald ten opzichte van de euro, ondanks het extreem ruime monetaire beleid van de Fed. Als echter de rust in de eurozone eenmaal is teruggekeerd en beleggers de

tijd hebben kritisch naar de Amerikaanse overheidsfinanciën te kijken, dan kunnen de kapitaalmarktrentes in de Verenigde Staten gaan oplopen en zal de Amerikaanse dollar depreciëren.

De patstelling tussen Democraten en Republikeinen over het te volgen bezuinigingspad kan de Amerikaanse munt uiteindelijk ook in de problemen brengen. Een vrijwillig compromis tussen beide politieke partijen lijkt nog steeds ver weg, maar het is niet ondenkbaar dat dit alsnog afgedwongen gaat worden door de financiële markten. Tenslotte zijn de Amerikaanse overheidsfinanciën ongezonder dan die van de eurozone als geheel. Eens zal de eurocrisis ten einde komen en dan kunnen de Verenigde Staten een interessant doelwit worden voor de 'beleggingsmaffia'.

Philip Marey is Senior US Strategist bij Financial Markets Research van Rabobank International.

– Ingezonden mededeling –

België waarheen?

Hoe moet het verder met België. Naar een confederatie of opsplitsing van het land?

Debat in perscentrum Nieuwspoor in Den Haag.

Met *Nelly Maes* (oud-europarlementariër), *Phillippe Van Parijs* (Leuvense universiteit), *Hendrik Vuye* (Universiteit Namen), *Daniël Buyle* (griffier Raad van de Vlaamse Gemeenschapscommissie), *Christian Laporte* (journalist La Libre Belgique), *Jack Biskop*, *Paul van Velthoven*, *Wim Couwenberg* en *Jan Schinkelshoek*.

Voertaal Nederlands.

Toegang gratis. Reserveren bij: info@anv.nl

Woensdag 7 november 2012 om 13.30 uur.

www.anv.nl

ANV

Algemeen-Nederlands Verbond

Van optimisme en pessimisme naar realisme: *The State of the Union* onder Obama of Romney

In zijn laatste 'State of the Union', januari 2001, kon president Bill Clinton de volgende glorieuze woorden uitspreken:

'Nooit eerder heeft ons land gelijktijdig zoveel voorspoed en sociale vooruitgang genoten, met zo weinig interne crises en zo weinig bedreigingen van buitenaf. [...] We beginnen de nieuwe eeuw met meer dan 20 miljoen nieuwe banen. De snelste economische groei in meer dan 30 jaar, de laagste werkloosheidscijfers in 30 jaar, de laagste armoedecijfers in 20 jaar, de laagste werkloosheidscijfers wat betreft Afrikaans-Amerikanen en *Hispanics* ooit geregistreerd [...] Volgende maand zullen de Verenigde Staten de langste periode van economische groei in onze hele geschiedenis bereiken. Wij hebben een nieuwe economie opgebouwd.'¹

De jaren negentig waren het decennium van het grote optimisme geweest. De nieuwe internet-economie kende geen grenzen en zou voor een schier eindeloze economische groei zorgen. Het Amerikaanse kapitalisme veroverde in een accelererend proces de hele wereld, landen als China en Vietnam inclusief. Op het terrein van de internationale betrekkingen had president Bush Sr. in 1991 na het succes van de Eerste Golfoorlog een Nieuwe Wereld Orde afgekondigd, die als volgt werd geformuleerd:

'Op dit moment zien we een nieuwe wereld ontstaan. Een wereld waarin er een echt vooruitzicht is op een nieuwe wereldorde. In de woorden van Winston Churchill, een "wereldorde" waarin "de beginselen van gerechtigheid en eerlijk spel ... de zwakken beschermen tegen de sterken ..." Een wereld waar de Verenigde Naties, bevrijd van de Koude Oorlog-impasse, klaar zijn om de historische visie van hun grondleggers te volbrengen. Een wereld waarin vrijheid en respect voor mensenrechten een thuis vinden in alle landen. [...]'²

Juist voor een gematigde, ervaren en dus realistische president was het een boude uitspraak, die welhaast past in de wilsoniaanse traditie van de Amerikaanse buitenlandse politiek, met haar nadruk op het uitbannen van het kwaad en het waarborgen van mensenrechten met behulp van internationale organisaties, zoals in onze tijd de Verenigde Naties.

In wezen zette Clinton het buitenlandbeleid van Bush voort. Het Amerikaanse optreden in de Balkan, zowel militair als politiek, had naast een stevig NAVO-gehalte ook de zegen van de Verenigde Naties. De geallieerden opereerden traag, maar uiteindelijk beslissend.

De traditionele buitenlandinfrastructuur werd aan gruzelementen geslagen door de aanslagen van '9/11' en de daaruit voortvloeiende 'Wars on Terror' in Afghanistan en Irak. President Bush Jr. formuleerde in zijn 'National Security Strategy' de oorlog aan het internationaal terrorisme en zijn onzichtbare cellen die zich overal op aarde konden bevinden. Een nieuwe vijand leek geboren en daarmee een nieuw tijdperk aangebroken. 'Wij zullen terroristische organisaties verstoren en vernietigen door het verdedigen van de Verenigde Staten, het Amerikaanse volk, en onze binnenlandse en buitenlandse belangen beschermen door herkennen en vernietigen van de dreiging voordat die onze grenzen bereikt. [...]'³

De dreiging van de president een eigen weg te gaan, betekende niets minder dan een bom onder de Nieuwe Wereld Orde. Voor steeds meer Amerikaanse burgers werd het duidelijk dat deze nieuwe werkelijkheid zo mogelijk nog weerbarstiger was dan de oude. In Irak en Afghanistan liep het Amerikaanse dodental volgens in 2008 in de *New York Times* gepubliceerde militaire statistieken op tot 4.683 gesneuvelde militairen in Irak en Afghanistan, tegen 382 in de Eerste Golfoorlog.⁴

President Obama, die zich in de campagne van 2008 ook ten aanzien van de buitenlandse politiek had gepresenteerd als de anti-Bush, was de eerste president in de moderne Amerikaanse geschiedenis die duidelijk aangaf dat de macht van de Verenigde Staten beperkt

was, zeker in vergelijking met de jaren in en direct na de Tweede Wereldoorlog, de laatste jaren van de Koude Oorlog en de eerste jaren van het post-Koude Oorlog-tijdperk.

Obama en China

Dat was een juiste inschatting, die door steeds meer voorbeelden werd ondersteund. Neem allereerst de belangrijkste relatie, die tussen de Verenigde Staten en China. In korte tijd is de economische machtsbalans ingrijpend veranderd. In 2003 was het Amerikaanse bruto nationaal product nog acht keer zo groot als het Chinese, dit jaar is dat al minder dan drie keer. Er heerst een aanhoudend en zelfs toenemend 'strategisch wantrouwen' tussen beide landen, maar in feite wordt dit vooral gevoed door de onmacht van het Westen (lees, vooral de Verenigde Staten) de internationale betrekkingen te beheersen.⁵ Vanuit het perspectief van Chinese leiders is deze veranderende machtsbalans onderdeel van een nieuwe internationale structuur. Terwijl de westerse wereld wordt geconfronteerd met economische tegenslagen, ondermijnen opkomende landen als China, India, Brazilië, Rusland en Zuid-Afrika de westerse heerschappij.⁶

Obama spreekt als 'transnationale', relativerende president nooit en te nimmer in gloedvolle bewoordingen over het Amerikaanse exceptionalisme. Hij neemt het woord zelfs niet in de mond, tot grote teleurstelling – woede zelfs – van meer traditionele Amerikanen, in het bijzonder de rabiante Teaparty-beweging. In de campagne van 2008 sprak Obama over milieu, armoede, terrorisme en geweld. Hij verwees ook naar Peking: 'In deze nieuwe wereld zijn zulke gevaarlijke tendensen sneller opgekomen dan onze pogingen ze in te dammen. Daarom kunnen we het ons niet veroorloven verdeeld te zijn. Geen enkel land, hoe groot of sterk ook, kan zulke uitdagingen in zijn eentje verslaan.'⁷

Obama's politiek van engagement ten aanzien van China vloeit uit deze wereldvisie voort. Maar het maakt Amerikanen die het verleden koesteren onzeker. De waaier van militaire partnerschappen om China heen, met landen als de Filipijnen, Vietnam, Japan en Australië, mag dan als 'containment light' worden gezien, het remt de Chinese expansie niet af. Obama wordt wel als eerste Pacific-president beschouwd, maar hij moet toezien dat China's investeringen in offensieve bewapening, vooral de maritieme, een plotselinge overname van Taiwan steeds gemakkelijker maken. De Chinese defensiebegroting is sinds

1989 vrijwel onophoudelijk met meer dan 10% per jaar gestegen.

Vanuit Amerikaans historisch-patriottisch perspectief was de recente uitspraak van Mitt Romney veelzeggend. 'Als Chinezen ook een mens op de maan krijgen, moeten ze even zwaaien naar de Amerikaanse vlag, die daar al 43 jaar wappert.'⁸

Maar China is inmiddels wel de tweede wereld-economie. Er vindt een snelle militarisering plaats en het land is na 'honderd jaar vernederingen' van landdefensie overgegaan tot 'zeeagressie'. De Zuid-Chinese zee wordt inmiddels door Peking ook formeel als China's invloedssfeer beschouwd. Het doet allemaal denken aan hoe honderd jaar geleden Amerika ontwaakte en een grote mogendheid werd. De *Caribbean* werd toen een Amerikaanse binnenzee. President Teddy Roosevelt stuurde de spiksplinternieuwe Amerikaanse vloot buitengaats, om de wereld spierballen te tonen.

Amerikanen zijn bezorgd, omdat in plaats van de verwachte democratisering (lees veramerikanisering) van de wereld het Chinese autoritair-kapitalistische model oprukt in Azië en vooral Afrika. Chinese *soft power* groeit als bamboe almaar door. Amerika is zwaar geschonden uit de financieel-economische *melt-down* van 2008 gekomen, China niet. In 2012 voedt de Republikeinse presidentskandidaat Romney de China-angst. In zijn boek *No Apology* schrijft hij: 'Als China inderdaad de Amerikaanse macht in Azië doorbreekt, kan het doen wat het wil in de Pacific en de Indische Oceaan, met alle kwalijke gevolgen vandien.'⁹

In plaats van 'China-bashing' is het echter verstandiger Obama's 'engagementpolitiek' te intensiveren. Begrip voor elkaars belangen en dienovereenkomstig handelen kunnen pas ontstaan bij intensieve verstrengeling op diverse terreinen. Er zijn in het Obama-Hu Jintao-tijdperk al tientallen topontmoetingen geweest teneinde thema's als de wapenwedloop, regulering van cyberspace en handelsbelemmeringen te bespreken.

Na 2012 zou het parool 'geen woorden maar daden' moeten zijn. Sluit bijvoorbeeld een wederzijds investeringsverdrag op basis waarvan Chinese staatsbedrijven eveneens zaken kunnen doen in de Verenigde Staten, zodat ook Chinese ondernemers in aanraking komen met 'the American way of life'. China en de Verenigde Staten zijn als een Siamese tweeling. Zij kunnen niet buiten elkaar, want in onze 'global village' kunnen crises alleen met elkaars steun worden opgelost.

Maar een stabiele relatie kan alleen worden ontwikkeld als de Verenigde Staten vol zelfvertrouwen niet zozeer een overheersende maar een krachtige,

gerespecteerde speler zijn. Vicepresident Joe Biden schreef in de *New York Times*: 'In onze eeuw zit de ware welvaart van een natie in de creatieve geest van de bevolking en haar vermogen te innoveren [...] Competitie zit in onze haarvaten. Het heeft iedere generatie Amerikanen in staat gesteld ideeën te verwezenlijken die de wereld veranderen. Van de katoenplukmachine tot het vliegtuig, de microchip en het internet.'¹⁰

Libië

De diplomatieke en militaire interventie in Libië paste ook treffend bij de gematigde Obama-doctrine of, geformuleerd vanuit radicaal Republikeins perspectief, de achteruitgang van Amerika op het wereldtoneel. Niet unilateraal opereren, maar 'leading from behind', in de woorden van Obama. Zijn veiligheidsbeleid is gebaseerd op het uitgangspunt dat de Verenigde Staten in principe niet moeten interveniëren met een groot-schalige militaire operatie zonder de steun van belangrijke bondgenoten. Na maanden van overleg werd besloten wapens aan de rebellen te verstrekken. Pas toen de Arabische Liga en de VN formele steun uitspraken, en Groot-Britannië en Frankrijk ook militaire middelen hadden toegezegd, besloot Washington de eigen luchtmacht in te zetten. Ook in de burgeroorlog in Syrië wensden de Verenigde Staten niet militair te interveniëren, vanwege de gebrekkige bereidheid van andere landen militairen, helikopters en oorlogsvliegtuigen in te zetten.

De in 2005 unaniem door de VN-lidstaten goedgekeurde nieuwe internationale norm van de 'Responsibility to Protect', waarbij de internationale gemeenschap o.a. tegen genocide en mensenrechtenschendingen met geweld kan optreden als vreedzame middelen niet toereikend zijn, blijkt in de praktijk hoe langer hoe meer een schaamlap voor niet-ingrijpen te zijn. De beperkte interventie in Libië kwam er juist omdat, althans voor de Verenigde Staten, in Noord-Afrika geen grote geopolitieke belangen op het spel stonden en regeringen zoals de Amerikaanse geen herhaling wensten van eerdere grootschalige mensenrechtenschendingen zoals in Rwanda en Bosnië. Zo liggen de Golfoorlog en de Libië-oorlog toch in elkaars verlengde vanwege de mensenrechtenschendingen, maar lijkt het óók geen toeval dat juist in Koeweit en Libië *grote hoeveelheden olie* in de grond zitten. Europese landen, opvallend actief op het Libië-front, hebben grote economische belangen in Noord-Afrika.

De Verenigde Staten niet, en die claimden dan ook de rol van 'leading from behind'.

Romney bekritiseerde Obama al in een vroeg stadium van de militaire interventie, omdat Obama de inzet van grondtroepen meteen uitsloot. Hij ridiculiseerde de president. 'Romney mockingly told conservative radio host Hugh Hewitt that the U.S. was "following France into Libya" instead of serving as "the leader of the world".'¹¹ De val van Kaddafi was volgens Romney dan ook niet te danken aan het optreden van Obama, maar aan het Libische volk zelf.

Patriottisme

Het aanzienlijke patriottische deel van de Amerikaanse bevolking wordt verre van optimaal bevredigd door de huidige kandidaten. De een, Obama, voert een, op zich zelf verstandig, gematigd buitenlands en veiligheidsbeleid, met uitschieters gericht op uitschakeling van terroristische individuen en groepjes; de ander, Romney, staat een radicaler 'herrijzenisbeleid' voor, gebaseerd op een jaarlijkse verhoging van 4% van de defensiebegroting. Gevoegd bij een aanzienlijke belastingverlaging voor alle Amerikanen, inclusief de allerrijksten, slaat dit een nog kolossaler gat in de begroting dan nu al zichtbaar is. Romney's stoere taal kan overigens worden afgedaan als grotendeels 'campaign talk'.

Recessie en beknelde middenklasse

Sinds de Grote Recessie van 2008 zijn intrede deed, zijn Amerikanen zich meer bewust geworden van de vervlechting van de Amerikaanse economie met die van de buitenwereld. De vooral op het platteland aanwezige *Teaparty* fulmineert voortdurend tegen het fenomeen 'outsourcing', het economische gegeven dat vele miljoenen banen de afgelopen jaren naar het buitenland zijn verdwenen. Deze ontwikkeling vond plaats onder Democratische en Republikeinse presidenten tijdens een almaar versnellend proces van globalisering. Dat heeft sterke trekken van een autonoom, ook voor Amerikaanse politici in de kern onomkeerbaar proces.

Een halve eeuw geleden verdiende een goed opgeleide autofabrieksarbeider evenveel als een plattelandstandarts. Zij behoorden beiden tot de grote Amerikaanse middenklasse, die welhaast mythische proporties aannam. Gemiddeld zo'n twee op de drie Amerikanen behoorden tot de 'great American middle class', maar volgens een recent rapport van het *Perw Research Center* kan nu nog slechts 51% van de Amerikanen zich middenklasser noemen.¹²

Dramatisch is dat 85% van die middenklassers verwacht de komende jaren die status te verliezen, vooral vanwege het kwijtraken van hun baan, de oplopende kosten voor gezondheidszorg en de steeds duurder opleidingen van hun kinderen. In het onderzoek geeft 52% van de ondervraagden aan nog het meeste vertrouwen te hebben in de economische plannen van Obama, tegen 42% in die van Romney. Hoewel Romney als zakenman in een periode van steeds minder banen het beste bij de tijdgeest past, heeft de Obama-campagne tot en met het eind van de zomer met redelijk succes Romney kunnen afschilderen als behorend bij de 1% rijkste Amerikanen. Romney zou met een privé-vermogen van zo'n 250 miljoen dollar de rijkste Amerikaanse president aller tijden worden. Romney gaf zelf toe, dankzij allerlei belastingvoordelen, slechts 13% belasting te betalen, maar weigerde zijn belastingpapieren te laten inzien. Romney wil de door president Bush ingevoerde tijdelijke belastingverlaging voortzetten voor alle Amerikanen, Obama alleen voor diegenen die minder dan 250.000 dollar per jaar verdienen.

De ineengekrompen middenklasse wordt gemanipuleerd tussen de 1% rijkste Amerikanen, die over 17% van het nationaal inkomen beschikt, terwijl aan de onderkant één op de vier kinderen moet overleven op de voedselbonnen die van overheidswege worden verstrekt.

De patriottische Amerikanen koesteren hun land van mythen en symbolen. De Verenigde Staten waren altijd 'de natie op Gods voetenbankje' of de 'shining city upon a hill', een baken van vrijheid en welvaart voor een buitenwereld die in duisternis leefde. De Verenigde Staten zijn niet alleen een fysiek territorium, maar ook een idee van vooruitgangsoptimisme. De middenklasse en de min of meer permanente onderklasse, die alleen nog maar goedkope arbeid kan vinden in de dienstensector bij o.a. hamburgerketens en goedkope supermarkten, piept, zucht en kraakt. Dat zelfde sombere beeld geldt voor de Amerikaanse infrastructuur, met z'n letterlijk krakende bruggen en wegen met gaten die doen denken aan de weg tussen Nairobi en Mombassa.

Nieuwe elite

In *The Betrayal of the American Middle Class* schrijven Donald L. Bartlett en James B. Steele over een nieuwe financieel-politieke elite, waartoe men slechts kan behoren als men minimaal zo'n 200.000 dollar per jaar verdient. Slechts één keer in de Amerikaanse geschie-

denis heeft zich een soortgelijke ongelijkheid voorgedaan, waardoor het risico op een 'on-Amerikaanse' klassenmaatschappij van permanente winnaars en verliezers ontstond, en dat was in de tijd van de industriële 'robber barons' in de vorige eeuw. Toen waren het politici als Theodore Roosevelt en Congresleden die ingrepen en bijvoorbeeld kartelvorming aanpakten. De huidige miljonaars in het Congres lijken eerder voor behoud te pleiten. De auteurs stellen dat vooral onder twintigers en dertigers het perspectief op een plaatsje in de middenklasse snel verdwijnt. Met een *high school*-diploma ben je al kansloos, maar steeds vaker biedt ook een Amerikaans universitair diploma weinig soelaas, behalve natuurlijk de prestigieuze, extreem kostbare studies op de *Ivy League*-universiteiten.

Het verschijnsel van de 'job outsourcing' is als een gat in de Amerikaanse dijken dat steeds groter wordt. Obama stelde in de campagne dat Romney's belastingvoorstellen voor bedrijven met buitenlandse investeringen slecht zijn voor Amerika, maar goed voor ondermeer het land van Hans Brinkers. De Nederlandse werkgelegenheid zou met 65.000 banen toenemen, aldus Obama in campagnespotsjes. Bartlett en Steele stellen: '[...] tussen 1999 en 2008 [...] breidden buitenlandse afdelingen van Amerikaanse moederbedrijven hun werkgelegenheid in het buitenland uit met 2,4 miljoen banen, ofwel 30%. Gedurende die zelfde periode verlaagden zij hun werkgelegenheid in de Verenigde Staten drastisch met 1,9 miljoen. Als onze grootste en meest succesvolle ondernemingen niet langer werken voor het gemeenschappelijk welzijn van Amerikaanse arbeiders, wat is dan de toekomst van de middenklasse?'¹³

Een permanente onderklasse, een almaar krimpende middenklasse en een schatrijke en almachtige politiek-financiële elite maken van de *American Dream* steeds meer een nachtmerrie. Veel Amerikanen zijn onzeker en verward. In *Foreign Affairs* schrijft George Parker: 'We kunnen onze iPhones opwaarderen, maar we kunnen onze wegen en bruggen niet opknappen. We vonden breedband uit, maar we kunnen het niet uitbreiden naar 30 procent van de bevolking. We kunnen 300 televisiezenders op onze iPad krijgen, maar in het afgelopen decennium sloten 20 kranten al hun buitenlandse kantoren. We hebben *touch-screen* kiesmachines, maar in 2010 kwam slechts 40% van de geregistreerde kiezers opdagen [...]'¹⁴

Onvrede

De economische onvrede, wanhoop zelfs, vertaalt zich in groeiend publiek verzet van links en rechts. In honderden steden nestelden zich het afgelopen jaar *Occupy Wallstreet*-bewegingen en op het platteland wemelde het van de *Teaparty*-clubs. Het vitale centrum van de Amerikaanse maatschappij, dat 'balanced government' en gelijke kansen voor iedereen waarborgt, wordt steeds meer uit elkaar getrokken. Wat deze progressieve en conservatieve 'grassroots'-bewegingen bindt, is de diepe afkeer van Washington en Wallstreet. In de huidige president, anti-Bush-messias immers, is *Occupy* teleurgesteld; *Teaparty*-aanhangers haatten hem collectief tot in het diepste van hun ziel. Ze noemen hem een socialist, een moslim en twijfelen er zelfs aan of hij een Amerikaan is. Amerikaanse verkiezingscampagnes nemen altijd de trekken van een moddergevecht aan, maar in 2012 lijkt het meer op vrij worstelen. Tijdens een campagnetoespraak kort voor zijn definitieve nominatie ondersteunde Romney zonder blikken of blozen en zelfs met een brede glimlach deze twijfelaars of 'birthers' met de opmerking: 'No one's ever asked to see my birth certificate.'¹⁵ Alle financiële records worden in de presidentiële campagne van 2012 gebroken en dat geldt ook voor de budgetten ten behoeve van negatieve mediaspots.

Op zoek naar balans

In de laatste fase van de verkiezingscampagne zullen we ongetwijfeld weer veel vrolijke, optimistische gezichten zien van de kandidaten en bevriende politici. Zij zullen weer in gloedvolle bewoordingen oren over nieuwe glorie tijden voor Amerika. Inderdaad, op de langere termijn kunnen de structurele succesfactoren van de Amerikaanse maatschappij de balans weer naar de positieve kant doen doorslaan. Vergeleken met het oude Europa en China is de Amerikaanse samenleving een jonge, meer dynamische immigrantenmaatschappij. Amerikanen hebben doorgaans een antenne voor succes en dan is hun land opeens weer 'the land of golden opportunities'.

Maar de realiteit voor nu en zeker ook voor de komende jaren is dat de sociaal-economische en financiële problemen te groot zijn om daar snel uit weg te groeien. In tegenstelling tot de jaren dertig en tachtig van de vorige eeuw beschikt de Amerikaanse president gezien het begrotingstekort niet over de middelen voor grootscheepse openbare investeringen. Romney kan zich de combinatie van forse belastingverlagingen (hij

belooft maar liefst 20%) en verhoging van de defensiebegroting niet permitteren als hij president wordt.

De speelruimte van Amerika is de komende jaren beperkt. Daar past ook een meer bescheiden buitenlandse en veiligheidspolitiek bij, zoals die door Obama is ingezet. De Verenigde Staten moeten hun 'global footprint' verminderen, het leger kleiner, meer high-tech en slagvaardiger maken en meer leunen op de NAVO, andere partners en regionale allianties. Bovenal moet de Amerikaanse president keuzen maken. De eerste 'State of the Union' in de volgende ambtsperiode mag best nog wel van optimisme getuigen, maar deze moet bovenal realistisch zijn. Dat doet pijn. Het is niet anders. Na de Amerikaanse Eeuw leven we nu in een overgangstijdperk. Het duurt nog wel even voor die nieuwe eeuw begint. Het is zeker niet uitgesloten dat de Verenigde Staten weer een grote, ja zelfs dominante rol zullen spelen. Maar dominant kun je in een multipolaire wereld ook samen met anderen zijn.

Dr Willem Post is amerikanoloog en *senior visiting fellow* bij Instituut Clingendael.

Noten

- 1 State of the Union van president Clinton, 17 januari 2001, Washington DC.
- 2 Toespraak van president Bush tot het Congres, 6 maart 1991.
- 3 Nationale Veiligheids Strategie, september 2002.
- 4 *New York Times*, 7 september 2008.
- 5 Kenneth Liebertahl & Wang Jisi, 'Addressing U.S.- China Strategic Distrust', Brookingsstudie, maart 2012.
- 6 In november 2009, op de klimaattop in Kopenhagen, ontstond een groep van vier grote ontwikkelingslanden die gezamenlijke milieuafspraken maakten. Deze groep overlapt grotendeels met de BRICS.
- 7 'A World that Stands as One', speech van presidentskandidaat Obama in Berlijn, 24 juli 2008.
- 8 Speech Mitt Romney in St. Augustine, Florida, 13 augustus 2012.
- 9 Mitt Romney, *No Apology. Believe in America*, New York, 2010, blz. 69.
- 10 Joe Biden in *New York Times*, 7 september 2011.
- 11 *The Atlantic*, 8 juni 2012.
- 12 *The Lost Decade of the Middle Class*, rapport van het Pew Research Center, 22 augustus 2012.
- 13 Donald L. Bartlett & James B. Steele, *The Betrayal of the American Dream*, New York, 2012.
- 14 George Parker, 'The Broken Contract. Inequality and American Decline', in: *Foreign Affairs*, november-december 2011, blz. 22, 23.
- 15 Mitt Romney tijdens een campagnebijeenkomst in een voorstad van Detroit, 25 augustus 2012.

Amerikaanse toenadering tot Iran: onwaarschijnlijke noodzaak

De Adviesraad Internationale Vraagstukken (AIV) pleit voor 'de-escalatie' van de voortslappende crisis rondom het Iraanse nucleaire programma.¹ Nieuwe onderhandelings-initiatieven worden echter gesteund door het primaat van binnenlandse belangen bij betrokkenen en een historie van wantrouwen tussen de onderhandelingspartners. Hoewel er talloze factoren meespelen, is het een gepaste vraag waarom juist het beleid van president Obama niet geleid heeft tot de gewenste uitkomsten. Kunnen de toenaderingsinitiatieven nieuw leven worden ingeblazen na de Amerikaanse presidentsverkiezingen? Zo ja, waar staan dan de hinderpalen op het pad naar toenadering?

President Obama begon zijn ambtstermijn in 2009 met een toenadering tot een Iran waarmee zijn land de afgelopen drie decennia achter de schermen een onverklaarde oorlog heeft gevoerd.² Deze vijandigheid wordt versterkt door een manicheïstische tweedeling waarin de Verenigde Staten volgens Iran een 'Grote Satan' zijn en waarin Iran door Washington lang neergezet is als onderdeel van een 'as van het kwaad'.³ Het Westen reageerde op deze rivaliteit met het opvoeren van de druk door sancties en clandestiene operaties. Deze sancties worden maar in beperkte mate gesteund door andere handelspartners van Iran.⁴ Op zijn beurt ondersteunt Iran (vaak gewelddadige) oppositiegroepen in onder andere Libanon en Syrië. Ook zet Teheran zijn nucleaire programma voort zonder eerst te voldoen aan de eisen van het Internationaal Atoomagentschap en de VN-Veiligheidsraad.⁵

Met deze erfenis in gedachten typeert Midden-Oostenexpert Trita Parsi in zijn meest recente boek Obama's beleid ten opzichte van Iran als 'a single roll of the dice': de diplomatie zou *meteen* moeten werken en er was géén politieke ruimte voor 'repeated games'. Door vastgeroeste vijandigheid en politieke onenigheid werd er vanuit beide partijen met scepsis gekeken naar de oprechtheid en het vermogen van de ander om beleidsverandering te bewerkstelligen.⁶ Onderhandelingen zijn immers een *two-level game*, waarbij elke partij zijn eigen binnen- en buitenlandse belangen(-conflicten) meebrengt.

Vanaf het begin was er een gebrek aan vertrouwen in diplomatie. Veel Republikeinen, evenals de voormalig (partijloze) minister van defensie Robert Gates (die zowel onder Obama als Bush Jr. diende), geloofden niet in diplomatie als oplossing. Israël en Saoedi-Arabië wilden Obama wel de tijd geven om het diplomatieke pad te bewandelen, hoewel zij hier weinig heil in zagen. De Amerikaanse president had wellicht kunnen ageren tegen het verder opvoeren van sancties om zo diplomatieke initiatieven meer geloofwaardigheid te geven, maar hij zou hiermee veel van zijn eigen beleidsmakers en bondgenoten tegen zich in het harnas hebben gejaagd.⁷ Drukmiddelen zijn steeds meer de overhand gaan voeren in het Amerikaanse beleid ten opzichte van Iran en de Iraanse politiek verloor hierdoor het vertrouwen in Obama's toenaderings-initiatieven.

Obama's (schriftelijke) toenaderingen tot Iran vormen slechts één kant van zijn tweeledige diplomatie. Ook de aanhoudende en uiteindelijk toenemende druk zou Iran moeten bewegen tot onderhandelen over het nucleaire programma. Dit beleid volgt de logica dat de kosten van Iran om weerstand te bieden uiteindelijk de veelal ideologische baten te boven gaan. Waarden als weerstand en zelfstandigheid vloeien voort uit de Perzische traditie, terwijl binnen het in dat land overheersende sji'isme lijdzaamheid en martelaarschap centraal staan.⁸ Dat maakt de logica achter deze tweeledige diplomatie niet onfeilbaar. Hoewel er in Iran veel sociale onrust is, blijven veel Iraniërs immers het (civiele) nucleaire programma steunen.

De verkiezingsperiode als stilte voor de storm?

Terwijl diplomatieke processen tussen Iran en de P5+1 (de vijf permanente leden van de VN-Veiligheidsraad plus Duitsland) door blijven kwakkelen, klinkt het wapengekletter vanuit het Republikeinse kamp en van de Iraanse en Israëliëse leiders weer. President Ahmadinejad voelde de noodzaak Israël nog maar eens een 'kankerachtig gezwel' te noemen, premier Netanyahu houdt Obama aan een lijntje door te zinspelen op een Israëliëse aanval, terwijl Obama's rivaal Mitt Romney tijdens een bezoek aan Israël stelt het

land te zullen steunen bij een aanval. Hier tegenover staat dat veel politici, beleidsmakers en andere experts hebben gewaarschuwd voor de desastreuze sociale, militaire en economische gevolgen die een aanval op Iran zou kunnen hebben. Bovendien is 61% van de Israëlsche bevolking tegen een onafhankelijke aanval op het Iraanse nucleaire programma.⁹ Ondanks deze stormbrekers lijkt er wederom een periode van spring-tij te zijn aangebroken.

In tegenstelling tot de diplomatieke processen razen de Amerikaanse verkiezingen in volle vaart door. Romney probeert Obama te overtroeven in zijn uitingen van patriottisme en steun voor Israël, hoewel voor beiden een nucleair bewapend Iran onacceptabel is. De retoriek die Romney over Iran bezigt, lijkt steviger te zijn dan die van Obama, maar ook voor Obama ligt de 'militaire optie' immer op tafel. Romney hamert op wat de Verenigde Staten *zelf* kunnen doen, terwijl Obama multilaterale successen benadrukt. Onder Obama zal diplomatie in ieder geval meer tijd krijgen en kan er door zijn opgedane ervaring (en eventueel mandaat) meer ruimte komen om te manoeuvreren.¹⁰

Met Romney aan het roer zal Iran een sceptischer tegenstander in de onderhandelingen rondom het nucleaire programma hebben. Verdere sancties en al dan niet clandestiene samenwerking met bondgenoten van de Verenigde Staten tegen Iran lijken erg waarschijnlijk. Wanneer men vindt dat er niet genoeg schot zit in diplomatie en wanneer er voor Romney geen verdere economische druk mogelijk lijkt, zou escalatie het gevolg kunnen zijn. Onder Romney is deelname van de Verenigde Staten aan een gewapend conflict met Iran een stuk waarschijnlijker. Wellicht bevinden we ons nu in een stilte voor de storm.

Iran, Israël en de Verenigde Staten delen in ieder geval één gezamenlijk belang: het vermijden van oorlog. Een gewapend conflict is géén duurzame oplossing voor de onderliggende spanningen. Een aanval in welke vorm dan ook zal Iran des te meer redenen geven om zijn nucleaire programma te militariseren en de ontwikkeling van ballistische raketten te versnellen. Bovendien is het helemaal niet zeker of Iran werkt aan militaire nucleaire toepassingen. Hoewel dit vaak als reden voor een aanval wordt genoemd, werken interne politieke en sociale verdeeldheid, evenals religieuze *fatwa's* en economische beperkingen tegen militarisering van het Iraanse nucleaire programma. Een preventieve aanval zou enkel gebaseerd zijn op speculatie en *worst case scenario's*. Als men altijd politiek zou bedrijven op basis van dit soort scenario's, was er zelden vrede of internationale samenwerking tot stand gekomen.

De belangrijkste reden waarom een mogelijke militarisering van het Iraanse kernprogramma zoveel tegenstand opwerpt, is het acute veiligheidsdilemma tussen Iran en Israël. Het defensief bedoelde kernarsenaal van Israël vormt een directe bedreiging voor Iran, terwijl Israël dit arsenaal nodig acht om zijn voortbestaan te garanderen. Een Iraans kernwapen is voor Israël een existentiële bedreiging, terwijl Iran met een nucleaire wapencapaciteit een zekere afschrikking zou kunnen afdwingen. De erfenis van vijandigheid en de belangenconflicten van individuele politici maken het nog eens extra gecompliceerd.

De impasse voorbij: 'gelijk oversteken'

Iran opende de conferentie van de Beweging van Niet-Gebonden Landen eind augustus met de oproep om vóór 2025 alle nucleaire arsenalen te ontmantelen. Zijdelings verwijst deze uitspraak ongetwijfeld naar de nucleaire dubbelzinnigheid van Israël. Voor Israël zou een kernwapenvrije wereld, of een kernwapenvrij Midden-Oosten, niet afdoende zijn. Er is in de boezem van Israëlsche regeringen in het verleden wel gepraat over een 'massavernietigingswapen-vrije zone', zoals recentelijk behandeld door Lubbers c.s.¹¹ Voordat Israël hieraan wil beginnen, moet er echter een duurzaam vredesakkoord gesloten zijn met de belanghebbenden in het Midden-Oosten en alle partijen moeten aan hun internationale verplichtingen voldoen, inclusief Iran.¹²

Dit internationaalrechtelijk kader sluit aan bij de geostrategische spanningen. Israël wil zijn 'nucleaire ambiguïteit' enkel opgeven wanneer er geen externe dreiging meer is, maar deze ambiguïteit zorgt onvermijdelijk voor vijandigheid vanuit Iran en van andere regionale actoren. Hier komt nog eens bij dat velen in Israël niet aan uitgebreide *issue linkage* willen doen: dat betekent dat zaken als het Vredesproces in het Midden-Oosten en de crisis in Syrië niet op dezelfde agenda komen te staan. Andere partijen, waaronder Iran en Egypte, zullen deze kwesties wel degelijk ook willen bespreken. De discussies hierover gooien olie op het vuur. De ernst van het acute veiligheidsdilemma tussen Israël en Iran moet eerst verlicht worden.

De Verenigde Staten hebben hier een sleutelrol. De volgende Amerikaanse president zal samen met de 'internationale gemeenschap' moeten voorkomen dat we in een situatie belanden waarin de opvatting heerst dat gewapend conflict de enige 'oplossing' is. Concreet betekent dit dat de Verenigde Staten hernieuwde *veiligheidsgaranties* moeten geven aan Israël. Dat kan zelfs (zover) gaan tot een (achterkamer)*deal*, waarin de Verenigde Staten Israël beloven de eigen kernwapens in te zetten wanneer Israël nucleair be-

dreigd wordt: een Amerikaanse 'nucleaire paraplu' boven Israël. Gelijktijdig moeten de Verenigde Staten samen met de P5+1 werken aan het verkrijgen van volledige medewerking en transparantie vanuit Teheran. Zoals president Nixon begin jaren '70 korte lijnen aanlegde met de communistische Volksrepubliek China, zo moet Obama dit met een revolutionair-islamitisch Iran doen, om te polsen wat de beleidsruimte van de Iraanse politici is.

In onderhandelingen moet er immers rekening worden gehouden met de bewegingsruimte van de ander. Voor Israël is het onacceptabel dat er op Iraanse bodem voldoende hoogverrijkt uranium is om een nucleair wapen mee te fabriceren. Iraanse onderhandelaars en politici kunnen geen concessies doen zonder tegenprestaties. Om tot een oplossing te komen, moet Iran zijn uraniumverrijkingprogramma opschorten. Als tegenprestatie zal de P5+1 gelijk moeten oversteken en de door haar ingevoerde sancties eveneens moeten opschorten. Wanneer Iran zich niet aan deze overeenkomst houdt, kunnen de opgeschorte sancties altijd hervat worden. In deze adempauze is er ruimte voor Iran zijn hoogverrijkt uranium naar Rusland te vervoeren, om hiervoor kant-en-klare reactorbrandstof in de plaats te krijgen. Een soortgelijke *deal* faalde in 2009, omdat president Ahmadinejad onvoldoende steun kon verkrijgen bij het Iraanse parlement en, uiteindelijk, bij Opperste Leider Khamenei.¹³

Opschorting van sancties biedt Ahmadinejad en de zijnen iets concreets als tegenprestatie, waardoor zij geen gezichtsverlies lijden. Een stapsgewijze hervatting van zelfstandige uraniumverrijking in Iran is mogelijk onder toezicht van het Internationaal Atoomagentschap (IAEA). Iran moet wel het al ondertekende *Additional Protocol* ratificeren, zodat het IAEA toegang krijgt tot andere locaties die het wil bezoeken in het kader van inspecties.

Voortgaande diplomatie als bittere noodzaak

De erfenis van vijandigheid die zich manifesteert als verhitte retoriek en een onverklaarde oorlog, dient geen enkel landsbelang. Achter deze erfenis schuilt een veiligheidsdilemma dat opgelost kan worden door directe communicatie tussen de betrokken partijen en door initiatieven van de Verenigde Staten om Israël gerust te stellen.

Hoewel de kans op succesvolle diplomatieke initiatieven vanuit de Verenigde Staten groter lijkt onder Obama dan onder Romney, blijft het in ieders belang de vrede te bewaren. Ook Israël is gebaat bij vrede, zoals veel Israëlische beleidsmakers en oud-politici bevestigen. Een gewapend conflict geeft Iran immers reden tot nog meer assertiviteit in een onsta-

biele regio. Voor Netanyahu en de zijnen zal er een geloofwaardige veiligheidsgarantie tegenover moeten staan. Voor Ahmadinejad moet het onderhandelingsresultaat te verkopen zijn aan zijn politieke rivalen en aan de Opperste Leider Khamenei. Voor de volgende Amerikaanse president is diplomatie een bittere noodzaak om te voorkomen dat zijn land niet nogmaals meegesleurd wordt in een kostbaar conflict.

Een wederzijdse toenadering door de opschorting van Westerse sancties en het Iraanse uraniumverrijkingprogramma is geen *status quo* met lange houdbaarheid. Het einddoel is een massavernietigingswapen-vrij Midden-Oosten. Zoals Lubbers c.s. het stelde, 'is elke stap richting vrede en ontwapening in het Midden-Oosten, hoe gering op zich zelf ook, te prijzen'.¹⁴ Om deze reden moet de waarde van de conferentie over een massavernietigingswapen-vrij Midden-Oosten, die december a.s. in Helsinki zal plaatsvinden, niet onderschat worden. Intensievere en verbeterde communicatie verkleint de kans op desastreuze misrekeningen.

Vince Klösters is masterstudent conflictstudies en amerikanistiek aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Noten

- 1 Mark Waanders, 'Naar de-escalatie van de nucleaire crisis rond Iran', in: *Internationale Spectator*, juli 2012, blz. 291-293.
- 2 David Crist, *The Twilight War*, New York: The Penguin Press, 2012.
- 3 Voor Khamenei's officiële (vertaalde) teksten, zie www.khamenei.ir.
- 4 'Asia's imports of Iran crude to regain levels prior to EU ban', in: *Reuters Online*, 22 augustus 2012.
- 5 Het betreft de Veiligheidsraadresoluties 1696 (2006), 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008), 1835 (2008) en 1929 (2010).
- 6 Trita Parsi, *A Single Roll of the Dice: Obama's Diplomacy with Iran*, New Haven/Londen: Yale University Press, 2012, blz. 65.
- 7 *Ibid.*, blz. 110.
- 8 Graham E. Fuller, *The 'Center of the Universe': The Geopolitics of Iran*, Boulder: Westview Press, 1991.
- 9 'The July Index', in: *The Peace Index*, augustus 2012.
- 10 Redenering volgt die van William B. Quandt, 'The Electoral Cycle and the Conduct of Foreign Policy', in: *Political Science Quarterly*, jrg. 101, 1986, nr. 5, blz. 833-835.
- 11 Ruud Lubbers e.a., 'Op weg naar een kernwapenvrij Midden-Oosten', in: *Internationale Spectator*, juni 2012, blz. 294-296.
- 12 Alfred Nurja, 'WMD-Free Middle East Proposal at a Glance', in: *Arms Control Association*, februari 2012.
- 13 Mark Fitzpatrick, 'Containing the Iranian Nuclear Crisis: The Useful Precedent of a Fuel Swap', in: *Perceptions*, jrg. 16, nr. 3, blz. 32-33.
- 14 Lubbers e.a., *a.w. noot 11*, blz. 295.

Wel controle maar weinig visie: de Tweede Kamer en de Europese toppen

Europese zaken zijn nog nooit zo alomtegenwoordig geweest in de Nederlandse politiek als de afgelopen twee jaar. De ontwikkelingen rondom de eurocrisis en de leningen aan Ierland, Portugal, Spanje en Griekenland waren bijna dagelijks voorpaginanieuws. Voorts waren de Europese begrotingsregels de reden waarom op 23 april jl. PVV-leider Geert Wilders het kabinet-Rutte liet vallen, en waardoor Europa op slag een belangrijk onderwerp voor de verkiezingen werd. Tijdens de verkiezingsdebatten speelden niet alleen de eurocrisis en begrotingsregels een grote rol, maar ook het democratisch tekort in de Europese Unie en de eventuele noodzaak tot verdiepte integratie. De toename van (raadselachtige en – gezien de nachtelijke uren – bijna letterlijk duistere) Europese toppen leidt tot twijfel over de mogelijkheden tot het uitoefenen van democratische controle. De eurocrisis heeft laten zien dat belangrijke besluiten vaak genomen werden door de Europese Raad, het orgaan van de Europese Unie waarin de premiers en staatshoofden van de lidstaten samenkomen. Maar in welke mate is er nu democratische controle vanuit de lidstaten – in ons geval: Nederland – op de Europese Raad uitgeoefend?¹ Vanwege de toename in aantal én belang van deze toppen is een analyse van de controle door de Tweede Kamer hierop van belang, en zeker van de werkelijke invloed die de Kamer op de Nederlandse positie in de onderhandelingen in Brussel heeft gehad.

De Europese Raad en de procedure van de Tweede Kamer

Met de inwerkingtreding van het Verdrag van Lissabon in december 2009 werd de *Europese Raad* een officieel orgaan van de Europese Unie. In de Europese Raad besluiten de staatshoofden en premiers van de 27 lidstaten doorgaans met *unanimiteit*. Omdat de belangen vaak sterk uiteenlopen, worden de bijeenkomsten altijd grondig voorbereid door onderhandelingen op ambtelijk niveau. De beslissingen die tijdens zo'n top genomen worden, zijn dus altijd een compromis, en vaak het resultaat van intensieve politieke koehandel.

Tijdens de financiële crisis die zich sinds 2008 ontvouwde, nam de Europese Raad de leiding over

de Europese instituten. Waar normaliter de Europese Commissie initiatieven en wetsvoorstellen initieert, heeft de Europese Raad deze rol nu in belangrijke mate op zich genomen. Vanwege de grote nationale belangen prefereerden de lidstaten die rol van de Europese Raad, omdat de staatshoofden en regeringsleiders zodoende een directe invloed konden uitoefenen, en lidstaten onderling initiatieven konden nemen en uitwerken (denk aan de intensieve samenwerking tussen Frankrijk en Duitsland). De lidstaten etaleerden hun voorkeur om noodmaatregelen op een intergouvernementele manier aan te pakken. Zij gaven deze noodmaatregelen vervolgens ook een intergouvernementeel karakter. Het *Europese Financiële Stabiliteits Fonds* (EFSF) en ook de opvolger, het *Europese Stabiliteits Mechanisme* (ESM), bleven onder de controle van de lidstaten in plaats van de Europese Commissie. Ook het Europees Parlement had op belangrijke dossiers maar weinig inbreng in de besluitvorming. Dit druist in tegen het principe van gescheiden bestuurslagen, waarbij wordt uitgegaan van controle van het Europees Parlement op de Europese Raad.² Hierdoor is de vraag naar de *democratische controle* die de Tweede Kamer heeft uitgeoefend op Europese toppen des te belangrijker.

De controle van de Tweede Kamer op de algemene Europese besluitvorming vindt op allerlei momenten plaats; de afgelopen tien jaar zijn er aanzienlijke verbeteringen tot stand gekomen.³ Deze hadden vooral betrekking op de meer routinematige Europese wetgevingsprocessen.⁴ De controle op de Europese Raad bestond tot twee jaar geleden uit Algemene Overleggen in relevante vaste Kamercommissies voorafgaand aan de Europese toppen en de mogelijkheid tot plenaire debatten na afloop (van deze mogelijkheid werd overigens zelden gebruik gemaakt). Om haar betrokkenheid bij de Europese Raad te verhogen, heeft de vaste Kamercommissie van Europese Zaken besloten dit systeem rondom de Europese toppen te veranderen. Bij Kamerleden groeide het besef (voornamelijk doordat de permanente EU-staf hen hierop sterk had gewezen) dat ze voorafgaand aan een Top meer invloed kunnen uitoefenen. Daarom werden sinds eind

2010 de Algemene Overleggen vervangen door pleinaire debatten die *voorafgaand* aan Europese toppen plaatsvonden.⁵ Tijdens deze debatten is de premier altijd aanwezig geweest om de Nederlandse inzet toe te lichten en om vragen van Kamerleden dienaangaande te beantwoorden, wat laat zien dat ook de regering een groot belang hechtte aan deze debatten.

Het politieke spel rond het minderheidskabinet

De tendens om meer belang te hechten aan de voorbereidende fase werd tevens versterkt omdat er sinds oktober 2010 een minderheidskabinet regeerde, waarbij gedoogpartner PVV van te voren had aangegeven het kabinet niet te steunen op Europese onderwerpen. Voor steun rond de eurocrisis moest het kabinet dus op een andere manier een meerderheid in de Tweede Kamer zien te vinden. In dit geval leunde het kabinet sterk op de PvdA, die had aangegeven de gedoogconstructie af te keuren, maar het kabinet toch te steunen op Europese onderwerpen. Omdat de steun van een meerderheid gevonden moest worden vóór de onderhandelingen, verschoof de nadruk van de debatten als van nature naar de *voorbereidende fase*. Het kabinet besefte de afhankelijkheid ten opzichte van de Kamer. In antwoord op een vraag van PvdA-kamerlid mw. Albayrak gaf premier Rutte te kennen dat hij de noodzaak besefte een meerderheid te vinden in de Kamer wanneer het Europese onderwerpen betreft: 'Dan zit hier gewoon een minderheidskabinet en dat betekent dat wij in ons werk al preventief extra rekening moeten houden – de uitgestoken hand – met de opvattingen die in de Kamer leven, niet alleen bij CDA en VVD, maar juist ook bij de andere partijen. Vervolgens moeten we proberen om met elkaar tot een meerderheid te komen.'⁶

In zijn standpunten *anticipeerde* het kabinet dan ook op bepaalde eisen die het vanuit de Kamer kon verwachten. Zo gaf het kabinet tijdens de debatten over de steun aan Griekenland in de eerste helft van 2011 steeds aan dat de betrokkenheid van het IMF van groot belang was voor Nederland. In augustus 2011 werd hier ook specifiek om gevraagd in de Kamer; minister De Jager antwoordde hierop dat 'het voor Nederland een voorwaarde is dat het IMF meedoet met het oog op zijn expertise en methodiek, dat wil zeggen dat het IMF zijn methodiek toepast, en dat het ook financieel meedoet'.⁷ In een ander debat die zelfde maand reageerde De Jager op verzoeken van de Kamer over betrokkenheid van de private sector in de Griekse *bail-out*. De Jager zei dat Nederland 'consequent dui-

delijk [heeft] gemaakt dat een substantiële betrokkenheid van de private sector [*Private Sector Involvement* – PSI] wat Nederland betreft een voorwaarde is voor een aanvullend programma voor Griekenland'.⁸ Het kabinet anticipeerde dus op mogelijke wensen van de Kamer door deze standpunten toe te voegen aan de mandaten die aan de Kamer werden gepresenteerd.

Ook waren er moties van de Kamer die de positie van het kabinet, en daarmee zijn bewegingsruimte, beperkten. Een van de meest kenmerkende voorbeelden is de motie-Slob, door de Kamer aangenomen op 17 maart 2011. Met deze motie verzocht de Kamer het kabinet 'krachtig afstand te nemen van elke beweging naar een meer politieke unie'.⁹ Om toch vooruit te kunnen met dossiers zoals het fiscale pact, legde het kabinet uit dat de nieuwe Europese maatregelen een voorbeeld waren van 'het elkaar de maat nemen, maar niet de wet voorschrijven'. Op deze manier creëerde het kabinet bewegingsruimte voor zichzelf om verder te gaan met Europese maatregelen, *zonder* dat het zou moeten toegeven dat de motie-Slob geschonden werd.

Een andere manier voor het kabinet om bewegingsruimte te creëren, was de Kamer een mandaat te vragen voor een *totaalpakket* aan maatregelen in plaats van een mandaat voor allerlei afzonderlijke maatregelen. In de geannoteerde agenda van 21 maart 2011 vroeg het kabinet om goedkeuring van de positie betreffende een aantal maatregelen, waaronder de zogenaamde 'six-pack'-wetgeving, het fiscale pact en het verdrag over het *Europese Stabiliteits Mechanisme* (ESM).¹⁰ Hiermee keurde de Kamer dus tevens specifiek de mandaten goed, bijvoorbeeld: 'spreekt uit, dat de regering het mandaat krijgt om tijdens de Europese top afspraken te maken over het totaalpakket aan maatregelen conform de geannoteerde agenda van de Europese Raad d.d. 24 en 25 maart'.¹¹

Hoewel de Kamer vooraf mandaten goedkeurde, handelde het kabinet soms toch nog buiten het blikveld van de Kamer. In oktober 2011 kreeg de premier een waarschuwing dat hij in de onderhandelingen over de maatregelen tegen de eurocrisis afhankelijk is van de meerderheid van de Kamer: 'Als dit minderheidskabinet terugkomt naar de Kamer met een totaalpakket waarvan de meerderheid zegt dat zij dat niet wil op deze manier, dan staat het kabinet echt met de rug tegen de muur. Maar dan wordt ook de Kamer in een heel moeilijke positie gebracht, omdat zij ook weet wat de gevolgen zijn als zij niet akkoord zou gaan met de plannen die er dan liggen'.¹² De Kamer besefte dat het minderheidskabinet een minder sterke positie had.

De afhankelijkheid van het kabinet hield echter niet meteen in dat de Kamer de regering gemakkelijk naar huis kon sturen. En de gevolgen waar de motie-Slob in bovenstaand citaat op doelt, zijn de politieke consequenties van het verstoren van een Europese consensus, alsmede de financiële gevolgen voor de euro en de markten. Dit *verantwoordelijkheidsbesef* dat een Nederlands 'nee' de euro in een bestaanscrisis zou kunnen storten, speelde in de gehele Kamer en was de reden dat er nooit keihard politiek spel is gespeeld. Het is daarom interessant het politieke spel in de Kamer te vergelijken met dat van andere parlementen.

Oppositievoeren in andere lidstaten: Slowakije en Duitsland

In Slowakije, net als in Duitsland, regeerden meerderheidskabinetten. In Slowakije was een van de regeringspartijen tegen de uitbreiding van het noodfonds en weigerde deze partij de regering op dit punt te steunen. In een poging deze partij onder druk te zetten, verbond de Slowaakse premier Iveta Radičová de stemming over het noodfonds met een motie van vertrouwen, maar dat mocht niet baten. De belangrijkste oppositiepartij, de sociaal-democratische *SMER*, was voorstander van uitbreiding van het noodfonds, maar onthield zich van stemming, met als gevolg dat het centrum-rechtse kabinet ten val kwam. Een week later stemde *SMER* voor uitbreiding van het noodfonds, met de zekerheid dat in Slowakije vervroegde verkiezingen waren uitgeschreven.

In Duitsland werd de regering afhankelijk van de oppositie, omdat voor de ratificatie van het ESM de instemming van tweederde van de leden van de *Bundestag* was vereist. Dit betekende dat ook de belangrijkste oppositiepartij, de sociaal-democratische SPD, voor ratificatie zou moeten stemmen. De SPD onderhandelde hierover met de regering. In ruil voor haar steun eiste de SPD dat bondskanselier Merkel de voorstellen van de Franse president Hollande voor een *Europees Groei Pact* zou steunen, en dat Duitsland zich in Europa als voorstander van de 'financial transaction tax' zou opstellen.¹³

De rol van de Nederlandse oppositie, en vooral die van de PvdA als grootste oppositiepartij, kan worden vergeleken met zowel die van de SPD als van *SMER*. De SPD steunde ook de regering van Merkel en was evenals de PvdA voorstander van de Europese maatregelen. *SMER* steunde het Slowaakse kabinet daar waar de eigen coalitiepartners de regering niet steunden. De acties en de verkregen resultaten van de oppositiepar-

tijen in Duitsland en Slowakije staan in schril contrast met de rol van oppositiepartijen in Nederland. In min of meer vergelijkbare situaties, waar de regering afhankelijk was van de oppositie, hebben deze partijen in Slowakije en Duitsland binnenlands-politieke resultaten behaald door een zeer strategisch politiek spel te spelen. Het is opmerkelijk dat in Nederland de politieke gemoederen niet zo hoog zijn opgelopen.

Dat de eurocrisis niet is misbruikt voor nationaal politiek gewin, kan grotendeels worden toegeschreven aan de positie die de PvdA ten opzichte van het minderheidskabinet heeft ingenomen. In tegenstelling tot de SPD achtte de PvdA Europese onderwerpen te belangrijk voor haar eigen politieke agenda, en zij wilde niet dreigen met het blokkeren van Europese maatregelen, omdat ze niet bereid was Europa te gebruiken om binnenlands-politieke winst te behalen. Dit zou ook in de Nederlandse media heel slecht geaccepteerd zijn, mede omdat de PvdA deze dreiging niet werkelijk zou willen waarmaken. Bovendien had de PvdA een minder sterke onderhandelingspositie dan de SPD, waar de Duitse *Grundwet* bepaalde dat er een meerderheid van tweederde van de *Bundestag* nodig was. Ook vergeleken met de Slowaakse *SMER* zat de PvdA niet in de luxe positie dat de regering een vertrouwensmotie had verbonden aan de stemming over het ESM. In Nederland is dit nooit het geval geweest, en de PvdA zou ook nooit genoeg steun in de Kamer hebben gevonden voor een motie van wantrouwen.

De belangrijkste reden is echter dat er in Nederland een sterke angst bestond voor de reactie van de financiële markten. Kamerleden waren zich terdege bewust van de druk vanuit de financiële markten, omdat kredietbeoordelaars Europese landen steeds negatiever waardeerden en de beurskoersen na bijna elke Eurotop omlaag gingen. De Kamer heeft het kabinet nooit geconfronteerd met de eis voor een Nederlands veto, omdat de partijen het erover eens waren dat ze de euro moesten verdedigen. Er heerste een gezamenlijk gevoel bij zowel regerings- als oppositiepartijen dat de steun van de EU aan lidstaten als Griekenland een onvermijdelijke noodzaak was. Dit was ook de reden dat het zwaartepunt van de parlementaire debatten niet lag bij de vraag *of* er een noodfonds moest komen, maar *onder welke voorwaarden* hulp zou moeten worden verstrekt aan noodlijdende lidstaten.

De Kamer heeft in dit verband niet teveel willen tornen aan de positie van het kabinet; zo is er nooit doorgevraagd over zaken als de terugbetaling van het geleende geld. In tegenstelling tot andere parlemen-

ten – bijvoorbeeld het Finse parlement, dat om een onderpand voor de garanties heeft gevraagd – heeft de Kamer minister De Jager en toenmalig DNB-directeur Nout Wellink geloofd, toen zij verklaarden dat Nederland het geld met rente terug zou krijgen. Dit was ‘wishful thinking’, dat de Kamerleden eigenlijk ook wel goed uitkwam, omdat het gemakkelijker te verkopen was aan de achterban. Pas later zijn Kamerleden vragen gaan stellen over de terugbetaling, en nu constateren ook pro-Europese partijen zoals de PvdA dat het geld wellicht niet volledig zal worden terugbetaald.¹⁴

Gevolgen: ‘stapjes’-politiek en gebrek aan visie en diepere discussie

Het softe politieke spel in Nederland had als gevolg dat de Kamer steeds akkoord ging met de stappen die het kabinet maakte in de Europese Raad. Natuurlijk kleepte het kabinet de maatregelen vaak goed in, zodat de Kamer het er veelal mee eens was, maar het ontbrak de Kamer aan overzicht en durf om een eigen plan of visie op te stellen. Omdat Kamerleden de markten niet verder wilden verontrusten, werd er ingestemd met vérgaande maatregelen. De Kamer probeerde wel af en toe een rem op het kabinet te zetten, bijvoorbeeld met de motie-Slob, maar ze wilde *niet tegen* de maatregelen stemmen.

Voorts ontbrak een brede discussie over de vraag waar het naartoe moet gaan met de Europese Unie. Partijen, regering noch oppositie gaven en gaven een visie over hoever zij willen gaan met het nemen van stappen, en wat het uiteindelijk doel van die stappen zou moeten zijn. Natuurlijk is het lastig om middenin een crisis een heldere koers uit te zetten, vooral omdat die koers samen met de andere eurolanden en lidstaten moet worden bepaald, maar als de partijen het niet doen, dan drijft Nederland gewoon mee met de stroom. Hoewel het duidelijk was dat de lidstaten hun maatregelen op een intergouvernementele manier vormgaven, waarbij de Europese Commissie en het Europees Parlement veelal buiten spel werden gezet, is er niet gedebatteerd over het democratisch gehalte in de EU. D66 kaartte dit thema af en toe aan, bijvoorbeeld met de motie-Schouw over het belang van de communautaire methode,¹⁵ maar een fundamentele discussie daarover in de Kamer vond niet plaats. Toch is het debat essentieel voor Nederland, want naarmate meer zaken via intergouvernementele kanalen worden besloten, riskeert Nederland steeds meer onder de voet gelopen te worden door grotere lidstaten. Ook

lijkt inmiddels duidelijk dat de eurozone afstevent op een permanente overdrachtsunie, maar dit thema heeft nog niet geleid tot kritische vragen in de Kamer.

Conclusie

De democratische controle van de Tweede Kamer op de besluitvorming tijdens Europese toppen laat op diverse fronten te wensen over. Hoewel de nieuwe procedures voor een groot deel functioneren, en de Kamer door middel van debatten zeer betrokken is bij de voorbereidende fase van de Europese Raad, is er van een sterke invloed van de Kamer géén sprake en zijn wezenlijke vragen over de koers van de eurocrisis achterwege gebleven. De Kamer heeft stap voor stap de Europese noodmaatregelen goedgekeurd, en hoewel zij af en toe moties heeft aangenomen die het kabinet in zijn bewegingsruimte beperkten, is er nooit een duidelijke positie ingenomen over de algemene koers. Het kabinet wist op uiteenlopende manieren ruimte voor zichzelf te creëren, vooral door te anticiperen op mogelijke wensen vanuit de Kamer, waardoor maatregelen op minder weerstand zouden stuiten, maar ook door de mandaten breed in te zetten. Toch had de Kamer een zekere mate van invloed, die ze niet volledig heeft uitgespeeld.

In vergelijking met oppositiepartijen in andere landen heeft de Nederlandse oppositie geen hoog spel gespeeld. Waar de SPD in Duitsland het voor elkaar kreeg bondskanselier Merkel ertoe te bewegen het Groei-Pact te accepteren, en *SMER* in Slowakije zelfs het aftreden van het kabinet eiste in ruil voor steun aan de noodmaatregelen, heeft de Nederlandse oppositie nooit (althans niet openlijk) iets opgeëist in ruil voor haar steun. Dit had veel te maken met de in Nederland heersende angst voor de financiële markten; een actie zoals die van *SMER* had wel degelijk gevolgen voor de ontwikkelingen op de beurzen. Daarnaast heerste in Nederland een gemeenschappelijk gevoel van verantwoordelijkheid voor instandhouding van de euro. Daarom werden de Europese maatregelen als onvermijdelijk beschouwd. Tot slot was de PvdA niet bereid vergelijkbare politieke risico's te nemen als oppositiepartijen in andere landen en had bijvoorbeeld D66 geen politiek belang bij kritische EU-debatten. Al deze aspecten hebben ertoe geleid dat de Europese maatregelen in Nederland stap voor stap werden goedgekeurd, maar zonder dat de consequenties hiervan inhoudelijk goed werden overzien of bediscussieerd.

In de toekomst zal er een beter debat moeten worden gevoerd over de effecten van deze ‘stapjes’-politiek.

Hoe kan de Europese Unie democratisch(er) worden gehouden (/gemaakt) en wat is de Nederlandse koers binnen de EU? Vinden we de verschuiving binnen de EU van communautaire methode naar intergouvernementele methode een toe te juichen verandering, of wordt daardoor de rol van de Europese Raad te sterk, en dus die van de grotere lidstaten? Waar willen we naartoe, welke competenties willen we wel of niet overdragen en hoe en waarom? Wat mag de overdrachtsunie kosten? Alleen als deze thema's duidelijk zijn, kan Nederland een standpunt innemen ten opzichte van de andere lidstaten. Dat wil niet altijd zeggen dat Nederland dan ook zijn zin zal krijgen, want in de Europese Raad blijft het een kwestie van compromissen sluiten. Maar er zal dan in ieder geval een beter zicht zijn op waar we naartoe willen, en voor welke zaken Nederland misschien zijn veto wil en kan gebruiken.¹⁶

Iona Ebben is Research and Training Fellow bij Instituut Clingendael. **Adriaan Schout** is plv. hoofd van Clingendael Research; hij is gespecialiseerd in Europees bestuur en Europese integratie. **Jan Marinus Wiersma** was 15 jaar lid van het Europees Parlement voor de PvdA en is thans als Senior Visiting Fellow aan Instituut Clingendael verbonden.

Noten

1 Dit artikel is gebaseerd op: Schout, Wiersma & Ebben, 'The political salience of the control of the European Council and Euro zone summits in the Second Chamber of the Netherlands', 2012, als onderdeel van het onderzoek *Democratic control in the Member States of the European Council and Euro zone summits*, in opdracht van het Europees Parlement. De voorlopige resultaten werden gepresenteerd op 31 augustus 2012 bij de *Expert Meeting* in Brussel.

2 Th.J.A.M. de Bruijn, 'De veranderende rol van nationale parlementen in de Europese Unie', in: *RegelMaat*, jrg. 26, nr. 6, 2011, blz. 327-338.

3 J.H. ten Broeke & A.G. Schouw, *Boven op Europa – Evaluatie van de versterkte EU-ondersteuning van de Tweede Kamer, 2007–2011*, rapport der Tweede Kamer, 2011; M. Gerards, *Parlement aan zet – Voorstellen ter versterking van de parlementaire betrokkenheid bij Europa*, rapport der Tweede Kamer, 2006; J.C. van Baalen, *Op tijd is te laat*, rapport der Tweede Kamer, 2002.

4 Verbeteringen zijn o.a. de zg. 'gele-kaartprocedure' en de mogelijkheid voor de Tweede Kamer een behandelvoorbehoud te plaatsen op bepaalde dossiers waarover de Europese Commissie van plan is met voorstellen te komen. Deze hebben echter geen betrekking op de controle op de Europese Raad. Zie over de invloed van de Tweede Kamer op de Europese besluitvorming de discussie in dit blad door Bob van den Bos, Jos Kester en Mendeltje van Keulen, december 2010 en januari 2011 (toev. eindred.).

5 *Bovenop Europa*, 2011, blz. 22.

6 Dossier 21501-20, Kamerstuk 497, blz. 21.

7 Handelingen, TK 101, 17 augustus 2011.

8 Dossier 21501-07, Kamerstuk 820, blz. 11.

9 Dossier 21501-07, Kamerstuk 779.

10 Dossier 21501-20, Kamerstuk 524, blz. 6.

11 Dossier 21501-20, Kamerstuk 514.

12 Handelingen, TK 14, 25 oktober 2011, 14-14-52.

13 Bernd Gräßler, 'ESM and fiscal pact clear penultimate hurdles', in: *Die Welle*, 30 juni 2012; Tony Czuczka, 'Merkel Backs Debt Sharing In Germany Amid Closer EU Push', in: *Bloomberg*, 25 juni 2012; Madeline Chambers, 'German SPD ups pressure on Merkel with growth call', in: *Reuters*, 24 mei 2012.

14 Toespraak van Diederik Samsom voor het congres van de Partij van de Arbeid, Utrecht, 30 juni 2012.

15 Overigens aangenomen door een meerderheid van de Kamer, bestaande uit de partijen D66, GroenLinks, ChristenUnie, CDA en PvdA.

16 A. Schout, 'Wat willen partijen nu echt met EU?', in: *NRC Handelsblad*, 11 juli 2012.

Democratie of Europa

De politieke unie is weer helemaal terug in het Europese discours. Dat wil zeggen als kreet, eerder met het oog op meer slagvaardigheid dan voor een versterkte legitimiteit. Hoofddoel is, zo nodig de eigen koers te kunnen doorzetten tegen de zin van halsstarrige lidstaten of van een bekrompen thuisfront in. Dikwijls worden aan die oproep tot een politieke unie, terloops en obligaat, nog enkele woorden toegevoegd over een democratischer signatuur. Maar wat houdt hier het begrip democratie in? Zo te zien weinig, want anders zou het wel nader worden uitgewerkt. Dat dit niet of nauwelijks gebeurt, is goed te begrijpen, want zo'n invulling zou al gauw in strijd komen met de nu juist beoogde besluitvaardigheid en daadkracht. Toch groeit ook een vaag besef dat over die legitimiteit zal moeten worden nagedacht.

Ons afvragend wat voor type democratie bij een Europese politieke unie past, kunnen we een aantal relevante modellen langslopen. Maar eerst iets over verschillende soorten van politiek beleid. Onder invloed van de Koude Oorlog en de nucleaire dreiging ontstond in de Verenigde Staten een halve eeuw geleden een tweedeling tussen *high* en *low politics*. Daarbij stond *high* voor wat raakt aan de externe veiligheid en het nationale voortbestaan. De rest – economie, cultuur en dergelijke – gold als *low*. Die tweedeling is gelukkig weldra in onbruik geraakt. Voor een autarkische supermogendheid loopt het vitale belang immers niet zonder meer parallel met dat van een kwetsbaar handelsland. Willen we niettemin hogere politiek apart zetten, dan ligt het voor de hand de term, behalve op de externe veiligheid en economische levensaders, verder nog te betrekken op factoren die de *interne stabiliteit* bepalen. Daarbij hoeven we ons niet te beperken tot eigen land, maar dienen we ook te letten op wat de spankracht en het zenuwgestel om te beginnen bij de Duitse buren op de proef stelt. J.L. Heldring heeft de afgelopen jaren herhaaldelijk gewaarschuwd voor de lichtvaardige kritiek in ons land wanneer het Duitse grondwethof in Karlsruhe opkomt voor een parlementaire rol bij verdere Europese eenwording.¹ Willen we ons bezinnen op meer *democratie met het oog op grotere legitimiteit bij de Europese eenwording*, waar

komt het dan op aan? Te denken valt aan een aantal verschijningsvormen.

Criteria voor meer Europese democratie

De *directe democratie* heeft als variant oude rechten, met antiek Athene, Rousseau en een gevestigde Zwitserse praktijk. Maar een stelsel dat berust op regelmatig 27 nationale *volksuitspraken* zou de slagvaardigheid van de Unie en ook de vertrouwensbasis tussen de lidstaten ondergraven. Een uitzondering was hooguit op haar plaats toen Europa de euvele moed had in 2005 een zogeheten grondwet af te kondigen (al bestond die in feite goeddeels uit handelspolitieke bepalingen) en daarmee impliciet een strenge ratificatieprocedure over zich afriep.

Volgens de Duitse minister van financiën Schäuble nadert het moment waarop de overdracht van soevereiniteit aan Europa het karakter gaat aannemen van een nieuwe constitutionele orde, in welk geval de Duitse grondwet een referendum voorschrijft, zo stelde hij afgelopen zomer in *der Spiegel*.² (Sommigen zagen trouwens in die uitlating van Schäuble meer een bedekt dreigement aan het adres van Karlsruhe dat een herziene Duitse grondwet de zeggenschap van dit hof in Europese zaken weleens zou kunnen kortwieken, indien het weigert zich te voegen naar de politieke en monetaire opportuniteit.)

In Nederland pleiten uiteenlopende partijen (SP, GroenLinks, D66) voor invoering van Europa-brede referenda. Een verwijzing naar het eveneens meertalige Zwitserland, waar volksstemmingen naar tevredenheid werken, miskent echter – naast het feit dat daar de armlastige kantons ook demografisch niet zo zwaar wegen – dat de Alpenstaat een voorsprong van vele eeuwen heeft bij het in banen leiden van interne tegenstellingen. Te vrezen valt dat op het gebied van de zojuist bedoelde *high politics* campagnes per lidstaat splijtend in plaats van verenigend zouden werken, zelfs bij stemmenweging om te voorkomen dat complete landen kunnen worden overstemd door middelgrote steden elders.

Een bijkomend nadeel van referenda is dat zij, eenmaal gelanceerd, nauwelijks nog ruimte laten voor

het compromis. En gaat het handjeclap al vooraf aan de vraagstelling, dan krijgt raadpleging van de burger meer het karakter van een autoritair plebisciet.

Een *representatieve democratie* is vandaag het eerste waaraan men denkt wanneer het erom gaat de bevolking bij de politieke koers te betrekken. Werkt deze vorm *op Europees vlak legitimerend*? Zelfs nationale parlementen mogen zich niet over alle onderwerpen bindend uitspreken. Een deel van de zeggenschap – zeker niet alleen over bijzaken – is overgedragen aan zogeheten onafhankelijke instanties, vooral rechters en centrale bankiers. En dan is het uiteraard maar afwachten of die instanties onze eigen dierbare standpunten delen. Toen het grondwets Hof in Karlsruhe drie jaar geleden een met de verlangde Europese voortvarendheid onverenigbare uitspraak deed, klonken in Nederland emotionele reacties zoals ‘choquerend’ (Sophie in ’t Veld) en ‘Ein Land, ein Volk, ein Richter’ (Tom Eijsbouts). Uit die hoek hoort men zelden klagen over Europese hoven die verdragen oprekken, hoewel toch vrijmoedige interpretaties door rechters te Luxemburg en Straatsburg, anders dan het geval is bij nationale rechtspraak over binnenlandse regelgeving, *niet* door een gekozen wetgever zijn bij te sturen.

In het Europees Parlement staan opgeschroefde meerderheidseisen bij belangrijke besluiten op gespannen voet met een pregnante vertolking van politieke denkrichtingen. Weliswaar is daar niet alles mee gezegd. Zo schrijft gewezen Europees afgevaardigde Bob van den Bos: ‘Anders dan in veel nationale parlementen staan er geen oppositiepartijen voortdurend buiten spel. Uit het oogpunt van democratische representatie is dit een belangrijk winstpunt.’³

Vraag is echter niet alleen of er sprake is van een goede afspiegeling, maar ook of de burger zich in die spiegel nog herkent. Meer ruimte voor controversiële besluitvorming zou het Europees Parlement grotere zeggingskracht geven. Zo bepleiten twee partijen (PvdA, GroenLinks) een *wetgevend initiatiefrecht* voor het EP. Maar D66, de partij van Van den Bos, is daar op tegen, omdat dit de Europese Commissie concurrentie zou aandoen. Het EP mag verder bij tweederde meerderheid de Commissie naar huis sturen wanneer die van haar kant weigert een wetgevingsproces op gang te brengen, maar die drempel is welhaast onneembaar.

Als nadeel van een representatief stelsel noemen Verhulst en Nijeboer dat dit al gauw persoonsgericht uitvalt in vergelijking met de meer ‘*issue-gerichte*’ di-

recte democratie.⁴ Deze visie lijkt sterk bepaald door de gemiddelde kwaliteit van het Zwitsers publiek debat. Dit vormt echter mogelijk een uitzondering, al wijst de ervaring uit dat ook elders referenda meer bijdragen tot kennis van zaken bij de burger dan verkiezingen doen. Het gevaar van een plebisciet voor of tegen de zittende regering, als gold het inderdaad een verkiezing, blijft niettemin aanwezig en neemt eerder toe dan af. Rest de vraag of de legitimiteit beter wordt gediend wanneer zoveel mogelijk burgers zich herkennen in een *standpunt* dan in een *protagonist*. Volgens de Leidse historicus Henk te Velde betekent politieke representatie ‘altijd een vorm van verbeelding van de wensen van de kiezers’ en vertoont zij dan ook onvermijdelijk ‘theatrale kanten’.⁵ Is dit een minpunt? Theater, inclusief hoofdrollen, zou wel eens een *bestanddeel van legitimiteit* kunnen uitmaken.

Een *diffuse democratie* – ‘polyarchie’ in de terminologie van Robert Dahl – heeft in Nederland bijval gevonden van de Rotterdamse emeritus hoogleraar politicologie Rinus van Schendelen. Het komt daarbij niet aan op enkel een machtscheiding tussen staatsorganen, maar om een *veelheid van deelnemers* naar het beeld van de open markt. Van Schendelen vond in 1990 ‘dat, meer nog op het Europese dan op het nationale niveau, politieke invloed polyarchisch is verdeeld’,⁶ met hoofdsteden, instellingen, ambtenaren, diplomaten en lobbyisten. Nog eerder had hij al eens geschreven dat het Europees Parlement het niet primair moet hebben van bevoegdheden, maar van *netwerkpolitiek*. ‘Het streven naar vooral juridische suprematie is vanuit democratisch oogpunt twijfelachtig en qua effectiviteit riskant.’⁷ Maar, moet men zich afvragen, is hier, net als bij een parlementaire afspiegeling met weinig doortastende machtsmiddelen, niet zelfs nog sterker de vraag of de *burger/kiezer* zich in het resultaat van die alzijdige inmenging voor en achter de schermen terugvindt?

Alles wijst erop – en auteurs zoals Hedley Bull en Jean-Marie Guéhenno hadden ons dit voorspeld⁸ – dat inderdaad een veelheid van actoren de plaats gaat innemen van een strenge machtscheiding met beoogd evenwicht tussen staatsinstellingen. Van zo’n evenwicht is trouwens zelden veel terechtgekomen. Vaak domineerde *ofwel* de uitvoerende macht *ofwel* de wetgevende meerderheid, beide met hooguit ongewisse kansen voor minderheden. Vandaar dat nu steeds vaker wordt uitgezien naar zogenaamd *objectieve instanties*. Volgens Guéhenno plachten machthebbers hun middelen ernstiger te misbruiken naarmate

zij zich meer beriepen op de wil van het volk. Uit dit oogpunt, zo schrijft hij, biedt vestiging van de rechtsstaat als opvolger voor de democratie meer perspectief op vrijheid dan het tijdperk waarin algemeen kiesrecht de machtscentra aan een beangstigende legitimiteit hielp.⁹ Helaas werkt hij de gang van zaken bij een primaat van de rechterlijke macht boven de gekozen regelgever niet verder uit.

Guéhenno lijkt trouwens voldoende doordrenkt van het *contrat social*-denken, zodanig dat we de aangetoonde passage al te letterlijk mogen nemen. Maar zij past wel in een eeuwenoude richtingenstrijd over democratie, naargelang het accent valt op de stem van de meerderheid of op bescherming van minderheid en individu. De nadruk in Europa verschuift nu geleidelijk van het oordeel van kiezers naar dat van zogenaamd objectieve (en apatride) derden. En, daarmee gelijk op, ook van staatsburgerschap in één ruk door naar wereldburgerschap. Zoals Paul Nolte echter in een recent standaardwerk over democratie opmerkt: 'Der Rechtsstaat darf [...] nicht zum Demokratieersatz werden.'¹⁰ Dan echter de gebrekkige internationale rechtsorde nog des te minder!

Hierboven kwam al ter sprake dat op nationaal vlak altijd nog een wetgever bij machte is de rechter bij een te vrijmoedige uitleg van regelgeving te corrigeren. Maar op Europees niveau hebben de gerechtshoven doorgaans vrij spel, nu hooguit unanimité van alle hoofdsteden via een tijdrovende procedure de regels kan herformuleren, ook wanneer die domweg al door nieuwe feiten zijn achterhaald. Europese rechters in Straatsburg en Luxemburg vaardigen in feite, op gebieden die tot de kern van de rechtsorde behoren, decreten uit als waren zij de als zodanig benoemde (grond)wetgevers.¹¹

Wat er ook valt aan te merken op het recente proefschrift van Thierry Baudet¹², gelijk heeft hij, waar hij schrijft dat op ideëel gebied Europese rechters vaak een valse pretentie voeren van vertolkers van de universaliteit, wat trouwens alleen al hierom niet kan kloppen omdat ze zich over interpretatie van en rangorde tussen mensenrechten soms uitspreken met één stem meerderheid.

Onafhankelijkheid van instanties, in dit geval van benoemde rechters, wordt het nieuwe toverwoord. Iets soortgelijks geldt natuurlijk in budgettaire zaken. Het was alweer Heldring die, toen minister van financiën De Jager aandrong op een college dat lidstaten boetes oplegt, 'mits daar maar geen politici het voor het zeggen hebben', uitriep: 'De nood moet wel heel hoog zijn

gestegen voordat een democratie die macht uit handen geeft.'¹³

Intussen kent de eurozone met zeventien leden nog geen begin van eigen instellingen die elkaar zelfs maar op papier in evenwicht zouden kunnen houden. *Van de politiek losgezongen begrotingsautoriteiten* beschikken overigens nog altijd over de mogelijkheid te verwijzen naar de financiële markten als boeman op de achtergrond, maar de Europese gerechtshoven moeten zich zelf exponeren, en zo breekt wellicht een moment aan waarop zij, in plaats van legitimiteit toe te voegen, hun eigen legitimiteit zien wegvloeden.

Een *consensusgerichte democratie* is de methode die vertrouwt op breed gevoerd publiek debat als kenmerk van verantwoorde besluitvorming. Zij is tot leerstuk verheven door auteurs als Jürgen Habermas. Hier gaat het om het geduldig in den brede uitdiscussieren van standpunten vanuit het idee dat zodoende een eensgezindheid is te bereiken waarbij rationaliteit en legitimiteit hand in hand gaan. Hoe in nationaal kader de legitimerende werking van deliberatie tussen alle gegadigden ook moge uitvallen, voor Europa, met zijn vele talen en bijbehorende media, ligt hier géén wenkend perspectief. Het zal dan ook geen toeval zijn dat Habermas in zijn verleden jaar verschenen *Zur Verfassung Europas*¹⁴ nauwelijks van die methode rept.

Een *confronterende democratie* is aan het vorige model precies tegengesteld. Hier is de gedachte dat legitimiteit het juist *niet* moet hebben van mechanismen voor krampachtige consensus, maar meer van het *blootleggen van tegenstellingen*. Dit is herkenbaar in nationaal verband, want her en der (nog niet in Duitsland!) is het *populisme* te zien als reactie op het najagen van de *pensée unique*, wat niet wegneemt dat politieke conflicten op het scherp van de snede beslechten binnen een unie met heel diverse historische en culturele achtergronden een hachelijke onderneming wordt. En die verdraagt zich in elk geval niet met besluitvorming in het Europees Parlement bij zwaar gekwalificeerde meerderheid. Van Schendelen noemde ooit de invloedsoefening door dat Parlement via consensusvorming niet alleen relatief democratisch, maar ook relatief stabiel.¹⁵

Dit laatste bestrijdt nu juist de Belgische politologe en hoogleraar in Londen, Chantal Mouffe. Zij muntte de term 'agonistisch pluralisme', wat staat voor een model dat verschillen in opvatting juist wil articuleren. Het is beter dat de burger zich herkent in een desnoods overstemd standpunt, dan zich moet zien terug te vinden in een alternatiefloos compromis. Zij

verwijt Habermas en ook John Rawls dat die met hun op consensus gerichte procedures niet alleen godsdienst en emoties, maar ook ideologie, waardeconflicten en daarmee eigenlijk de kern van de politiek uit de publieke arena willen verwijzen naar de privésfeer.¹⁶ In een recente bijdrage van Guéhenno heet het: 'Europa poogt de politiek tussen haken te plaatsen. Maar dat lukt alleen maar tijdelijk'.¹⁷

Voor politieke legitimiteit lijkt, net als bij sport en theater, contrastwerking vereist. Wie deze wil uitbannen tussen staten en ook nog eens tussen staatkundige en maatschappelijke ideologieën, moet er rekening mee houden dat andere, onfrissere tegenstellingen de overhand krijgen. Heldring riep verleden jaar de vraag op of in 'het het uur van de waarheid' Europese slagvaardigheid en democratie verenigbaar zijn. Het is goed hierbij te bedenken dat het moderne parlementaire stelsel destijds niet is geboren uit alleen idealisme, maar ook uit bittere ervaring.

Tot slot

Over anderhalf jaar zijn er weer Europese verkiezingen. In de nieuwe zittingsperiode zal uiteraard noch de volkssoevereiniteit noch een evenwicht tussen de instellingen rondkomen. Wel moet het Europees Parlement zich nu nestelen in het hart van de politiek. De partijen kunnen niet nog eens, in hun verkiezingsprogramma's, volstaan met vrome wensen voor meer democratie, zonder te zeggen welke consequenties ze trekken wanneer die wensen nimmer in vervulling gaan. Vorige keer, in 2009, noemde D66 het zelfs 'noodzakelijk dat het Europees Parlement volledig zeggenschap krijgt'. Zo jacobijns hoeft het nu ook weer niet. Maar een volksvertegenwoordiging die bij alle dramatiek genoeg neemt met een plaats in of achter de coulissen, voedt de scepsis. En ze maakt Europa te schande.

Dr S. Rozemond is o.m. oud-directielid en oud-hoofd van de afdeling Onderzoek van Instituut Clingendael.

Noten

- 1 Columns van J.L. Heldring met zorgen over de democratie in de huidige Europese crisis: *NRC Handelsblad*, 9 juli 2009, 28 juli, 11 en 25 augustus en 15 december 2011.
- 2 *Der Spiegel*, 25 juni 2012.
- 3 *De Europese Unie in een notendop*, Amsterdam: Bert Bakker, 2011, blz. 122.

- 4 Jos Verhulst & Arjen Nijeboer, *Directe democratie – Feiten, argumenten en ervaringen omtrent het referendum*, Democracy international, 2007, blz. 73.
- 5 *Het theater van de politiek* (Leidse oratie 2003), blz. 7.
- 6 M.P.C.M. van Schendelen, 'Politieke invloed', in: *Kernthema's van de politicologie*, Meppel: Boom, 1990, blz. 140.
- 7 M.P.C.M. van Schendelen, *Het Europese Parlement*, Utrecht: Aula, 1984, blz. 143.
- 8 Hedley Bull, *The archical society* (Macmillan, 1977) en Jean-Marie Guéhenno, *La fin de la démocratie* (Flammarion, 1993). Zie over Guéhenno ook Martin Sommer in *de Volkskrant* van 22 oktober en 10 december 2011.
- 9 Guéhenno, *a.w. noot 8*, blz. 96.
- 10 *Was ist demokratie? – Geschichte und Gegenwart*, München: Beck, 2012, blz. 142.
- 11 Zie Sam Rozemond, 'Nederlands staatsrecht en Europa', in: *Socialisme & Democratie*, september 2010, blz. 5v.
- 12 *De aanval op de natiestaat*, Amsterdam: Bert Bakker, 2012 (besproken door Wim Couwenberg in dit nummer van de *Internationale Spectator*, blz. 517-518). Zie o.m. ook zijn column in *NRC Handelsblad* van 16 december 2011.
- 13 *NRC Handelsblad*, 25 augustus 2011.
- 14 Suhrkamp Frankfurt, 2011.
- 15 Van Schendelen, *a.w. noot 7*.
- 16 Chantal Mouffe, *The Democratic Paradox*, Londen: Verso, 2000.
- 17 *Le Monde*, 18 november 2011.

De Eurotop: gelijkwaardige of dominante partner van de Europese Raad?

De economische en financiële crisis leidt niet alleen tot politieke instabiliteit in vele lidstaten van de eurozone (denk maar aan de val van de regering-Rutte in Nederland), maar heeft ook aanleiding gegeven tot de oprichting van de *Eurotop*: de vergadering van de eurolanden op het hoogste niveau. Deze bijdrage onderzoekt in welke mate de Eurotop zich positioneert naast, of zelfs boven, de Europese Raad.

Wat is de Europese Raad?

De Europese Raad werd in het leven geroepen gedurende de Top van Parijs van 9 en 10 december 1974, met als bedoeling te voorzien in periodieke bijeenkomsten van de staatshoofden en regeringsleiders.¹ Daarvoor kwamen de staatshoofden en regeringsleiders namelijk slechts bijeen wanneer er bijzondere redenen voor waren, die vervolgens werden gedramatiseerd in de vorm van een Europese topconferentie. De Europese Raad werd de plaats waar de intergouvernementele en supranationale integratiemethoden werden verenigd. Zo kon de Europese Raad zich uitspreken over zowel de intergouvernementele samenwerking inzake buitenlands beleid (destijds ‘Europese Politieke Samenwerking’) als over aangelegenheden die tot de competentie van de toenmalige Gemeenschappen behoorden. Het duurde echter tot de *Europese Akte* van 1986 vooraleer de Europese Raad verdragsrechtelijk werd erkend. Artikel 2 van de Europese Akte bevatte overigens geen enkele bepaling inzake rol en bevoegdheden van de Europese Raad, noch aangaande zijn relatie tot de toenmalige EEG-instellingen. Dit was te verklaren door het wantrouwen bij de kleinere lidstaten tegenover dit intergouvernementeel orgaan.²

Pas met het Verdrag betreffende de EU (Verdrag van *Maastricht*) van 1992 werden de *functies van de Europese Raad*, die toen als leden de voorzitter van de Europese Commissie en de staatshoofden en regeringsleiders had, voor het eerst vermeld; deze functies betreffen het geven van de nodige impulsen voor de ontwikkeling van de EU en het vaststellen van de algemene politieke beleidslijnen. Met de inwerking-treding van het Verdrag van *Lissabon* op 1 december 2009 werd de Europese Raad ‘gepromoveerd’ tot EU-

instelling (met een eigen voorzitter), waarvan de functie zoals omschreven in artikel 15, § 1, EU-verdrag als volgt luidt: ‘De Europese Raad geeft de nodige impulsen voor de ontwikkeling van de Unie en bepaalt de algemene politieke beleidslijnen en prioriteiten. Hij oefent geen wetgevingstaak uit.’

De Europese Raad en controle op de stabiliteit van de euro

De Europese Raad van *Amsterdam* nam op 17 juni 1997 de belangrijke resolutie betreffende het *Stabiliteits- en Groeipact* aan. In deze resolutie werd het belang van gezonde overheidsfinanciën benadrukt en werd gesteld dat het overheidstekort de norm van 3% van het BBP niet mocht overschrijden. Teneinde ervoor te zorgen dat het Stabiliteits- en Groeipact strikt zou worden nageleefd door de Commissie en de Raad, nam de Europese Raad van Amsterdam specifieke richtlijnen aan. Toen al kon de rol van de Europese Raad in de economische en monetaire stabiliteit van de EU niet worden onderschat.³ Ten gevolge van zijn toenemende betrokkenheid in economische aangelegenheden, naar aanleiding van de huidige financiële crisis, neigde de Europese Raad recentelijk zelfs te evolueren tot een Europese economische regering.

Deze opvatting werd versterkt toen de Commissie op 3 maart 2010 de Mededeling (beleidsnota) *Europa 2020 – Een strategie voor slimme, duurzame en inclusieve groei* aannam.⁴ *Europa 2020* houdt een visie in om de economische crisis te overwinnen. In deze strategie wordt uitdrukkelijk het volgende overwogen: ‘Momenteel is de Europese Raad de laatste schakel in het besluitvormingsproces voor de strategie. Dat moet anders worden: de Europese Raad, de instelling die voor de integratie van het beleid zorgt en de relaties tussen de lidstaten en de EU begeleidt, zou de strategie juist moeten sturen.’ Vervolgens nam de Europese Raad op zijn vergadering van 24 en 25 maart 2011 maatregelen aan die ‘de economische governance en het concurrentievermogen van de eurozone en de Europese Unie ten goede komen’, waaronder hervorming van het Stabiliteits- en Groeipact. Het zag er dus naar uit dat de Europese Raad nogmaals en eens

te meer de centrale rol zou spelen die hij ter zake altijd heeft gespeeld.

Van Eurogroep naar Eurotop?

De Europese Raad van 12 en 13 december 1997 voorzag in de *Eurogroep*, waarin de ministers van financiën van de landen van de *eurozone* op informele wijze bijeen kunnen komen ter bespreking van vraagstukken die verband houden met de specifieke verantwoordelijkheid die zij delen op het gebied van de eenheidsmunt. De *informele vergaderingen* van de Eurogroep worden dus op *ministerieel niveau* gehouden en worden heden voorgezeten door de Luxemburgse premier Jean-Claude Juncker. Sinds het uitbreken van de economische en financiële crisis, in 2008, hebben de *staatschefs en regeringsleiders* van de eurolanden echter steeds meer het initiatief naar zich toegetrokken en worden Eurotoppen gehouden op het niveau van de hoogste politieke leiders van de eurolanden. Het is van belang voor ogen te houden dat de Europese Raad en de Eurotop twee aparte entiteiten zijn. Zo zijn Commissievoorzitter José Manuel Barroso en voorzitter van de Europese Raad, Herman Van Rompuy, geen lid van de Eurotop. Het is dan ook te betreuren dat op de website van de Europese Raad de verklaringen van de Eurotop op chronologische wijze tussen de conclusies van de Europese Raad worden opgenomen, waardoor verwarring kan ontstaan.

Relatie tussen Europese Raad en Eurotop

Het is uiteraard volstrekt logisch dat wanneer er zich een crisis voordoet in de eurozone, alleen de eurolanden bijeenkomen, maar op de Eurotop van 25 maart 2010 besloten de staatschefs en regeringsleiders van de eurolanden dat de Europese Raad (dus niet beperkt tot de eurolanden) de economische *governance* van de EU moest verbeteren, waarbij deze EU-instelling een grotere rol diende te spelen in de economische coördinatie en bij de vaststelling van de groeistrategie van de EU. Van Rompuy werd dan ook verzocht om, in samenwerking met de Commissie, een *task force* samen te stellen bestaande uit vertegenwoordigers van de lidstaten, het roulerend voorzitterschap en de Europese Centrale Bank, die maatregelen moest presenteren aan de Raad om voormeld doel te bereiken. De Verklaring van 25 maart 2010 was niet meer dan anderhalve pagina lang en bevestigde de zeer belangrijke, zelfs doorslaggevende rol van de Europese Raad in het economisch ‘bestuur’ van de Europese Unie.

De situatie zag er echter al onmiddellijk anders uit met de conclusies van de staatschefs en regeringsleiders van de eurozone (Eurotop) van 11 maart 2011, die 15 pagina's telden (bijlagen inbegrepen), met daarin het *Euro Plus Pact* voor verbeterde coördinatie van het economisch beleid met het oog op concurrentiekracht en convergentie. In de conclusies van de Eurotop werd nu bepaald dat de politieke controle toekomt aan de staatschefs en regeringsleiders, in plaats van de Europese Raad. In dit verband moet worden bedacht dat het Euro Plus Pact – een aanvulling op het Stabiliteits- en Groeipact van de 27 lidstaten – zich niet beperkt tot de eurolanden, maar ook Bulgarije, Denemarken, Letland, Litouwen, Polen en Roemenië omvat. Institutioneel gezien leidt dit alvast tot aantasting van de rol van Barroso, die als Commissievoorzitter slechts lid is van de Europese Raad en niet van de Eurotop. Het feit dat het Euro Plus Pact nogmaals werd opgenomen als bijlage bij de conclusies van de Europese Raad van 24 en 25 maart 2011 verandert hier weinig aan. Niettemin is de rol van de Commissie van immens belang bij de ontwikkeling van een economische en monetaire unie, waardoor haar lidmaatschap van de Eurotop vereist zou moeten zijn. De zo belangrijke rol van de Commissie in het integratieproces was juist de reden waarom haar voorzitter uiteindelijk in 1987 lid werd van de Europese Raad (voorheen was de Commissievoorzitter wel bijna altijd aanwezig bij de bijeenkomsten).

Vervolgens werd op de Europese Raad van 23 oktober 2011 besloten dat de voorzitter van de Eurotop op hetzelfde tijdstip van de verkiezing van de voorzitter van de Europese Raad en voor dezelfde ambtstermijn zou worden aangewezen door de staatschefs en regeringsleiders van de landen van de eurozone. In afwachting van de volgende verkiezing van de voorzitter van de Europese Raad viel het presidieren over de Eurotop toe aan de huidige voorzitter van de Europese Raad, te weten Herman Van Rompuy. Overigens staat niets in de weg dat de Eurotop een andere voorzitter dan de voorzitter van de Europese Raad zou benoemen (bijvoorbeeld als de voorzitter van de Europese Raad uit een niet-euroland, zoals het Verenigd Koninkrijk, afkomstig zou zijn). De voorzitter van de Eurotop moet de lidstaten die géén lid zijn van de eurozone ‘volledig op de hoogte houden van de voorbereiding en de resultaten van de topbijeenkomsten’. Al op 26 oktober 2011 mocht de voorzitter aan deze nieuwe taak uitvoering geven.

De relatie tussen de Europese Raad en de Eurotop wordt verder verduidelijkt door de Verklaring van de Eurotop van 26 oktober 2011. Daarin wordt bepaald dat op geregelde tijdstippen – in beginsel *ten minste twee keer per jaar* (wat wordt bevestigd door de Verklaring van de staatshoofden en regeringsleiders van 9 december 2011) bijeenkomsten van de Eurotop worden belegd, bestaande uit de staatshoofden en regeringsleiders van de eurozone en de Commissievoorzitter. Van belang is de stelling in de Verklaring dat, ‘indien mogelijk’, de bijeenkomsten van de Eurotop ná de bijeenkomsten van de Europese Raad plaatsvinden. Voor de rest werd de regeling op het gebied van het voorzitterschap van de Eurotop, zoals vastgelegd door de Europese Raad van 23 oktober 2011, bevestigd. In beginsel zal een Europese Raad plaatsvinden vóór een Eurotop, om te vermijden dat de staatshoofden en regeringsleiders van lidstaten die niet tot de eurozone behoren, worden geconfronteerd met een voorafgaand vastgelegd akkoord van de Eurotop waaraan de Europese Raad niets meer kan veranderen. De leiders van de eurolanden kunnen hier echter gerust van afwijken. Na het besluit van de Eurotop minstens twee keer per jaar samen te komen, werd al op 30 januari 2012 bijeengekomen (op die dag werd tevens een Europese Raad gehouden), en vervolgens op 2 maart en op 23 mei 2012 (ook samen met een Europese Raad), waardoor het streefdoel al ruimschoots werd bereikt.

Institutionaliseringproces

De positie van de Europese Raad als EU-instelling die een aanzienlijke rol heeft gespeeld en nog steeds speelt in de vooruitgang en verdieping van het Europees integratieproces, met inbegrip van de economische en monetaire integratie, wordt aangetast door de ‘institutionalisering’ van de Eurotop. De geschiedenis van de Europese Raad heeft aangetoond dat het vastleggen van een periodiek karakter van de vergaderingen van staatshoofden en regeringsleiders een eerste belangrijke stap was in het institutionaliseren van die topbijeenkomsten. Een interessante overeenkomst met de Eurotop is dat de beslissing tot het periodiek bijeenkomen van de Europese Raad ook werd genomen in een periode van economische crisis.⁵ Daarenboven heeft het formeel periodiek karakter, net zoals dat destijds het geval was voor de Europese Raad, als gunstig gevolg dat het ‘dramatische karakter’ van de vergaderingen kan worden ingeperkt. Een Eurotop wordt niet langer enkel gehouden *omdat de eurozone in crisis is*,

maar omdat voorheen al was afgesproken dat een bijeenkomst zou plaatsvinden.

Het institutionaliseringsproces van de Europese Raad heeft een lange periode gekend: opgericht in 1974, verdragsrechtelijk erkend in 1987, EU-orgaan in 1993 en uiteindelijk EU-instelling in 2009. Vóór het Verdrag van Lissabon was de lidstaat die het voorzitterschap van de Raad [van Ministers] bekleedde, tevens voorzitter van de Europese Raad; pas na meer dan 30 jaar sinds diens oprichting werd een permanente voorzitter van de Europese Raad aanvaard. Overigens is gebleken dat de creatie van die functie niet zonder slag of stoot heeft plaatsgevonden. Zowel de Europese Commissie⁶ als het Europees Parlement (‘is van oordeel dat de verkiezing van de voorzitter van de Europese Raad [...] niet te voorziene gevolgen met zich mee kan brengen voor het institutionele evenwicht van de Unie’)⁷ en de Benelux-landen (‘[i]n elk geval zal de Benelux nooit een voorzitterschap aanvaarden dat buiten de [r]aad wordt gekozen’)⁸ waren in het begin duidelijk tegen.

Wat de Eurotop betreft, is de situatie echter duidelijk anders. Hoewel nog maar een recent fenomeen (2008), werd al in 2011 besloten periodieke vergaderingen in te stellen; op 2 maart 2012 kreeg de Eurotop al een permanente voorzitter: Herman Van Rompuy, die tevens voorzitter is van de Europese Raad. *De Europese Raad, waarvan alle 27 EU-lidstaten en de Commissievoorzitter lid zijn, krijgt dus een Eurotop bestaande uit de 17 lidstaten naast zich.* Die Eurotop heeft nu al belangrijke stappen genomen in het proces dat uiteindelijk kan leiden tot de institutionalisering ervan, waardoor in de toekomst de Eurotop waarschijnlijk verdragsrechtelijk zal worden erkend. Dit brengt uiteraard mee dat, als het om economische en financiële aangelegenheden gaat, de Europese Raad een geduchte speler naast zich krijgt, die het geheel van de lidstaten van de eurozone op het hoogste niveau vertegenwoordigt. Bovendien wordt op die manier het zogenaamde *Europa-van-twee-snelheden* ook op het hoogste niveau weerspiegeld: enerzijds lidstaten die lid zijn van zowel de Europese Raad als de Eurotop, anderzijds lidstaten die enkel lid zijn van de Europese Raad, zoals Denemarken en het Verenigd Koninkrijk. Of, anders gesteld, enerzijds lidstaten die verder willen integreren, anderzijds lidstaten die dat minder diepgaand willen doen.

In 2006 verklaarde Commissievoorzitter Barroso dat de Commissie belangrijker was geworden in het kader van een Europese Raad die bestaat uit 27 staats-

hoofden en regeringsleiders.⁹ Regeringsleiders komen en gaan (en zeker in deze budgettaire moeilijke tijden, waarin coalitieregeringen nog gemakkelijker kunnen vallen), terwijl de Commissie (voorzitter) een veel permanent karakter heeft. Barroso's stelling werd echter danig onderuit gehaald met de instelling van de *permanente voorzitter van de Europese Raad*, die onlangs ook nog eens werd benoemd tot voorzitter van de Eurotop. Ook mag niet uit het oog worden verloren dat een belangrijke reden voor het opnemen in artikel 17, § 5 EU-verdrag van de bepaling dat vanaf 1 november 2014 de Commissie slechts bestaat uit een aantal leden dat overeenstemt met tweederde van het aantal lidstaten, tenzij de Europese Raad met eenparigheid van stemmen besluit dit aantal te wijzigen,¹⁰ er juist in was gelegen de Commissie daadkrachtig te houden en niet te verlammen door een te groot aantal leden. De Eurotop, die 12 leden minder telt dan de Europese Raad, heeft wat dat aspect betreft ontegenzeggelijk een stap voor. Ten slotte kan niet worden ontkend dat Van Rompuy's rol als voorzitter van de Europese Raad als gevolg van diens benoeming tot voorzitter van de Eurotop nog meer is toegenomen, ten nadele van Barroso. Het bijzondere is ten slotte dat de niet-eurolanden, waaronder toch tamelijk eurosceptische staten als Tsjechië en het Verenigd Koninkrijk, in de Eurotop enkel zijn vertegenwoordigd via de Commissie, die dient te waken over het belang van de gehele Unie, met inbegrip van de niet-eurolanden.

Besluit

De *Europese Raad* heeft een uitermate belangrijke rol gespeeld in het Europese integratieproces, zowel op het supranationale als het intergouvernementele niveau. Wat economische aangelegenheden betreft, gingen er zelfs stemmen op de Europese Raad te laten evolueren tot een Europese economische regering. In het verlengde van de informele *Eurogroep* (de vergadering van eurolanden op ministerieel niveau), waarin werd voorzien door de Europese Raad van december 1997, zag de *Eurotop* (de vergadering van eurolanden op het hoogste niveau) in 2008 het levenslicht. Het 'kleinkind' van de Europese Raad kent wel een grote afwijking op de groeicurve van topbijekomsten: het institutionaliseringsproces lijkt namelijk veel sneller te gaan dan met de Europese Raad het geval was. De eurocrisis schept de behoefte om een begrotingsunie te creëren, waarvan de Eurotop de vertegenwoordiging zal zijn op het hoogste politieke niveau. Het resultaat is dat de Eurotop zich boven de Europese Raad

zal plaatsen wanneer het gaat om economische en financiële aangelegenheden. Indien de conclusies van de Eurotop van 11 maart 2011 erbij worden gehaald, waarbij wordt gesteld dat de politieke controle van het economisch beleid toekomt aan de staatshoofden en regeringsleiders van de eurolanden en de deelnemende landen, dan ontstaat zelfs de indruk dat de Eurotop de *Europese Raad onder curatele* plaatst. Het is nog niet duidelijk of de Eurotop louter een product van crisissituaties is (maar dat was de Europese Raad ook) of een voorbode van het Europa-van-tweesnellenheden, maar EU-lidstaten die economisch, politiek en financieel verder wensen te integreren (d.w.z. de eurolanden, samen met lidstaten die zich vrijwillig aanmelden), zullen een versterkte economische en politieke unie tot stand brengen, met aan de top niet de Europese Raad maar wel de Eurotop.

Dr Frederic Eggermont is docent aan de rechtenfaculteit van de Vrije Universiteit Brussel.

Noten

- 1 Roger Morgan, 'A new phase in European summitry', in: *The World Today*, januari 1975, blz. 1.
- 2 Philippe De Schoutheete, *The debate on the European Council in the Convention* (www.egmontinstitute.be/papers/deschoutheete_Integration.pdf, blz. 2).
- 3 Martin Heipertz & Amy Verdun, 'The dog that would never bite? What we can learn from the origins of the Stability and Growth Pact', in: *Journal of European Public Policy*, oktober 2004, blz. 775.
- 4 COM (2010) 2020.
- 5 Jan Werts, *The European Council*, Amsterdam: North-Holland, 1992, blz. 58.
- 6 COM (2002) 728, blz. 19.
- 7 A5-0299/2003, blz. 11.
- 8 CONV. 457/02, blz. 5-6.
- 9 Dana Spinant, 'Barroso: Commission needs presidential-style leadership', in: *European Voice*, 26 oktober 2006, blz. 2.
- 10 De Europese Raad van 11-12 december 2008 besloot dat in de Europese Commissie nog steeds een onderdaan van elke lidstaat zitting heeft.

Nederland en het verval van het Westen

Rob de Wijk

5 over 12. Hoe Nederland toch sterker uit de crisis kan komen.

Amsterdam: Amsterdam University Press, 2012; 196 blz.; € 19,50; ISBN: 978-90-896-4427-5

Thema: 'Het verval van het Westen.' De Wijk vraagt zich af hoe, ondanks dit verval, 'wij [in Nederland] politieke stagnatie, onze welvaart en veiligheid voor toekomstige generaties kunnen veiligstellen'. De titel van het boek, *5 over 12*, geeft aan dat volgens De Wijk het *point of no return* reeds is gepasseerd. Het verbaast daarom dat de ondertitel receptuur in het vooruitzicht stelt om, wat Nederland betreft, de klok terug te draaien, en dat nog wel voor 'komende generaties'. Wordt de niet geringe ambitie Nederland te redden van het verval van het Westen waargemaakt?

Wat staat De Wijk voor ogen bij het concept 'verval'? De auteur geeft geen omschrijving van de betekenis waarin hij dit kernbegrip zal gebruiken. Hierdoor kan niet worden vastgesteld welke grootheden hij in gedachten heeft en of daarin van trendmatig neergaand verloop voor 'het Westen' sprake is.

Na de inleiding volgen negen hoofdstukken. De titel van elk hoofdstuk loopt vooruit op de inhoud, zoals 'het moslimvraagstuk als blikvernuwer'; 'Osama's megasucces'; 'de spelbederver China'; 'Srebrenica als "keerpunt" voor Nederland'. De afzonderlijke hoofdstukken zijn kennelijk bedoeld als manifestaties, of misschien als oorzaken, van 'De ondergang van het Avondland'.

Uit de benamingen van de hoofdstukken alleen al blijkt dat het De Wijk er niet om gaat de lezer voor te lichten over hetgeen zich in de buitenwereld afspeelt. Hij probeert de lezer deelgenoot te maken van de beeldvorming in zijn hoofd. Kennelijk veronderstelt de auteur dat zijn lezers reeds op de hoogte zijn van het bestaan van het 'moslimvraagstuk'. Over welke realiteit heeft De Wijk het hier? Over problematische islamieten of is het hem te doen om de islam als politiek-religieuze cultuur? Ik zal de strekking van deze vraag toelichten met een vergelijking van de Duitse en

Amerikaanse situatie. Volgens de Duitse inlichtingendiensten wonen er ongeveer vier miljoen islamieten in het land; minder dan één procent van hen, 37.400, wordt als potentiële extremist beschouwd, waarvan weer een zeer klein deel metterdaad is betrokken bij het voorbereiden van aanslagen. Duitsland telt ook ongeveer 22.400 landgenoten die lid zijn van een neo-nazi-organisatie; 9.800 van hen worden geacht bereid te zijn geweld te gebruiken voor het verwezenlijken van een raszuiver/godsdienstzuiver Duitsland.

In de Verenigde Staten groeit sinds het aantreden van president Obama het aantal ultrarechtse milities en *white power*-organisaties. Deze hebben *lone wolves* in hun periferie. De meest bekende leden daarvan zijn de ex-militairen J. Timothy McVeigh (de aanslag op de Oklahoma City Building) en Wade M. Page (de recente aanslag op een Sikh Tempel in Oak Creek). In hun land komen overigens jaarlijks rond de 30.000 burgers door geweld om het leven, meestal door vuurwapengebruik.

In de realiteit liggen moslims vooral met elkaar overhoop, wat blijkt uit het gegeven dat zij bij voorkeur geloofsgenoten om zeep helpen. Recente Europese geschiedenis wijst uit dat moslims hierin geenszins uniek zijn. Dat wijlen Osama bin Laden een 'megasucces' heeft geboekt, zal sommige lezers eveneens ontgaan. Dit lid van de Koninklijke familie van de oliestaat Saoedi-Arabië, die sinds president Roosevelt innige banden onderhoudt met het leiderschap in de Verenigde Staten, fungeerde tijdens de Russisch-Afghaanse oorlog als onbetaald geestelijk verzorger in de door Amerika samengebrachte en bewapende internationale strijdmacht van 'freedom fighters' in Afghanistan. Kennelijk zijn sommige moslims soms ook nuttig. Voor de Verenigde Staten dient de Afghaanse oorlog meer als 'gateway' tot Centraal-Azië dan als 'blikvernuwer'. Al in 1989 trainden 'special forces' van Amerika hun vakgenoten in Oezbekistan. De vlotte afmars van de Verenigde Staten nadat het Taliban-regime ten val was gebracht, staat op gespannen voet met de zienswijze van De Wijk. Valt onder 'blikvernuwing' ook de op 1 mei 2012 door Obama en Karzai getekende *Enduring Strategic Partnership*?

Of zou het hier kunnen gaan om een geo-politiek belang in een regio die door Rusland als zijn vanzelfsprekende invloedssfeer wordt beschouwd; voor China als doorgangsroute fungeert tussen Xinjiang en de olierijkdom van de Kaspische Zee; en voor de Europese Unie deel uitmaakt van haar *neighbourhood*?¹

Inhaal-industrialisatie

Uit hoofdstuk 4, 'De Spelbederver', wordt duidelijk wat De Wijk voor ogen staat bij 'ondergang van het westen': de inhaal-industrialisatie van, vooral, China. Om welk 'spel' gaat het hier. In welk opzicht 'bederft' de Volksrepubliek China dit 'spel'?

Landen met een substantieel deel van de wereldbevolking waarin de industriële productie gedurende tientallen jaren sneller groeit dan de wereldeconomie, brengen een groeiend deel van het wereldproduct voort. Dit is met China, en in mindere mate met India en ook Brazilië, het geval. De uitkomst van deze herschikking is onder meer de opkomst van nieuwe centra van industriële productie en kapitaalaccumulatie.

Misschien is het De Wijk ontgaan dat 'spelbederver' China machtige medespelers heeft in zijn tot ondergang gedoemde Westen. Tussen beide entiteiten is sprake van complementariteit. Chinese hervormers hebben het comparatieve voordeel van het land, namelijk een deel van hun omvangrijke, behoorlijk geschoolde, laagbeloonde en goed gedisciplineerde arbeidskracht, beschikbaar gesteld aan particuliere investeerders uit het kapitaalrijke Westen. Marktdwang disciplineert nu de Chinese massa door hun onderwerping aan de vereisten van kapitaalaccumulatie. Ondernemingen in de Verenigde Staten en Europa zaten sinds de stagflatie van de jaren '70 als het ware te wachten op toegang tot lager betaalde arbeid en nieuwe klanten. Wetgevers stonden hun ten dienste. Door liberalisering van factor- en goederenmarkten, door privatisering van openbare nutsbedrijven en deregulering van financiële markten hebben zij hun dure werknemers in loonconcurrentie gebracht met onder meer Chinese armoedzaaiers. Bedrijven trachten concurrentievoordelen *op elkaar* te behalen door gebruik te maken van vestigingsplaatsvoordelen van locatie China.

Het resultaat? Ongeveer 56% van de Chinese export wordt nu voortgebracht door bedrijven die geheel of gedeeltelijk in handen zijn van multinationals in Europa, de Verenigde Staten en Japan. De industriële activiteit van deze entiteiten heeft een deel van de Chinese bedrijfsactiviteit opgenomen als toeleveranciers in hun waardetoevoegende netwerken. Die worden beheerst door markeigenaren van de grote westerse multinationals. Noem mij één overal ter wereld bekend merkproduct van Chinese bodem. Eén van de voordelen van investeringen in de locatie China be-

treft de geringe mate van milieubescherming in het gastland. Ook hier is sprake van complementariteit tussen China en de hoge-inkomenslanden. Hun invoer uit China is vervuwend in vergelijking met de uitvoer naar China. In 2006 droeg de productie in China die bestemd was voor Europa 8,85% bij aan de totale Chinese CO₂-uitstoot in dat jaar. De uitvoer van de EU naar China daarentegen droeg dat jaar slechts voor 0,73% bij aan de totale emissie van de Unie.² Wie is hier 'spelbederver'? Mij breekt de klomp als hier geen sprake is van een zegevierend liberaal-kapitalisme.

Door het samenkomen van westerse liberalisering en integratie van het volkrijke China (en India) in de wereldeconomie, is een nieuwe sociale constructie ontstaan. Op bedrijfsniveau wordt die onder meer gekenmerkt door decentralisatie van verticaal georganiseerde productiewerkplaatsen. Wereldomspannende netwerken van toeleveranciers en assemblage-eenheden nemen hun plaats in. Op sectorniveau heeft een ongekende industriële concentratie plaatsgevonden van zelfstandig opererende westerse bedrijven. Zij staan als merkeigenaren aan de top van waardeschepende ketens.

Integratie in wereldeconomie

Sinds midden jaren '70 groeien overzeese investeringen sneller dan de internationale handel, terwijl deze handel sneller groeit dan het wereldproduct. Voor een groeiend deel is handel een bedrijfsinterne operatie geworden. Administratieve prijzen tussen de eenheden van deze bedrijven bieden vele mogelijkheden activiteiten ruimtelijk zo te verdelen over verschillende jurisdicties, dat belastingdruk wordt teruggebracht. Deze ontwikkelingsgang in de *post-Bretton Woods*-periode van de wereldeconomie heeft onder meer geleid tot explosieve groei van de mondiale industriële productie. Die heeft miljoenen in Oost-Azië en Afrika boven de armoedegrens getild, maar het gaat ten koste van de plaatsgebonden factor loonarbeid in de lagere en middenklasse in het rijke deel van de wereld. Hun reële inkomen stagneert, terwijl aan mobiele factoren in de industriële, logistieke en financiële dienstverlening een ongekende, en grotendeels onbelaste, inkomensgroei is toegevallen. Giraud noemt hen *nomadic actors*. De ongebreidelde groei van belastinghavens, waaraan ook Nederland met glorie deelneemt, heeft de belastingdruk verschoven van bedrijven naar burgers.

In de Verenigde Staten is integratie in de wereldeconomie van meer recente datum dan in Europa. In Amerika loopt sinds het midden van de jaren '70 het aandeel van de buitenlandse handel op van net 10% tot boven de 30%. Dat land is door het geringe niveau van sociale voorzieningen slecht uitgerust voor deze globalisering van de economie en flexibilisering van

de arbeidsmarkt. Verzet tegen globalisering was in de jaren '90 beperkt tot een rechts randverschijnsel.³ Dit verzet is nu tot *mainstream* uitgegroeid. In 2004 beschuldigde John Kerry president Bush van 'tax breaks for outsourcers'. President Obama tracht goede sier te maken met een programma van 'insourcing'. De realiteit is dat politici het ressentiment van verliezers mobiliseren, maar ook dat zij die boven komen drijven in de electorale competitie, uit welbegrepen eigenbelang niet bereid zijn een halt toe te roepen aan deze ontwikkelingsgang. Instelling van invoertarieven voor handel met China die voortkomt uit *original equipment manufacturing* in dat land, ligt ook niet voor de hand.

Een voorbeeld ter verduidelijking. Assemblage van de Iphone en de Ipad in China, uit wereldwijd, deels in de Verenigde Staten, Duitsland en Japan, geproduceerde onderdelen vergroot bij invoer van het eindproduct het Amerikaanse handelstekort. Maar de in de Volksrepubliek China toegevoegde waarde beloopt een miniem deel van de prijs van het eindproduct in Amerikaanse winkels. Het bedrijf Apple stikt zo langzamerhand in het geld. Medewerkers van FoxConn aan de andere zijde van de lange productielijn springen veelvuldig uit het raam. Zij kunnen evenwel vlot worden vervangen door de rij wachtenden op werk aan de poort.

In de lidstaten van de Europese Unie neemt de weerstand tegen de groeiende rol van de *wereld-economie* in de nationale huishouding de vorm aan van verzet tegen Europese integratie, ondanks de relatieve prijsdaling van onder meer kleding, schoeisel en elektronica. Ook hier is voor bedrijfsleiders de verworven vrijheid overal ter wereld te investeren en handel te drijven op grond van locatievoordelen, waaronder belastingheffing, loonkosten, ontslagvrijheid en milieubelasting, vanzelfsprekend geworden. Europeanisering en 'globalisering' dwingen de politieke klasse in de EU er echter toe naar binnen te kijken *en die politici verliezen daardoor hun hoofdtaak uit het zicht*.

Wat is er mis met Nederland?

Volgens De Wijk is er van alles mis met Nederland. Hij blijft helaas steken aan de oppervlakte in zijn lamentatie over 'populisme', 'nationalisme', feitenvrije politiek, 'crisis van de democratie', 'mondialisering', 'achterblijvende onderwijsprestaties' en 'generatiewisseling' – dat alles zonder enige documentatie of reflectie. De Wijk beschouwt 'Srebrenica' echter als een 'keerpunt' ten goede. In dit dieptepunt komt zijns inziens een 'einde van een tijdperk' van 'wensdenken'. Hij ziet 'het besef ontstaan' dat de prijsstijging van voedsel en energie 'niet los kan worden gezien' van de industrialisatie van China, India en Afrika. Hij wil dat politici in Nederland het masker afleggen en met een beleid van kracht deel gaan nemen aan de concurren-

tiestrijd om toegang tot grondstoffen. China is ook hier bij hem een boosdoener, wanneer hij de schaarste van zeldzame aardmetalen aanroert.

Dit land is inderdaad de grootste producent en exporteur van zeldzame aardelementen en het tracht gebruik te maken van de voordelen van die positie. Maar de Chinese bodem bezit geenszins het monopolie op deze grondstoffen. In 2002 sloten de Verenigde Staten de mijnen in Californië wegens milieueffecten en lage prijzen, gevolgd door invoer uit China. De veronderstelling was kennelijk dat Chinese koelies beter bestand waren tegen het radioactieve afval dan de geciviliseerde inwoners in eigen land. 'There[']s really no good reason for America to depend on imports for many rare earths that we have right here [...] Let's get real, and acknowledge that the Chinese didn't create our present rare earth challenges.'⁴ Deze stand van zaken wordt bevestigd door de *US Geological Survey*. Evenmin als De Wijk hebben Henk Jan Ormel en zijn medeauteurs daar een boodschap aan. In de *Internationale Spectator* van mei 2012 timmeren zij aan hun weg naar boven door de noodklok te luiden over Chinees wangedrag.⁵

De Wijk citeert met instemming de minister van defensie over het dienen van Nederlandse belangen met behulp van de krijgsmacht. Deze zou de inzet willen beperken tot 'korte, hevige gevechtsacties'. Volgens mij blijkt uit het verloop van de oorlogen in Irak en Afghanistan *opnieuw* dat Amerika en zijn hofleverancier Nederland beter in de leer kunnen gaan bij Bismarck en Sun Zi dan bij De Wijk.

Dr Henk Houweling was universitair hoofddocent Internationale Betrekkingen aan de Universiteit van Amsterdam. Hij is tegenwoordig werkzaam bij het Europa Instituut van de Universiteit van Macao en de Webster Universiteit in Leiden.

Noten

- ¹ Zie hierover o.a. Alexander Cooley, *Great games, local rules. The new great contest in Central Asia*, Oxford, 2012.
- ² Zie Yan Yunfeng e.a., 'The impact of China-EU trade on climate change', in: *Geopolitics, History and International Relations*, jrg. 3, 2011, nr. 2, blz. 122-138.
- ³ Vgl. kandidatuur voor het presidentschap van Ross Perot in 1992; en van Pat Buchanan in 1996.
- ⁴ Aldus Larry Bell, in: *Forbes*, 15 april 2012.
- ⁵ Henk Jan Ormel, Pieterjan Rozenberg & Dirk W. Ormel, 'Grondstoffen uit Afrika: Great Game van de 21ste eeuw', in: *Internationale Spectator*, mei 2012, blz. 264-266.

Repons Frans Verhagen

N.a.v. Peter van Ham, 'De wonderbaarlijke teloorgang van president "George W. Obama"', in: *Internationale Spectator*, september 2012, blz. 405-406.

Het succes van Dwight Milhous Obama

Peter van Ham zou graag zien dat Mitt Romney en zijn neoconservatieve adviseurs de verkiezingen winnen. Eindelijk weer wat actie, ferme taal, vuisten op tafel en vooral daden, hoopt Van Ham. In elk geval heeft hij geen behoefte aan nog een 'übermulticulturele speech' zoals die van Obama in Caïro in 2009 en zit hij niet te wachten op een uitgeholde NAVO met 'partnerschappen met Jan en Alleman'. Europa, zegt Van Ham, heeft behoefte aan het 'welvertrouwde Amerikaanse leiderschap', al is dat in zijn visie vooral nodig omdat Europa zelf helemaal niets tot stand brengt. Obama vindt hij veel te Europees en dat is geen compliment. Daarmee neemt hij overigens een terugkerend thema uit de Romney-campagne over: het verwijt dat Obama geen echte Amerikaan is. Leiderschap is voor Van Ham actief optreden als China, Iran of Noord-Korea een 'probleem' veroorzaken of wellicht het steunen van Israël als dat land besluit het Midden-Oosten in vuur en vlam te zetten. Resultaat, daar gaat het allemaal om, meent Van Ham.

Het is niet helemaal duidelijk wat hij onder 'resultaat' verstaat. Misschien doelt Van Ham op het wonderbaarlijke succes van George Bush en Dick Cheney in Irak en Afghanistan. Hoe zij de NAVO inzetten in een hopeloze missie van *nation building*, die, als Jaap de Hoop Scheffer gelijk heeft, de ondergang van het bondgenootschap zal betekenen. Of wellicht hint Van Ham op de strategische blunder van het verwijderen van Saddam Hoessein, Irans grootste vijand, de ondermijning van

internationaal recht, het martelen en rechteloos gevangen zetten, de ondermijning van Amerikaans gezag en aanzien, en *last but not least*, de letterlijk onvoorstelbare incompetentie van de Amerikanen bij het voeren van de oorlog in Irak. Van Ham moet de enige zijn die dit 'resultaat' bewonderenswaardig vindt, de enige die terugverlangt naar het strategische inzicht en de daadkracht van Bush en Co.

De polsslag van zijn column zette me even op het verkeerde been. Even dacht ik dat hij een ironisch stukje had geschreven, maar nee, hij lijkt het echt te menen. Er valt zeker iets te zeggen voor een 'Republikeinse stijl' buitenlandse politiek, een combinatie van een *hard nosed realistisch beleid* met het uitdragen van internationale normen, zoals gepraktiseerd door Eisenhower, Nixon en George H.W. Bush. Maar dan kun je ook meteen vaststellen dat Democraten en Republikeinen, alle retoriek ten spijt, een grote continuïteit koesteren in hun buitenlands beleid en dat Barack Obama een nogal Republikeins beleid heeft gevoerd, als je dat zo mag zeggen. Overigens zijn Democraten in de praktijk nooit zulke slappe dweilen als Republikeinse kandidaten menen. Continuïteit kenmerkt de Amerikaanse buitenlandse politiek. De overgangen van Carter naar Reagan en van de oude Bush naar Clinton waren aanzienlijk kleiner dan de oprisping van Amerikaans unilatéralisme en vermeende daadkracht na 9/11. Kleine Bush was de discontinuïteit factor, de *outlier*, niet Clinton of Obama.

Volgens Van Ham was zo'n Europese stijl slapjanus, 'een Europese president', precies wat Europa wilde. Vier jaar later zouden Europeanen teleurgesteld zijn en zich er het hoofd niet over breken wie in november wordt gekozen – te druk als ze zijn met hun eigen problemen. Ik weet niet waar Van Ham die stelling op baseert, maar als ik om me heen kijk zie ik Europeanen die wel degelijk hopen dat de wereld een Republikeinse president bespaard blijft.

Niet dat het er veel toe doet wat Europeanen vinden, maar voor de verandering denken ze nu eens hetzelfde als de meeste Amerikanen. Want net als de meeste Europeanen waarderen de Amerikaanse burgers Obama's buitenlandse politiek. Ze hebben een president gezien die de oorlog in Irak heeft beëindigd (nadat Bush die in zijn tweede fase had voorbereid), een president die ondanks een onverstandige *surge* de oorlog in Afghanistan zal afwerken door gewoon te vertrekken, die Osama heeft uitgeschakeld, Iran heeft geïsoleerd, de relatie met China heeft gestabiliseerd en de reputatie van Amerika heeft versterkt door in de Arabische lente op de juiste momenten wel en niet te intervenieren. Ze zien een president die zich niet heeft laten meeslepen in allerlei interventies waartoe meer oorlogszuchtige senatoren opriepen (als het aan John McCain en Joe Lieberman had gelegen, was Amerika in Libië en Syrië veel actiever geweest), die de terreurdreigingen effectief heeft aangepakt (overigens met een Nixoniaanse stijl in het negeren van

de ethische aspecten van de *drones*) en die optimisme over het Midden-Oosten heeft ingeruild voor het realisme van lage verwachtingen dat de halsstarrige dwarsheid van minister president Nethanyahu rechtvaardigt.

Kortom, verstandig beleid en het is dan ook niet verrassend dat de Republikeinen in deze campagne met de mond vol tanden staan of, in spaarzame uitingen over buitenlandse politiek, Rusland tot

grootste vijand verklaren en, niet gehinderd door 'resultaten' in het verleden, neoconservatieve adviseurs zoals John Bolton en publiciteitszieke mediaprofessoren als Niall Ferguson omarmen. Het pragmatisch realisme van president Obama past in een Amerikaanse traditie die de Republikeinen ooit als de hunne beschouwden, die van Eisenhower en George H.W. Bush, met daarin verwerkt een dosis Nixon/Kissinger-stijl

Realpolitik. De enige reden dat de Republikeinen nu afstand nemen van deze trotste erfenis, is dat ze het niet over hun lippen kunnen krijgen dat Obama een succesvolle president is.

Frans Verhagen is publicist. Zijn meest recente boek is *Lincoln. Een geniaal politicus* (Veen Uitgevers/Historisch Nieuwsblad).

Repliek Peter van Ham

Allereerst mijn dank aan Frans Verhagen voor diens vileine reactie op mijn bescheiden column over de opmerkelijke teloegang van 'President George W. Obama'. Het bevestigt maar weer eens hoe fors de oogkleppen zijn en hoe dun de huid is van Obamafiel Nederland. Wie enkele kritische kanttekeningen plaatst bij president Obama, kan rekenen op verbale disciplinaire represailles, dit maal van de amerikanoloog Verhagen. Verhagen is natuurlijk vol lof over Obama, en hij roemt o.a. diens 'verstandige beleid in de Arabische lente'. Ja, U leest het goed, er is nog iemand die de woorden 'Arabische lente' in de mond durft te nemen. De moslimwereld staat weer eens in vuur en vlam (dit keer met een knullig anti-islam *YouTube*-filmpje als voorwendsel) en betogers van Qatar tot Tunesië scanderen de slogan *Obama, we are all Osama*. Op 11 september (*sic!*) 2012 vermoordden islamitische terroristen bovendien in het net 'bevrijde' Libië de Amerikaanse ambassadeur Chris Stevens en drie van diens landgenoten. Wanneer dit nog een 'Arabische lente' is, het door Verhagen bejubelde gevolg van Obama's 'verstandige beleid', dan zou ik weleens willen weten hoe een fiasco eruitziet?

Maar in Europa zijn we natuurlijk zeer content met Obama's 'Europese' antwoord op het geweld en de provocaties in Noord-Afrika en het Midden-

Oosten. De Amerikaanse ambassade in Caïro diende direct nederige excuses aan ('The Embassy of the United States in Cairo condemns the continuing efforts by misguided individuals to hurt the religious feelings of Muslims – as we condemn efforts to offend believers of all religions.'). Bovendien werd de maker van de anti-islamfilm direct opgejaagd en geïntimideerd door de Amerikaanse autoriteiten. Zo doen we dat in Europa immers ook: we bieden onze excuses aan bij diegenen die dreigen met geweld, en we beloven ons voortaan koest te houden. En dat is juist waarom we nu, net als in het verleden, een sterk, zelfbewust en daadkrachtig Verenigde Staten nodig hebben, die een andere koers varen. Vandaar mijn kritiek op Obama, en mijn hoop dat een eventuele president Romney de Europese postmoderne angsthazerij weer enigszins in balans kan brengen.

Want laten we eerlijk zijn: als het alleen aan Europa gelegen had, dan was het bij *Ostpolitik* gebleven, zonder een daadkrachtige 'Star Wars' die de Sovjetunie de moed deed opgeven. Zonder de regering-Bush had Europa na 9/11 al lang de handdoek in de ring geworpen en zich de intimidaties van Al-Qaida c.s. laten aanleunen.

Obama's belangrijkste bijdrage aan het hedendaagse Amerikaanse strategische denken is 'leading from

behind'. Dit getuigt niet van ootmoed, maar van defaitisme. Wanneer zelfs de Amerikaanse president niet meer gelooft in het unieke van de Verenigde Staten, in de uitzonderlijke leiderschapsrol die ze behoren te vervullen binnen de Westerse wereld, dan staat Europa er alleen voor. En wie het huidige Europese landschap overziet, wordt van dit vooruitzicht niet vrolijk. Verhagen heeft de afgelopen verkiezingen – zoals hij zelf trots aangeeft op zijn blog *Amerika.nl* – PvdA gestemd (ook al was hij in de verleiding SP te stemmen). Verhagen voelt zich dus thuis bij een partij die *unvervroren* nog één miljard euro van het Nederlandse defensiebudget wil afhalen. Ik vraag me dus af wat voor een wereldbeeld Verhagen erop na houdt. Ziet hij een wereld zonder gevaren? Een wereld waar militaire macht geen rol van betekenis meer speelt (of zou moeten spelen)? Voor alle Verhagens van deze wereld hoop ik toch dat we niet nog vier jaren Obama zullen moeten doorstaan. We kunnen ons dit gewoonweg niet veroorloven.

Dr Peter van Ham is senior wetenschappelijk medewerker bij Instituut Clingendael en visiting professor aan het Europa College in Brugge.

Boekbesprekingen

Jimmy Carter: van pindaboer tot president

Frans van Nijnatten

Tussen liberalisme en conservatisme. De verkiezingscampagnes van Jimmy Carter (1962-1980).

Amsterdam: Amsterdam University Press, 2012; 428 blz.; € 49,50; ISBN: 978-90-5629-698-8

De pindaboer die in 1976 gekozen werd als president van de Verenigde Staten – zo staat Jimmy Carter bij veel mensen bekend. Dit is dan ook de reden dat zijn verkiezing vaak omschreven is als een anomalie in de Amerikaanse politiek. Carter groeide op in het gehucht Plains in de zuidelijke staat Georgia. Na het overlijden van zijn vader in 1953 keerde hij, na een korte loopbaan bij de marine, terug naar zijn zuidelijke geboortegrond om het familiebedrijf over te nemen. In de daaropvolgende jaren slaagde Carter erin van deze boerderij een bloeiend bedrijf te maken. Een prestatie waar hij later in zijn campagnes vaak de nadruk op legde, net als op zijn zuidelijke roots. Een andere kenmerkende eigenschap van Carter was zijn christelijke geloofsovertuiging. Hij bad enkele malen per dag en noemde Jezus Christus de drijvende kracht in zijn leven.

Zoals de titel van het boek suggereert, waren de presidentsverkiezingen van 1976 niet Carters eerste stappen op het politieke toneel. Al in het begin van de jaren '60 was hij politiek actief als kandidaat voor de Senaatsverkiezingen in de staat Georgia. In 1970 nam zijn politieke carrière een grote vlucht toen die staat hem als gouverneur koos. Carter gebruikte deze hoogste bestuursfunctie in Atlanta als springplank voor een ambt in het Witte Huis. Dit doel bereikte hij in 1977 met zijn beëdiging als 39ste president van de Verenigde Staten.

De verkiezing van Carter tot president was ongebruikelijk, wanneer naar de politieke geschiedenis van de Verenigde Staten wordt gekeken. In een tijd waarin de zuidelijke staten in een Republikeins bolwerk waren veranderd, slaagde de Democraat Carter erin deze hele regio, met uitzondering van Virginia, voor zich te winnen. Een prestatie die geen enkele Democratische presidentskandidaat meer wist te evenaren. Carters succes was onverwacht en is sindsdien voornamelijk toegeschreven aan de Vietnamoorlog en het *Watergate*-schandaal: twee crises die in de jaren voor zijn verkiezing het vertrouwen van de bevolking in de regerende macht aanzienlijk hadden aangetast.

In het boek *Tussen liberalisme en conservatisme. De verkiezingscampagnes van Jimmy Carter (1962-1980)* geeft auteur Frans van Nijnatten een nieuwe visie op de verkiezing van Carter tot president van de Verenigde Staten. Hij doet dit aan de hand van Carters prepresidentiële campagnearchieven, die teruggaan tot zijn eerste verkiezing als senator begin jaren '60. Deze bevatten, zo stelt Van Nijnatten, belangrijke aanwijzingen voor de omstandigheden die Carter tot president vormden, en ze werpen bovendien meer licht op zijn politieke erfenis. In een overzichtelijk en uitgebreid betoog beschrijft Van Nijnatten de achtereenvolgende campagnes van Carter aan de hand van *drie hoofdthema's*: de rol van het zuiden in de Amerikaanse presidentsverkiezingen; de politiek-

maatschappelijke ontwikkelingen in de periode 1962-1980; en de veranderingen in de presidentiële campagnevoering.

Het doel van het boek is te zien in hoeverre Carter zijn campagne-strategieën, zowel in voorverkiezingen als in algemene verkiezingen, aanpaste aan ontwikkelingen rond de drie hoofdthema's. De campagnearchieven van Carter ontkrachten de zweem van non-politicus die altijd rond Carter is blijven hangen. Dit vormt de aanleiding voor Van Nijnattens onderzoek.

Aan de hand van de archieven poneert Van Nijnatten in de inleiding vier stellingen:

- Het stereotiepe beeld van Carter als non-politicus is onjuist;
- Het *Watergate*-schandaal is niet de hoofdoorzaak, maar slechts één van de oorzaken van Carters overwinning bij de presidentsverkiezingen van 1976;
- Carter leverde een belangrijke bijdrage aan de *candidate-centered campaign* in de Amerikaanse politiek; en
- De *Southern Strategy* die Carter toepaste in zijn campagne, heeft het tij niet kunnen keren als het ging om het meer Republikeins worden van de Zuidelijke staten.

Met de drie hoofdthema's en de geponeerde stellingen wil Van Nijnatten twee dingen aantonen. In de eerste plaats dat uit de campagnearchieven blijkt dat Carter geenszins een non-politicus genoemd kon worden. Hij was een doorgewinterd

exemplaar, die als het nodig was er niet voor terugschrok opportunistisch te zijn. Daarnaast legt Van Nijnatten de nadruk op de diverse factoren die ten grondslag lagen aan de winst van Carter bij de verkiezingen in 1976. Op basis van een analyse van de campagnearchieven en overige literatuur concludeert hij dat het bestaande beeld dat de *Vietnamoorlog*, het *Watergate-schandaal* en de tijdelijke *economische neergang* medio jaren '70 de belangrijkste redenen waren voor Carters verkiezingsoverwinning, incompleet is.

Het boek noemt nog *drie andere factoren* die zeker een belangrijke rol hebben gespeeld. Als *eerste* de door Carter toegepaste *Southern Strategy*, waarbij hij inspeelde op chauvinistische gevoelens van de blanke zuidelijke kiezers, terwijl hij tegelijkertijd de zwarte Democratische aanhangers deed geloven dat hij een progressieve schakel met het noorden was. Een *tweede* factor is dat Carter zich plaatste in het centrum van het ideologisch debat. Hij koos voor een populistische middenpositie tussen conservatisme en liberalisme om op die manier zoveel mogelijk mensen aan zich te binden. Het *derde* aspect dat uit de archieven naar voren komt, is de manier waarop Carter zijn campagne voerde. Al in 1962 stelde hij zijn karakter centraal in

een zogenaamde *candidate-centered campaign*, een benadering die hij in zijn daaropvolgende kandidaturen vervolmaakte. Deze manier van campagne voeren combineerde Carter met een sterke nadruk op het thema *good government*, hetgeen vooral in 1976 erg aansprak, omdat veel kiezers het vertrouwen in de overheid hadden verloren. Carter benadrukte zijn positie als *underdog*, sterk afhankelijk van *grassroots support*, om de steun van de kiezers voor zich te winnen.

Van Nijnattens boek levert een interessante nieuwe kijk op in het politieke leven van Jimmy Carter. Aan de hand van de drie hoofdthema's beschrijft hij duidelijk op welke manier de campagnes van Carter en zijn latere presidentschap invloed hebben gehad op de Amerikaanse politiek. Daarmee samenhangend beschrijft hij de redenen voor de verkiezingsoverwinning van Carter in 1976. De onderverdeling in de drie hoofdthema's heeft als nadeel dat de samenhang tussen de factoren wat onderbelicht is gebleven.

Mijns inziens is er minder sprake van op zich zelf staande oorzaken, maar is het vooral het samenvallen van deze redenen dat de verkiezing van Carter mogelijk maakte. Het feit dat hij zich in deze economisch lastige tijd kandidaat stelde, het

verloren vertrouwen in de overheid na *Watergate* en Vietnam, de manier waarop Carter gewend was campagne te voeren en de veranderende positie van de zuidelijke en religieuze kiezer, kunnen niet los van elkaar gezien worden. Als een van de factoren ontbreekt, functioneren de andere vaak op een andere manier. Dit maakt het erg lastig specifieke oorzaken voor de overwinning van een bepaalde kandidaat vast te stellen, ook omdat de wegen van de kiezer vaak ondoorgrondelijk zijn. Wat wel kan en waar Van Nijnatten goed in is geslaagd, is een beeld te schetsen van de kandidaat en van zijn campagnes, alsmede van de invloed die deze combinatie heeft gehad op de Amerikaanse politiek.

Ten slotte nog een niet inhoudelijke opmerking. Het is vreemd dat Van Nijnatten zijn proefschrift over dit onderwerp niet in het Engels heeft geschreven. Wellicht had hij dan ook in Amerika lezers voor zijn boek gevonden. Mogelijk komt er nog een, al dan niet bewerkte, vertaling.

Inez Schippers

Inez Schippers is als aio verbonden aan het Department of Culture Studies van Tilburg University.

Aspecten van de Uruzgan-missie

Robert Beeres, Jan van der Meulen, Joseph Soeters & Ad Vogelaar (red.)

Mission Uruzgan: Collaborating in Multiple Coalitions for Afghanistan.

Amsterdam: Amsterdam University Press (Palls Publications), 2012; 340 blz.; € 44,50;

ISBN: 978-90-8555-050-1

Zelden zal (met uitzondering van de missie naar Bosnië) een Nederlandse deelname aan een vredesmissie meer politieke en publieke aandacht hebben gekregen dan de missie naar de provincie Uruzgan in Afghanistan (2006-2010). Evenals bij Bosnië

viel ook hier een kabinet over een missie. Naast de diverse boeken en evaluatierapporten die sindsdien zijn verschenen, vraagt nu een meer academische publicatie de aandacht, onder de titel *Mission Uruzgan: Collaborating in Multiple Coalitions*

for Afghanistan.¹ Het betreft hier bijdragen van militaire en civiele deskundigen, die vrijwel allemaal werkzaam zijn bij de studierichting Militaire Bestuurswetenschappen van de Faculteit Militaire Wetenschappen bij de Nederlandse

Defensie Academie in Breda. De achtergrond van de auteurs betekent dat de militair-operationele aspecten van de missie dan ook weinig aan bod komen. Hier lijkt een schone taak weggelegd voor de studierichting Krijgswetenschappen van de Academie.

Kenmerkend voor de publicatie zijn de grote pluriformiteit aan bijdragen en het ontbreken van samenhang. De redacteurs erkennen dit ook in de inleiding, wanneer zij stellen dat het in de 23 bijdragen in het boek gaat om inzichten en beoordelingen van een verscheidenheid aan experts die hun licht werpen op specifieke aspecten van de missie. Zo zijn er onderwerpen als logistiek, ethiek, de rol van luchtmacht, reconstructie, ondernemerschap, militaire gezondheidszorg en veteranen. Sommige auteurs bestrijken daarbij in hun bijdrage de volledige periode van vier jaar, andere auteurs gebruiken weer een ander analytisch kader in termen van tijd en onderwerpen.

Voor enige ordening in de uiteenlopende bijdragen hebben de redacteurs gekozen voor een verdeling over vier hoofdstukken, achtereenvolgens onder de titels *setting the stage*; veiligheid; reconstructie; en evaluatie. Gezien de verscheidenheid aan onderwerpen zal deze boekbespreking zich beperken tot een aantal belangrijke aspecten van de Uruzgan-missie. Als rode draad door de bundel lopen de voetangels en klemmen die inherent zijn aan multinationale samenwerking, zowel met publieke als civiele actoren. Zo vormen bijvoorbeeld bij sommige NGO's hun onafhankelijkheid, onpartijdigheid en neutraliteit een beletsel voor samenwerking met militairen.

Onder meer komen de rol van 'caveats' en de dominante nationale benadering van missies in de *International Security Afghan Force* (ISAF) aan de orde. 'Caveats' zijn beperkingen op de operationele inzet van nationale eenheden. Deze

worden nationaal vastgesteld. Dat zijn onder meer beperkingen op de geografische inzet en het gebruik van geweld. Zo mochten Duitse grondpatrouilles en vliegtuigen niet tijdens het donker opereren en ook niet in het vijandige zuiden ingezet worden. Het kwam zelfs voor dat Duitse verkenningsvliegtuigen geen informatie mochten verschaffen aan de Canadezen over de situatie op de grond in Kandahar, waar Canadese troepen waren ingezet. Het moge duidelijk zijn dat dit soort beperkingen van nadelige invloed is op de effectiviteit van ISAF.

Op het gebied van de geïntegreerde benadering waren in de diverse provincies ook nationale benaderingen te onderkennen. Zo was er een groot verschil tussen de Nederlandse 3D (*Development, Diplomacy, Defence*)-benadering en die van de Amerikanen. Uniek voor Nederland was ook dat in de laatste fase van de missie een diplomaat de leiding kreeg over het Nederlandse Provinciaal Reconstructie Team (PRT).

In tegenstelling tot het belangrijke beginsel van eenheid in bevel domineerde in Afghanistan dan ook een grote mate van autonomie voor de nationale contingenten. Zo leidden Amerikaanse mariniers in het zuiden Afgaanse politie op met een ander concept dan in het noorden, waar de Duitse civiele politie deze taak verrichtte. Een Amerikaanse commandant van ISAF liet zich dan ook tegenover de pers ontvallen dat hij in plaats van over een militair over een politiek hoofdkwartier de leiding had.

Hoewel over de rol van 'special forces' in Afghanistan weinig bekend is, wordt in een apart hoofdstuk hier toch aandacht aan besteed. Vanwege het meestal geheime karakter van hun operaties is er in ons land weinig bekend over onze militaire speciale eenheden. Sinds de Koude Oorlog is het personeel van deze eenheden echter substantieel toegenomen. Het gaat hier om het Korps Commando Troepen van de

landmacht, de Maritieme *Special Operations Forces* van het Korps Mariniers en de Brigade Speciale Beveiligingsopdrachten van de marechaussee. De bijdrage over deze eenheden in de bundel licht een tipje van de geheime sluier van hun activiteiten op. Van de vijftig operaties van deze eenheden die publiekelijk zijn gemaakt, betroffen deze veelal vaak zware gevechtsacties. Nu het Westen na Irak en Afghanistan afziet van langdurige stabiliseringsoperaties, die veel landstrijdkrachten vergen, zal de rol van militaire speciale eenheden in wat genoemd wordt 'hybride oorlogvoering' waarschijnlijk groter worden. Het betreft hier conflicten met veel gewapende niet-staatelijke actoren, die vaak moeilijk van non-combattanten te onderscheiden zijn. In dit soort irreguliere of hybride conflicten zullen speciale eenheden meer dan reguliere militaire eenheden een rol kunnen spelen. Zo krimpt het personeelsbestand van de Amerikaanse landmacht en het korps mariniers, en worden de 'special forces' uitgebreid.

Epiloog

Een meer algemene en tevens evenwichtige terugblik op de missie en de toekomstperspectieven van Afghanistan is te vinden in het laatste hoofdstuk, geschreven door de vier redacteurs. Zij constateren dat, hoewel de missie politiek voorname-lijk verkocht was als een opbouwmissie, naarmate de missie vorderde, deze steeds meer het karakter kreeg van een vechtmis-sie, en haar geloofwaardigheid en legitimiteit verloor. De Slag om Chora, met do-zijnen civiele Afgaanse slachtoffers, beschouwen de auteurs als keerpunt in dit proces.

In de strijd tegen opstandelingen en terroristen volgen de auteurs het veel gemaakte onderscheid tussen twee benaderingen, namelijk de op de bevolking gerichte benadering en de op de vijand gerichte benadering. De Nederlandse benadering

was vooral op de bevolking gericht, wat zowel een kostbare als een tijdrovende aangelegenheid is. Het betrekkelijk geringe aantal troepen in Uruzgan op de grond speelde hier volgens de auteurs ook een rol, waardoor de uitbreiding van ontwikkelingsactiviteiten in de provincie achterbleef bij de resultaten die men wilde behalen. Niettemin is volgens een aantal studies de situatie in de provincie aanzienlijk verbeterd op het gebied van landbouw, de gezondheidssector, onderwijs, ondernemerschap, media en de aanwezigheid van vrouwen in het openbare leven. De grote vraag is uiteraard in hoeverre hier sprake is van duurzaamheid.

De auteurs zetten dan ook bij de vraag naar de toekomst van Afghanistan de nodige vraagtekens. Zo is er de noodzaak van stabiele relaties tussen Afghanistan en het naburige Pakistan; evenals meer betrokkenheid van een verscheidenheid aan Afghaanse actoren met de ontwikkeling van hun land. De auteurs pleiten naast een 'military surge' van het Afghaanse leger, niet alleen voor een 'civilian surge' van civiele actoren, maar ook voor een 'political surge', waarbij allerlei nationale actoren betrokken moeten worden. En zo trekken de auteurs nog meer conclusies en doen ze meer aanbevelingen, die al jarenlang in talrijke studies te vinden zijn, maar vrijwel niet tot enige verwezenlijking hebben geleid.

Resumerend, deze informatieve publicatie biedt voor elk wat wils, maar zij is tevens tot op zekere hoogte het bekende 'kijken door een rietje naar Afghanistan'. Dat was echter ook stilzwijgend de opzet van de bundel.

Tot slot dan ook enige algemene opmerkingen. Wanneer we kijken naar de huidige situatie in Afghanistan, kan niet ontkend worden dat ondanks alle inzet van ISAF elf jaar na het begin van de interventie de veiligheidssituatie slechter is geworden. Vrij frequent worden

militairen van ISAF nu zelfs gedood door Afghaanse militairen en politie in opleiding. De Taliban probeert bovendien door middel van aanslagen het politie- en legerkader, dat leiding moet geven aan Afghanistan, te 'onthoofden'. De regering staat bij de bevolking bekend als corrupt en zij wordt niet als legitiem ervaren. Dat geldt ook voor het Afghaanse leger en de Afghaanse politie. Eind 2014 zullen de laatste buitenlandse troepen vertrokken zijn en blijft een bescheiden aantal buitenlandse militairen aanwezig voor training van de Afghaanse veiligheidseenheden en voor anti-terreuracties. De geplande sterkte van de Afghaanse veiligheidstroepen (leger en politie) zal, van oktober 2012 tot 2017, 352.000 bedragen. Daarna zal dit aantal geleidelijk verminderen tot 228.500. De salarissen van het Afghaanse leger en politie worden vooralsnog door NAVO-lidstaten betaald. De vraag is of de 130.000 militairen en politie die verdwijnen wel aan een baan zullen komen, gezien de grote werkloosheid in het land. Van het door het Westen nagestreefde sterk centraal gezag zal waarschijnlijk geen sprake zijn in een land waar etniciteiten de machtsverhoudingen en de identiteit bepalen. Daarnaast is onvoorspelbaar welke rol Pakistan, India en Iran na vertrek van de buitenlandse troepen zullen spelen. Alle drie landen hebben zo hun eigen belangen in Afghanistan. De toekomst van Afghanistan zal er in ieder geval anders uitzien dan het Westen in 2002 voor ogen stond.²

Kees Homan

Generaal-majoor der mariniers b.d. mr drs Kees Homan is als adviseur verbonden aan Instituut Clingendael.

Noten

1 Zie voor een goede toegankelijke kritische analyse van de Uruzgan-missie Christ Klep, *Uruzgan, Nederlandse militairen op missie, 2005-2010*,

Amsterdam: Boom, 2011. In Noël van Bommel (red.), *Task Force Uruzgan*, Amsterdam: de Volkskrant/Meulenhoff, 2009, schreven de militairen zelf hun persoonlijke ervaringen op, onder leiding van Arnon Grunberg. Zie voor evaluaties, *Eindevaluatie Nederlandse bijdrage aan ISAF*, Ministerie van Buitenlandse Zaken/Ministerie van Defensie, 23 september 2011; en Jair van der Lijn, *3D 'The Next Generation', Lessons learned from Uruzgan for future operations*, Instituut Clingendael/CORDAID, 21 november 2011.

2 Zie Michael Hart, 'West's Afghan Hopes Collide with Reality', in: *The National Interest*, maart/april 2012, blz. 8-19.

Journalistiek over Midden-Oosten

Rudi Vranckx

De vloek van Osama. Tien jaar die de wereld hebben verscheurd.

Antwerpen: De Bezige Bij, 2011; 301 blz.; € 19,95; ISBN: 978-90-8542-307-2

‘Oorlogen en sterke verhalen zijn er altijd in overvloed in het kleine wereldje van de oorlogsverslaggevers. Maar eerlijk, ik heb er geen zin meer in. Ik denk niet dat ik nog eens zo’n duister decennium aankan. De jonge opstandelingen in Egypte en de rest van de Arabische wereld hebben me hoop gegeven. Ik wil een andere geschiedenis helpen schrijven.’

De Vlaamse oorlogscorrespondent Rudi Vranckx heeft tegen het eind van zijn meeslepend reisverhaal (blz. 221) een duidelijke boodschap voor de lezer: een boodschap van afkeer van zijn eigen beroepsgroep, die zich volgens Vranckx te gemakkelijk voor het karretje van de Amerikaanse *spindoctors* heeft laten spannen. Maar de schrijver brengt ook een boodschap van hoop; wanneer gewone mensen massaal de straat opgaan, kan dat leiden tot een betere toekomst voor de Arabische wereld en zo een einde maken aan een duister decennium dat in de greep was van ‘de vloek van Osama’.

Journalisten weten over het algemeen louter de bovenste laag van een conflict te raken. In tegenstelling tot academici behoren ze een beetje te weten van een hele hoop. Morgen kan er immers wel iets gebeuren in China of Venezuela, en dan zullen ze daarvan verslag moeten doen. Desondanks weet Vranckx dieper te gaan dan de meeste van zijn vakgenoten. Hij snijdt belangrijke thema’s aan die een rol gespeeld hebben in het decennium 2001-2011, dat gedomineerd werd door de oorlog tegen het terrorisme: de contraproductieve oorlogen in Afghanistan en Irak, de verloren strijd om de ‘hearts and minds’, de rol van de media in het ‘normaal maken’ van oorlog en

de opkomst van de *counter-jihad* in Amerika en Europa.

Vranckx stapt daarmee in de voetsporen van de Britse journalist Jason Burke. Ook Burke reisde de conflicten in de Arabische wereld en Centraal-Azië achterna. Zijn reisverhaal, *On the Road to Kandahar: Travels through Conflict in the Islamic World* uit 2007, bevat een soortgelijke boodschap over de falende veiligheidsmaatregelen in de westerse wereld in de jaren na ‘9/11’. Burke analyseert vooral de lokale context van de oorlog tegen het terrorisme en probeert te verklaren waarom gewone mensen de wapens oppakken om te strijden in naam van de islam. Vranckx is nog geen Burke, maar wellicht de enige journalist in Nederland en België die in de buurt van Burke’s werk komt.

Van andere journalisten heeft Vranckx geen hoge pet op. ‘Wie me wel mateloos ergert zijn [sic!] een aantal Amerikaanse journalisten die zich gedragen alsof zij hoogstpersoonlijk deze oorlog aan het winnen zijn. [...] Dat soort journalisten speelt in op de roep naar wraak die sinds 9/11 de VS in zijn greep lijkt te hebben.’ (blz. 26) Hier raakt hij een gevoelige snaar. De rol van de media is immers van doorslaggevend belang bij het normaliseren en verkopen van een oorlog aan het grote publiek. In onze westerse democratieën hebben regeringen gelukkig de steun van het volk nodig om aan dit soort riskante projecten te beginnen. Een kritische journalistieke sector is essentieel om te voorkomen dat oorlogen normaal worden gemaakt op basis van halve waarheden, overdreven bedreigingen en zelfs complete leugens. Vooral in de aanloop naar de

Irak-oorlog hebben veel journalisten nagelaten kritisch de noodzaak van deze militaire interventie te analyseren. Het vermeende gevaar van Saddam Hoessein voor de internationale gemeenschap in zijn zogenaamde banden met Al-Qaida hadden veel eerder ontmaskerd moeten worden als louter propaganda van het kamp-Bush/Cheney.

Over de oorlog in Irak is Vranckx ook helder. De leugens en het militaire machtsvertoon hebben de reputatie van de Verenigde Staten in de wereld geen goed gedaan. Sterker nog, hij wijst er terecht op dat Al-Qaida in Irak pas voet aan de grond kreeg ná de invasie van de ‘coalition of the willing’. Vooral in de periode rond 2005-2006 was de lokale afdeling van Al-Qaida in Irak, onder aanvoering van de Jordaniër Abu Musab Al Zarqawi, erg actief, voornamelijk in sektarisch geweld gericht tegen de Sji’ieten, die een meerderheid vormen in het land van de Tigris en de Eufraat. Zelfs een kleine tien jaar na de ‘regime change’ zijn zelfmoordaanslagen, kidnapping en sektarische afrekeningen nog steeds onderdeel van de dagelijkse realiteit in Bagdad en andere Iraakse steden.

Een ander interessant onderdeel van dit werk is de beschrijving van de opkomst van de *counter-jihad* in Europa. Vranckx reisde naar Luton – in mijn ogen de grote favoriet voor de titel van meest treurige stad in de Europese Unie, mocht het ooit tot een verkiezing komen – voor een ontmoeting met de voorman van de *English Defence League* (EDL). Volgens de laatstgenoemde zijn alle problemen in het Verenigd Koninkrijk te wijten aan de islam en aan de linkse elite die met islamie-

ten samenwerkt: 'de moslims zijn verantwoordelijk voor de criminaliteit, drugs, pedofilie' (blz. 145). Vranckx observeert hier terecht dat de voorman van de EDL veel gelijkenissen vertoont met extremistische moslims. Beide ideologieën hebben immers sterk de neiging om de Islam resp. het Westen de schuld te geven van alle dagelijkse problemen.

De vloek van Osama brengt niet louter negatief nieuws. In het laatste hoofdstuk beschrijft Vranckx de opstanden in de Arabische wereld na de zelfverbranding van Mohamed

Bouazizi. De Vlaamse journalist betoogt wat ik zelf vorig jaar ook (voorbarig?) betoogde in de *Internationale Spectator*: dat deze opstanden het einde van Al-Qaida zullen betekenen.¹ Of dat zo is, zal inderdaad nog moeten blijken, maar het is voor de lezer uitermate plezierig om na de beschrijving van tien jaar chaos, leugens en onrecht af te sluiten met een positieve noot voor de toekomst.

Anno Bunnik

Anno Bunnik MA studeerde aan King's College London en werkt o.a. als Midden-Oosten-expert voor Pax Ludens. Zijn blog is te vinden op: www.eurabist.com

Noot

1 Anno Bunnik & Peter B.M. Knoope, 'Geweldloze opstand in de Arabische wereld bevestigt bankroet van Al Qaeda', in: *Internationale Spectator*, jrg. 65, nr. 4, april 2011, blz. 167-169.

De gisting tot een federale staat

Paul van Velthoven

Franstaligen tegen Vlamingen – Hoe België als natie mislukte.

Soesterberg: Uitgeverij Aspekt, 2012; 222 blz.; € 18,95; ISBN: 978-94-615-3170-4

Zoals in de titel van het boek van de Nederlandse auteur Van Velthoven al wordt onthuld, beschrijven de meeste inzichten in zijn werk de strijd tussen de Franstaligen en de Vlamingen. De gescheurde Belgische vlag op de voorpagina van zijn boek laat over het eindresultaat van de strijd geen twijfel bestaan: de teloorgang van België als natie lijkt voor de auteur een feit.

Sterk is dit werk in het overzichtelijk maken van een langslappende taalstrijdsgeschiedenis. Het project België, dat zich afzette van Nederland, werd lang bestuurd door een Franstalige elite, die vanaf de onafhankelijkheid in 1830 een bevoorrechte positie bekleedde, die nog altijd bestaat. Zo schrijft Van Velthoven dat de Vlamingen nog altijd Frans leren, terwijl voor de Franstaligen het Nederlands leren eerder uitzondering dan regel is; dat de Belgische ministerraad, tegen de werkelijke verhoudingen in, gelijk verdeeld is; en dat in Brussel, het slagveld van de taalstrijd, van die gelijke verdeling niets terecht komt.

Franstaligen tegen Vlamingen vormt een overzicht van de taalstrijdsgeschiedenis waarin de ontstaansgeschiedenissen van de Waalse en de Vlaamse beweging aan de orde komen, evenals de achtereenvolgende taalwetten en hun uitwerking. Verscheidene interessante passages zullen de lezer daaruit blijven. Onder meer de collaboratiegeschiedenis van de Vlaamse beweging, die in de Eerste Wereldoorlog – en in de snel volgende Tweede Wereldoorlog – aan het kortste eind trok door met de Duitse bezetter samen te werken. De Vlaamse wens een evenwichtiger Germaanse vertegenwoordiging te bereiken in het overwegend Romaans georiënteerde België raakte na het verlies van de Duitsers tot tweemaal toe zwaar gecompromitteerd (blz. 108).

De eerste flaminganten, wallinganten en trouwe Belgische patriotten, allen passeren ze de revue in de geschiedschrijving van de taalstrijd. Een geschiedenis waarin de auteur zonder bewondering, maar zeker van de afloop, steeds wijst op de

onoverbrugbare verschillen tussen de twee partijen. Zo valt de term 'boedelscheiding' in een stuk over de federalisering van de jaren '70 en was volgens de auteur al bij de stichting van België sprake van een 'fatale sociale kloof' tussen de Franstalige en Vlaamstalige bevolking (blz. 23). De vraag is hoe sterk deze gedachte is. Hoe 'fataal' is deze vermeende kloof?

De voor dit werk aangehaalde voorbeelden onderbouwen de scheiding in ieder geval lang niet altijd even sterk. De vermelding dat in het televisieprogramma 'De Grootste Belg' in Vlaanderen en Wallonië sterk verschillende resultaten naar buiten kwamen (blz. 160) is dat nauwelijks, getuige het sterk manipulatieve karakter van de show, die in Nederland na de eerste 40.000 stemmen onderbuik-profeet Pim Fortuyn tot 'De Grootste Nederlander' moest kronen. En waar het televisieprogramma 'Bye Bye Belgium' (blz. 157), een door de Franstalige publieke omroep opgezette uitzending over de onafhankelijkheid van Vlaanderen,

voor de auteur bewijst hoezeer het land politiek, economisch en cultureel in twee werelden leeft, geeft het vooral aan hoezeer de televisiekijker op zijn toestel vertrouwt. Mogelijk zijn de angst en de woede rond de gewraakte grap [Vlaanderen heeft de onafhankelijkheid uitgeroepen en hanteert een strikte grenscontrole tegenover Wallonië; eindred.] juist een teken dat er wel degelijk nog echte Belgen zijn.

België is voor Van Velthoven als een onnatuurlijk korset, dat blijft knellen tot het barst. Clichéverschillen tussen Vlamingen en Walen worden in het boek serieus aangehaald als verklaring voor die barst (blz. 14): 'De gemiddelde Vlaming is eerder introvert, geduldig maar vasthoudend, terwijl de doorsnee Waal daarentegen levendig, uitgelaten en eerder opstandig van aard is.' De auteur beroept zich zelfs op vooroorlogse rassenbeschrijvingen (blz. 39): 'De Vlamingen hebben "een groot rond hoofd, witte huid, blonde haren". Een Waals hoofd "is expressief, energiek, bruin, heeft zwarte ogen en zwarte haren".'

Zet ik een politicologische bril op, dan moet ik vaststellen dat het boek te weinig bewondering toont voor buurland België. Zeker is dat in België enkele bindingsfactoren ontbreken. Zo werkt België niet aan een eenheid, onderstreept door Belgische politieke partijen. Ook is er geen Belgische kieskring en zijn er geen Belgische media met behulp waarvan mensen in de Belgische identiteit gesocialiseerd kunnen worden. Met meeregerende gemeenschappen en gewesten is de Belgische politiek een permanente diplomatieke conferentie, zoals Carl Devos en Nicolas Bouteica in dit blad in 2007 schreven.¹ Na de verkiezingen in 2007 en 2010 kende België inderdaad lange perioden waarin over een nieuwe federale regering onderhandeld werd. Onderhandelingen om – in de zoektocht naar een nieuwe verdeelsleutel, tegelijk met een staatshervorming, nog te midden

van de verkiezingsretoriek en met een tegengestelde verkiezingsuitslag in de twee grootste delen – over de dossiers heen tot een compromis te komen. Het complexe België vindt zichzelf hierbij echter telkens juist opnieuw uit en bewijst hiermee bovenal hoe samenleven en samenwerking over cultuur- en taalgrenzen heen steeds weer mogelijk blijven.

Van Velthovens boek lijkt goeddeels tot stand te zijn gekomen ten tijde van de recentste record-regeringsvorming voor de federale regering en het lijkt het pessimisme te delen van een periode waarin de financiële markten en zelfs de Europese Commissie België vroegen om snel tot een compromis te komen. In Nederland werd tijdens de formatieperiode zelfs voor de tweede maal in een decennium even gespeculeerd over de aansluiting van Vlaanderen. Maar de federale regering kwam er toch, met een Waal aan het roer, en over pijndossier Brussel-Halle-Vilvoorde kwam het tot een akkoord. Intussen is België bezig zich vrijwel ongemerkt door de crisis te werken, waar het kort geleden nog in één adem genoemd werd met Ierland, Spanje, Italië en Griekenland.

Een wapenstilstand, zo noemt de auteur de huidige situatie tegen het slot van zijn werk (blz. 205), maar in ieder geval is de geest van een splitsing weer in de fles. Hoewel de auteur goed ziet dat België in zijn oorspronkelijke opzet geen recht deed aan de verscheidenheid van zijn bewoners, is zijn roep om nu tot één definitieve staatshervorming over te gaan teneinde het land blijvend en eenduidig te ontvlechten (blz. 213) prematuur.

Intussen acht de auteur aan het eind van zijn boek het toch onwaarschijnlijk dat de Belgische vlag ooit werkelijk zal scheuren. Na alle taalstrijdretoriek, het beeld van de fatale kloof en de onoverbrugbare verschillen steekt in de laatste passage van het boek toch nog het ware België de kop op: Vlamingen noch Walen

zullen immers ooit afstand doen van Brussel, wat beide tot in lengte van jaren met elkaar zal verbinden. Misschien beschrijft Van Velthovens werk toch niet de geschiedenis van een mislukte natie, maar de gisting tot een federatie.

Vincent Delaere

Vincent Delaere behaalde zijn master Internationale Betrekkingen aan de Universiteit Utrecht met de scriptie 'België als gidsland voor Europa?' Tijdens het Belgische voorzitterschap voor de Europese Raad werkte hij op de Belgische Ambassade in Den Haag. De afgelopen maanden werkte hij als Research Assistant bij Instituut Clingendael.

Noot

1 Carl Devos & Nicolas Bouteica, 'Belgische politiek stuit op grenzen', in: *Internationale Spectator*, jrg. 61, nr. 11, november 2007, blz. 522.

Zijn natiestaat en democratische rechtsstaat onlosmakelijk?

Thierry Baudet

De aanval op de natiestaat.

Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2012; 240 blz.; € 24,95; ISBN: 978-90-3513-753-0 (dissertatie Leiden, 2012)

Je kunt de auteur van deze dissertatie niet het nodige lef ontzeggen, want dat heb je wel nodig als je zo brutaal ten aanval trekt tegen de gangbaar geworden moderniserings(hypo)these in de sociale en politieke wetenschappen. Daarin wordt ervan uitgegaan dat nationaliteit en nationale identiteit steeds irrelevanter worden in het steeds meer transnationaal functionerende moderne beschavingsproces. 'The national state is too small to solve the bigger problems and too big to solve the smaller problems of life,' zo heeft de Amerikaanse socioloog Daniel Bell de problematische situatie waarin de nationale staat nu verkeert, eens kort samengevat. En ook in de rechtswetenschappen is die moderniseringstheorie diep doorgedrongen.

Met die aanval heeft Baudet wel heel wat publiciteit uitgelokt. Nu was dat wellicht ook zijn bedoeling, zoals de historicus Henk Wesseling in een interview suggereert. Hoe dit zij, een universitaire carrière zit er, lijkt mij, voor deze auteur voorlopig niet in.

Te fors aangezette tegenaanval
Baudet presenteert zijn te fors aangezette verdediging van de natiestaat wel heel slim door daaraan het voortbestaan van de democratische rechtsstaat te verbinden en zijn benadering daardoor als het ware te rechtvaardigen. Dat de natiestaat en de democratische rechtsstaat onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn, is overigens een opvatting waarin Baudet zeker niet alleen staat. Verscheidene andere auteurs, die hij in zijn dissertatie niet vermeldt, evenals antiglobaliseringsbewegin-

gen, gaan daar eveneens van uit. Het einde van de natiestaat, aldus deze auteurs,¹ zou ook het einde van de democratie betekenen. Buiten het politieke kader van de nationale staat valt in hun ogen géén effectief functionerende democratie te verwezenlijken. Dat is mijns inziens echter wel degelijk mogelijk als de Europese Unie zich ontwikkelt tot een federaal georganiseerd Europa. De gebruikelijke tegenwerping tegen een Europese democratie op federale grondslag is dat de voedingsbodem daarvoor ontbreekt van een Europees volk waarin een Europese democratie wortel kan schieten.

In etnisch-cultureel opzicht ontbreekt dat inderdaad. Maar voor zo'n democratie is in eerste instantie alleen een staatsvolk nodig en hand in hand daarmee de ontwikkeling van een gedeeld staatsburgerschap. En dat ontstaat vanzelf, als gekozen wordt voor een federaal Europa.

Door de te snelle uitbreiding van de EU in de afgelopen jaren bestaat Europa nu uit zo'n groot aantal ongelijksoortige staten, dat een federale optie daarvoor vooralsnog geen kans maakt. Vandaar dat nu ook op dit punt gepleit wordt voor een Europa van twee snelheden, in het bijzonder voor een apart verdrag voor een kopgroep van Eurolanden, die in dit federaliseringsproces het spits willen afbijten.² Als Baudet aan het slot van zijn dissertatie stelt dat de huidige mengvorm van federale en intergouvernementele elementen in de EU niet te rijmen valt met de pretenties van een democratische rechtsstaat, is dat alleszins juist. Ik heb dat zelf eveneens herhaaldelijk betoogd. Ik kies met het oog hierop voor een federale optie, in eerste instantie

via een Europa van twee snelheden. Baudet kiest daarentegen voor een intergouvernementeel functionerend Europa. Dat laatste is eind jaren '50 al eens voorgesteld door de Franse president Charles de Gaulle, met zijn pleidooi voor een Europese Politieke Unie op strikt intergouvernementele grondslag. Van Nederlandse zijde is dat toen echter principieel afgewezen als uiting van volstrekt verouderd Frans staatsnationalisme.

Rol natiestaat niet uitgespeeld

Dat het einde van de natiestaat nadert, zoals Baudet vreest, vindt ondanks allerlei transnationale ontwikkelingen geen steun in de feitelijke ontwikkeling. Ondanks die ontwikkelingen als gevolg van sterk groeiende internationale interdependentie, is de rol van de natiestaat zeker nog niet uitgespeeld. Allerlei staatloze volken eisen waar mogelijk nog een eigen nationale staat voor zich op. De meeste politici zien in die staat bovendien nog onverminderd de belangrijkste bron van politieke loyaliteit en soevereiniteit. Hoewel grensoverschrijdende rechtsvorming steeds belangrijker wordt – de exclusiviteit van het nationale rechtssysteem is definitief doorbroken – blijft de nationale staat niettemin onontbeerlijk als ankerplaats van internationale rechtsvorming. De implementatie en handhaving daarvan zijn ondenkbaar zonder de medewerking van nationale staten.³

In de geest van het taaie en vaak verzwegen staatsnationalisme is Europese integratiepolitiek op de keper beschouwd ook nog altijd meer gemotiveerd door nationale motieven en belangen dan door Europees idealisme. Vandaar dat de EU nu,

in tegenstelling tot de idealistische jaren '50, voornamelijk gewaardeerd wordt als noodzakelijk geworden voorwaarde voor de instandhouding van de Europese natiestaten in de 21ste eeuw.

Ook in een federaal Europa blijven Europese natiestaten voortleven, zeker bij een federale opzet zoals in 2001 door de Duitse regering is voorgesteld, met een nevenschikking en dus een gelijkwaardige positie van het centrale gezag (de bond) en de deelstaten, die ieder in hun respectievelijke bevoegdheidsferen soeverein zijn ('competitive federalism'). In plaats van een superstaat ontstaat zodoende een federatie van natiestaten, die gebaseerd is op gedeelde soevereiniteit en een heldere 'Kompetenz-Katalog', zoals die tot op zekere hoogte ook in de afgewezen Europese Grondwet valt aan te treffen, dat wil zeggen een duidelijke bepaling van exclusief-Europese, nationale en gedeelde bevoegdheden.

Al boet de natiestaat door groeiende internationale afhankelijkheidsrelaties en transnationale vormen van samenwerking in aan politieke betekenis en invloed, er blijft niettemin behoefte aan staten zoals we die nu kennen, als waarborg voor de instandhouding van openbare veiligheid, de ontwikkeling en instandhouding van een effectieve rechtsorde, bepaalde openbare voorzieningen en een redelijke mate van sociale cohesie en stabiliteit. Dat impliceert uiteraard het voortbestaan van verschillende nationaliteiten en dus de handhaving van in- en uitsluiting van mensen. Dat is de laatste decenia overigens als een nieuwe uiting van racisme aangemerkt.⁴ Dat ten dienste van politieke belangen zo vaak misbruikte begrip, dat daarvoor helemaal losgeraakt is van zijn oorspronkelijke betekenis, is hier niet op zijn plaats.

Multicultureel nationalisme

In plaats van supranationalisme pleit Baudet voor *soeverein kosmopolitisme*, dat wil zeggen internationale

samenwerking tussen soevereine, democratische natiestaten. Als dat kosmopolitisme is, verliest dat begrip echter ieder onderscheidend karakter. Want die samenwerking bestaat al lang en wordt algemeen aanvaard.

In plaats van multiculturalisme breekt Baudet voorts een lans voor *multicultureel nationalisme*. Hij presenteert dat als een *open nationalisme*. En dat valt mijns inziens beter te verdedigen. Ik herinner in dit verband aan een interessant interview hierover met de vermaarde politieke filosoof Isaiah Berlin in de *New York Review of Books* van 21 november 1991. 'In our modern age, nationalism is not resurgent, it never died. Neither did racism. They are the most powerful movements in the world today, cutting across many social systems.'

Wat in dit interview opvalt, is de genuanceerde wijze waarop Berlin het nationalisme als politieke stroming benadert, in tegenstelling tot wat in ons land te dien aanzien gebruikelijk is. In de eerste plaats maakt Berlin duidelijk onderscheid tussen nationalisme en racisme, terwijl men hier allerlei tendenties die een nationalistische achtergrond hebben, als uitingen van racisme pleegt te brandmerken.

In de tweede plaats maakt hij nadrukkelijk onderscheid tussen positieve en negatieve verschijningsvormen van nationalisme, en ook dat is hier ongebruikelijk. Nationalisme heeft hier gemeenlijk een negatieve connotatie. Men is niet (meer) op de hoogte van het historische feit dat nationalisme in eerste instantie de expressie is geweest van het streven naar politieke en culturele zelfbeschikking. In de loop van de vorige eeuw is het echter in veel gevallen ontaard in een conservatief, agressief en soms zelfs totalitair fenomeen; het fascisme was van dat laatste een bekende uitingsvorm.

Wim Couwenberg

Wim Couwenberg is oud hoogleraar staats- en bestuursrecht en hoofdredacteur van het sinds 2010 gedigitaliseerde *Civis Mundi*.

Noten

1 Zie o.a. R. Dahrendorf, *Die Krisen der Demokratie*, 2002; en J.M. Guéhenno, *Le Fin de la Démocratie*, 1993. Zie voor deze problematiek ook W. Weidenfeld (Hrsg.), *Demokratie am Wendepunkt. Die Demokratische Frage als Projekt des 21. Jahrhunderts*, 1996, in het bijzonder hoofdstuk VI, Die Internationalisierung demokratisch beantworten, blz. 311-391.

2 Zie bijv. J.C. Piris, *The Future of Europe. Towards a two-speed EU?*, 2011.

3 Zie WRR-rapport, *De toekomst van de nationale rechtsstaat*, 2002.

4 Zie o.a. Th.C.W. Oudemans, *Omertà*, Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2007.

De zucht naar publiciteit van een Russische provocateur

Emmanuel Carrère

Limonov. Roman.

Antwerpen: De Bezige Bij Antwerpen, 2012; 351 blz.; € 19,95; ISBN: 978-90-8542-352-2 (vertaald door Katelijne De Vuyst en Katrien Vandenbergh)

Eindeloos zuipen, rauwe seks, ontberingen aan de zelfkant van de samenleving en tussendoor ook nog een stapel boeken schrijven. Dat zijn zo ongeveer de belangrijkste ingrediënten uit het leven van de Russische zuiplap-geilaard-schrijver-politicus Edward Limonov, zoals dat meeslepend is opgeschreven door Emmanuel Carrère.

Limonov is allerminst een biografie in de traditionele zin van het woord. Carrère doet niet of nauwelijks aan bronvermelding en meandert door het leven van zijn hoofdfiguur. In die zin is de ondertitel 'roman' wellicht op zijn plaats. Wél heeft Carrère de grotendeels autobiografische werken van Limonov, zo'n vijftien in totaal, nauwgezet bestudeerd en er uitvoerig uit geput, zoals hij een paar keer terloops vermeldt. Hij heeft Limonov ook uitvoerig gesproken. Carrères boek is deels een verslag van de onbegrensde fascinatie van de auteur voor zijn hoofdfiguur en het doet in dat opzicht sterk denken aan het recente *Himmlers hersenen heten Heydrich* (HhhH) van Laurent Binet. Dat boek getuigt van eenzelfde soort obsessie van de auteur met de hoofdfiguur, in het geval van Binet de *Reichsprotector* van Bohemen en Moravië (het door de nazi's bezette Tsjechië), Reinhard Heydrich, en Carrère's boek heeft een soortgelijke, sterk associatieve stijl.

De Sovjetoverheid liet Limonov in 1974, het jaar waarin Alexander Solzjenitsyn het land werd uitgezet, om onduidelijke redenen met zijn vrouw naar het Westen emigreren en nam hem toen ook het sovjetstaatsburgerschap af. Tot dan toe

was Limonov, geboren in 1943 als Edward Savenko en zoon van een officier van Stalins geheime politie NKVD, voornamelijk actief geweest in obscure literaire clubjes in zijn woonplaats Charkov en in Moskou, die in ieder geval gemeenschappelijk hadden dat er stevig werd ingenomen.

Eenmaal in New York beland, raakt hij al vrij snel aan lager wal, waarbij het feit dat hij er slechts met grote moeite in slaagt voor zijn autobiografische werken een uitgever te vinden, zeker niet helpt. Als er al iets van zijn hand verschijnt, zijn de doorgaans lage verkoopcijfers ook geen reden tot vrolijkheid. Dat laatste wordt beter als hij in 1980 met een nieuwe vrouw naar Parijs verhuist en na dertien jaar stateloos te zijn geweest, in 1987 de Franse nationaliteit krijgt. Zijn werk vindt in Frankrijk beter aftrek en hij krijgt internationale bekendheid.

In 1991 keert Limonov terug naar Rusland, waar hij zich in de politiek stort en een van de oprichters wordt van de Nationaal-Bolsjewistische Partij. Die partij is nooit officieel erkend door de Russische overheid, maar zij was de laatste jaren herhaaldelijk in het nieuws door aandacht trekkende protestacties tegen het beleid van Poetin, zoals bezettingen van overheidsgebouwen en demonstraties. Daarop reageerde de Russische overheid doorgaans op de bekende hardhandige wijze; Limonov is dan ook diverse keren voor korte tijd door de politie opgepakt. Vanaf 2001 bracht hij bijna twee jaar in de gevangenis en in een strafkamp door, onder meer op beschuldiging van terro-

risme. Carrère meent dat dit voor Limonov, ondanks de bedenkelijke reputatie van Russische gevangenis, een mooie tijd was. Hij voelde zich serieus genomen door de overheid en wist zich in het criminele milieu uitstekend te handhaven.

De centrale figuur in dit boek is politiek moeilijk te duiden, deels ook omdat coherentie niet de sterkste kant is van zijn boodschap. In dat opzicht doet hij denken aan die andere bekende figuur uit de Russische politieke marge, Vladimir Zjirinovski. Ook Carrère laat doorschemeren dat hij eigenlijk niet goed weet waar Limonov precies voor staat. Duidelijk is dat hij graag en veelvuldig in woord en daad provoceert. Hij heeft blijkbaar bewondering voor politieke leiders zoals Hitler en Stalin, die het gebruik van grof geweld niet schuwen. Ideologische verschillen tussen die twee lijken er nauwelijks toe te doen. Voor iemand als Gorbatsjov, net als voor de gemiddelde westerse politicus die zich drie keer bedenkt voordat hij geweld tegen eigen burgers gebruikt, heeft Limonov onoverholen minachting.

Zijn fascinatie voor geweld blijkt uit het feit dat hij tijdens de Joegoslavische burgeroorlog van de jaren '90 de kant van de Serviërs koos en enige tijd metterdaad aan hun kant meevocht. Hij dronk menig glas, ongetwijfeld tot de rand toe gevuld, met de internationale bankrover, massamoordenaar en Servische nationale held Željko Ražnatović (alias Arkan) en haalde de internationale pers toen hij in 1992 vanuit de heuvels rond Sarajevo enkele salvo's uit een machinegeweer op de door Serviërs belegerde stad afvuurde.

Het is, kortom, niet verwonderlijk dat Limonov door menigeen voor fascist is uitgemaakt, maar of die vlag de lading echt dekt, is de vraag. Zijn belezenheid alleen al lijkt groter dan die van de gemiddelde fascist. Hij is waarschijnlijk sterk voorstander van een groot en machtig Rusland, maar de vraag waarom hij dan zo slecht over Poetin denkt, beantwoordt Carrère niet. De reden is wellicht dat de huidige Russische president niet gretig genoeg naar

een machinegeweer grijpt om allerhande politieke problemen op te lossen.

Inmiddels is Limonov al weer 69 jaar en het lijkt tijd om het wat rustiger aan te doen, zeker als men bedenkt dat de gemiddelde levensverwachting voor Russische mannen nog steeds maar op ergens begin zestig staat (enkele jaren terug was het zelfs nog eind vijftig). Misschien dat hij daarom al een tijd de internationale pers niet heeft gehaald.

Dat moet hem zwaar vallen, want de zucht naar publiciteit van deze provocateur is altijd heel groot geweest.

Ben de Jong

Dr B.M. de Jong is als gastonderzoeker verbonden aan de capaciteitsgroep Europese Studies van de Universiteit van Amsterdam.

ALGEMENE REDACTIE INTERNATIONALE SPECTATOR

Prof.dr J.Q.Th. (Jan) *Rood*, hoofdredacteur, senior onderzoeker bij het Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen Clingendael te Den Haag; bijzonder hoogleraar 'Europese integratie in een mondiaal perspectief' aan de Universiteit Leiden; voorzitter van het Nederlands Genootschap voor Internationale Zaken (NGIZ)

Drs P.A. (Peter) *Schregardus*, eindredacteur, Instituut Clingendael

Drs G.J. (Gerard) *Telkamp*, eindredacteur, Instituut Clingendael

Drs L.E.C. (Laura) *van der Wal*, eindredacteur, Instituut Clingendael

Prof.dr E. (Edwin) *Bakker*, hoogleraar terrorisme en contraterorisme aan het Instituut Bestuurskunde van de Universiteit Leiden; directeur van het Centrum voor Terrorismen & Contraterorisme van Campus Den Haag

Prof.dr S. (Sven) *Biscop*, directeur van het programma 'Europe in the World' van het Koninklijk Instituut voor Internationale Betrekkingen *Egmont* te Brussel; hoofdredacteur van *Studia Diplomatica*; tevens gastprofessor EU buitenlands en veiligheidsbeleid aan de Universiteit Gent en aan het Europacollege te Brugge

Prof.dr D. (David) *Criekemans*, gastprofessor Belgisch en vergelijkend buitenlands beleid aan de Universiteit Antwerpen; tevens docent Geopolitiek aan het International Centre for Geopolitical Studies (ICGS) te Genève

Drs H. (Hans) *Hoebeker*, directeur van het programma Afrika van het Koninklijk Instituut voor Internationale Betrekkingen *Egmont* te Brussel

Prof.dr P.R.J. (Paul) *Hoebink*, hoogleraar ontwikkelingssamenwerking aan de Radboud Universiteit Nijmegen; directeur van

het Centre for International Development Studies (CIDIN) aan de Radboud Universiteit

Dr S. (Sipke) *de Hoop*, universitair hoofddocent Midden- en Oost-Europese geschiedenis, afdeling geschiedenis van de Faculteit der Letteren van de Rijksuniversiteit Groningen; tevens docent Conflict Studies & Post-Conflict Reconstruction aan de Nederlandse Defensie Academie (NLDA) te Breda

Prof.dr W. (Wil) *Hout*, Professor of Governance and International Political Economy aan het International Institute of Social Studies (ISS) van de Erasmus Universiteit Rotterdam

Dr M. (Mendeltje) *van Keulen*, griffier Europese Zaken bij de Tweede Kamer der Staten Generaal

Mr.dr G. (Gelij) *Molier*, universitair hoofddocent bij de afdeling Encyclopedie van de Rechtswetenschap en Rechtsfilosofie van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Universiteit Leiden

Drs J.C. (Han) *Mulder*, oud-hoofdredacteur van het *Leidsch Dagblad*, oud-hoofd voorlichting van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn & Sport (VWS)

Prof.dr C.W.A.M. (Kees) *van Paridon*, hoogleraar economie in de Faculteit der Sociale Wetenschappen van de Erasmus Universiteit Rotterdam

Drs M.H.M. (Garrie) *van Pinxteren*, sinoloog, senior research fellow bij het Instituut Clingendael en universitair docent journalistiek aan de Rijksuniversiteit Groningen

Prof.dr R.A. (Ramses) *Wessel*, hoogleraar recht van de Europese Unie en andere internationale organisaties aan de Universiteit Twente

BEOORDELINGSPROCEDURE

Afhankelijk van vakgebied en thema van de te behandelen artikelen beoordelen ten minste vijf interne en externe redactieleden, specialisten en generalisten, alle aangeboden kopij. De kernredactie en de algemene redactie toetsen concept-

bijdragen volgens gangbare wetenschappelijke en redactionele maatstaven. Criteria zijn daarbij onder meer oorspronkelijkheid, relevantie, aannemelijkheid, analytische kwaliteit, alsmede helderheid en aantrekkelijkheid van opzet en stijl.

Signalementen

Deze rubriek staat onder redactie van drs Joris Kreutzer, die ook alle bijdragen aan deze aflevering verzorgde.

Carlo Bastasin

Saving Europe: How National Politics Nearly Destroyed the Euro.

Washington DC: Brookings Institution Press, 2012; 404 blz.; € 29,=;

ISBN: 978-0-81572196-3

Sinds het uitbreken van de mondiale financiële crisis is de euro op drie momenten dichtbij haar eigen einde gekomen. Gelukkig kwam het niet zo ver, want dat zou een grote bedreiging voor de stabiliteit van de wereldeconomie zijn geweest. De voordelen van een gedeelde munt bleken iedere keer sterker dan de nadelen, zodat de euro steeds overleefde. In dit boek onderzoekt de Italiaanse econoom Carlo Bastasin hoe het samenspel van de internationale economie en de nationale

belangen de monetaire unie naar de afgrond duwde en hoe de munt toch steeds op het laatste moment werd gered. Bastasin analyseert wat er in de financiële crisis achter de schermen bij Europese onderhandelingen gebeurde. Hij stelt dat de oorzaak van de huidige crisis in de eurozone meer politiek dan economisch van aard is. De regeringsleiders van de landen van de eurozone houden zich meer met hun eigen staatsbelang bezig, dan met het gezamenlijk belang van de euro. Ook stelt Bastasin

dat de crisis verder aangewakkerd wordt door het koppig vasthouden aan nationale bevoegdheden, terwijl er juist meer gedeelde en supranationale bevoegdheden nodig zijn. Een veel gehoorde visie is dat de monetaire unie vanaf de start een gedoemd project was, er zat altijd al een 'weeffout' in de constructie. De auteur is het daar niet mee eens; hij vindt dat de huidige problemen bijna allemaal door politieke keuzen zijn veroorzaakt. Politiek opportunisme en het hameren op nationale belangen in (zo goed als) alle landen van de eurozone is een veel belangrijker oorzaak voor de huidige problemen dan een veronderstelde weeffout in de euroconstructie.

Michael Scheuer

Osama Bin Laden.

New York: Oxford University Press, 2012; 320 blz.; € 12,=;

ISBN: 978-0-19989839-8

Voordat Osama bin Laden op 2 mei 2011 door Amerikaanse commando-eenheden werd gedood, was hij eigenlijk al grotendeels uit het dagelijks nieuws verdwenen. Hij werd door Amerikaanse media, door Washington en het publiek weliswaar gezien als het brein achter de aanslagen van 11 september 2001, maar na die aanslagen werd zijn rol in de wereld minder relevant geacht. In deze biografie van Osama bin Laden stelt Michael Scheuer,

Amerikaans terrorisme-expert en het eerste hoofd van de Bin-Laden-eenheid binnen de CIA, dat deze perceptie een grote misvatting is. Hij ziet de voormalige leider van Al-Qaeda als een van de meest belangrijke figuren van dit tijdperk. Een groot aantal interviews, toespraken alsmede vertaalde documenten leveren de auteur de informatie waarmee hij zijn onderzoek opbouwt. Hij beschrijft de overgang van Bin Laden van een vreedzame

dissident in Saoedi-Arabië naar de meest gezochte man ter wereld. Hij ziet een man die door het Westen enorm onderschat werd. Osama bin Laden was een man met opmerkelijke leiderschapskwaliteiten, een strategisch genie met grote retorische vaardigheden. Vooral na zijn dood waren de Amerikaanse media vol triomfantelijke reacties, waarbij de leider van Al-Qaeda werd neergezet als een simplistische en eendimensionale vijand die achteraf weinig voorstelde. Biograaf Scheuer stelt echter dat Bin Laden een complexe en formidabele vijand was, en dat zijn invloed en ideologie na zijn dood juist een groter belang hebben gekregen.

Ruchir Sharma

Breakout Nations: In Pursuit of the Next Economic Miracles.

New York: W.W. Norton Publishers, 2012; 304 blz.; € 22,-;

ISBN: 978-0-39308026-1

Volgens de Indiase columnist en het hoofd van de afdeling opkomende markten bij Morgan Stanley, Ruchir Sharma, zullen de economieën van nu opkomende mogendheden als China, Brazilië en India na een decennium van groei gaan vertragen. Hij vraagt zich af welke landen de komende tijd naar voren zullen komen met een economie die groei vertoont en een opkomende markt overnemen. Om die vraag te kunnen beantwoorden, moet niet het recente verleden als uitgangspunt worden genomen. Sharma stelt dat deze gewoonte juist niet tot een inzicht in

de economische succesverhalen van de toekomst leidt. We moeten echter in gedachten houden dat blijvende economische groei zeldzaam is. Nu een tijdperk van snelle groei tot een einde lijkt te komen, zal vooral de groei van China vertragen. Ook de andere opkomende landen Brazilië, Rusland en India zullen het moeilijk krijgen en de opgeblazen verwachtingen niet waar kunnen maken. Sharma stelt dat nieuwe opkomende spelers waarschijnlijk uit een totaal onverwachte hoek zullen komen. In zijn boek identificeert hij de landen die investeerders in de gaten moeten

houden. Hij ziet Tsjechië, Zuid-Korea en Turkije als meest waarschijnlijke nieuwe opkomende economieën. Polen en Indonesië zouden ook wel eens kunnen verrassen. Na 2015 ziet hij voor de Verenigde Staten een opleving in de productie-industrie in de staten met lagere lonen. Ook ziet hij Duitsland als voorbeeld van een land dat slim geïnvesteerd heeft, vooral in fabrieken in Oost-Europa, en daardoor zal profiteren van economische groei in Tsjechië en Polen. Maar ook de glans van deze nieuwe sterren zal uiteindelijk weer verbleken. Dat is ook gelijk het centrale punt dat Sharma wil maken. Zolang ze een flinke groei doormaken, lijken dit soort landen onoverwinnelijk. Maar dergelijke snelle groei is niet oneindig. Al deze economieën normaliseren zich uiteindelijk weer.

Theodore A. Wilson

Coalition Warfare: A Guide to the Issues.

Westport: Praeger, 2012; 192 blz.; € 41,99; ISBN: 978-0-27599428-0

Van de geallieerden in de loopgraven van de Eerste Wereldoorlog tot de NAVO-operaties in Bosnië – in bijna elk modern militair conflict wordt in coalitieverband gevochten. Dat geldt ook voor alle oorlogen die de Verenigde Staten sinds het begin van de twintigste eeuw hebben gevoerd of nog voeren. Tot nu toe is de geschiedenis van deze vorm van oorlogvoering onderbelicht gebleven. Maar daar heeft Theodore

Wilson verandering in gebracht. De Amerikaanse historicus onderzoekt de geschiedenis van militaire allianties: hoe zijn ze tot stand gekomen, en waren ze effectief? Hij neemt daarvoor een langere tijdspanne, vanaf de antieke geschiedenis tot de huidige conflicten. Het fenomeen coalitieoorlog is niet bepaald nieuw. In de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd kwam de coalitieoorlog al overal ter wereld voor. En ook

in de negentiende en twintigste eeuw worden militaire conflicten uitgevochten door allianties en coalities. Wilson richt zich vooral op het moderne tijdperk, waarbij hij de politieke motivering, de strategische besluitvorming, de militaire effectiviteit en de culturele impact van recente coalities onderzoekt. Hierbij analyseert hij onder meer de *Entente Cordiale* en de Centralen van de Eerste Wereldoorlog, de geallieerden en As-mogendheden van de Tweede Wereldoorlog, de coalities in Korea en Vietnam, Operatie *Desert Storm* en de coalitie die Irak in 2003 binnenviel.

De rubriek *Varia* geeft bijzondere aandacht aan recent verschenen rapporten en adviezen op het terrein van de internationale betrekkingen en buitenlands beleid. Daarnaast komen in kort bestek relevante publicaties aan de orde waarvoor (nog) geen plaats kon worden ingeruimd in de rubrieken *Boekbesprekingen* en *Signalementen*. De rubriek staat onder redactie van Gerard J. Telkamp, eindredacteur van dit blad. De signalementen in deze aflevering zijn van de hand van Judith Nuijens, stagiaire bij de eindredactie.

**Geert Mak: Reizen zonder John.
Op zoek naar Amerika.**

Amsterdam/Antwerpen: Atlas Contact, 2012; 573 blz.; € 24,95 (paperback); ISBN: 978-90-450-2161-4

In 1960 reisde de auteur John Steinbeck met zijn poedel Charley door de Verenigde Staten; het verslag van zijn reis, *Travels with Charley: in search of America*, verscheen in 1962. Een halve eeuw later trad Geert Mak in Steinbecks voetsporen. Mak maakte een reis door 21ste-eeuws Amerika en begon zijn tocht bij het oude huis van Steinbeck.

De Verenigde Staten werden in de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog als een land van onbegrensde mogelijkheden beschouwd. Zoals Geert Mak stelt: 'voor ons, kinderen in de provincie, was Amerika een droomland'. In *Reizen zonder John* bekijkt Mak de Verenigde Staten 'met de ogen van 2010'. Wat is er veranderd in vijftig jaar tijd? Is Amerika nog steeds het 'Belofde Land'? Op deze en andere vragen probeert Geert Mak een antwoord te vinden in zijn zoektocht naar Amerika.

Evita Neefs: Amerika's destructieve droom. Hoe de mythe een nachtmerrie werd.

Antwerpen: De Bezige Bij Antwerpen, 2012; 235 blz.; € 19,95; ISBN: 978-90-854-2335-5

The American Dream, 'de mythe die de Amerikanen koesteren over zichzelf en die de harde kern van hun identiteit vormt, is me blijven intrigeren', aldus Evita Neefs in het Voorwoord van haar boek *Amerika's destructieve droom*. Neefs betoogt dat 'de Droom met destructieve kracht bezig is de Verenigde Staten van binnenuit uit te mergelen, uiteen te brokkelen en te verzwakken'.

Volgens Neefs verliest Amerika zijn toonaangevende rol in de wereld niet als gevolg van concurrentie, maar doordat Amerikanen zich 'vastklampen aan een vastgeroeste identiteit'. In dit impressionistische boek onderzoekt de auteur hoe de Droom een 'nachtmerrie' werd. Het is een verslag van vele reizen door de Verenigde Staten en van gesprekken met honderden mensen, waaruit blijkt dat het geloof van Amerikanen in de *American Dream* onverwoestbaar is.

Gerard Aalders: Het Lockheed-schandaal. Wapenindustrie, smeergeld & corruptie.

Amsterdam: Boom, 2011; 239 blz.; € 19,90; ISBN: 978-94-610-5564-4

In navolging van de Amerikaanse Watergate-affaire, die begin jaren

'70 leidde tot het aftreden van president Nixon, kwam in 1975/1976 de Lockheed-affaire naar buiten: een schandaal over smeergeld, corruptie en omkoping door de Amerikaanse vliegtuigfabrikant Lockheed. Deze affaire schond niet alleen de politiek in de Verenigde Staten, maar ook die in Italië, de Bondsrepubliek Duitsland, Japan en Nederland. Ook Indonesië en het Midden-Oosten waren bij de affaire betrokken. Nederland raakte in dit schandaal verwickeld, toen bekend werd dat Prins Bernhard zich door Lockheed had laten omkopen. In dit boek beschrijft Gerard Aalders de geschiedenis van de Lockheed-affaire.

Aalders toont allereerst hoe Watergate overging in Lockheed. Vervolgens behandelt hij landen die te maken kregen met de 'agressieve verkooptactieken van de Amerikaanse multinationals en vliegtuigfabrikanten'. Aalders besteedt extra veel aandacht aan Nederland. Hij heeft daartoe onder meer geput uit het in 2010 openbaar gemaakte archief van de 'Commissie van Drie', de commissie die de rol van Prins Bernhard bij de Lockheed-affaire onderzocht. Ter afsluiting behandelt Aalders de vraag welke veranderingen de Lockheed-affaire heeft gebracht in onze houding tegenover corruptie.

Wisseling van de wacht bij de eindredactie

Woensdag 5 september jl. was de laatste werkdag van drs. Gerard J. Telkamp als eindredacteur van de *Internationale Spectator* vanwege het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd. Gerard Telkamp heeft gedurende ruim 31 jaar aan het roer gestaan van de eindredactie. Een imposant tijdperk dat begon aan de Haagse Mauritskade bij het *Nederlands Genootschap voor Internationale Zaken* (NGIZ) onder hoofdredacteur Mr. J.L. Heldring. In 1983 ging het NGIZ op in het Instituut Clingendael en de *Internationale Spectator* verhuisde mee naar het statige pand in het park Clingendael, op de grens van Den Haag en Wassenaar. Onder leiding van de hoofdredacteurs H.J. Neuman, prof. dr. ir. J.J.C. Voorhoeve, prof. dr. A. van Staden, prof. dr. J.W. de Zwaan en prof. dr. J.Q.Th. Rood wist Gerard Telkamp, samen met zijn medewerkers, elke maand een actueel, informatief en gevarieerd tijdschrift te presenteren. Een bijzondere prestatie.

Als nieuwe eindredacteur is per 1 september jl. mw. L.E.C. (Laura) van der Wal MA in dienst getreden. Laura van der Wal behaalde haar kandidaatsexamen culturele antropologie en sociologie van niet-westerse gemeenschappen en vervolgens haar doctoraalexamen conflictstudies en mensenrechten aan de Universiteit Utrecht. Na veldwerk in Suriname en El Salvador werkte zij voor de *NGO CMC Mensen met een Missie*, als programma-adviseur voor Centraal- en Zuid Amerika, en als journaliste bij *Trouw* en *NRC.next*.

De Algemene Redactie van de *Internationale Spectator* is Gerard Telkamp bijzonder erkentelijk voor zo vele jaren accurate, deskundige en trouwe dienst en wenst hem een lange, gezonde en ontspannen pensioentijd toe.

De Prof. mr. B.M. Teldersstichting, het wetenschappelijk bureau ten behoeve van het liberalisme en de VVD, organiseert aan de vooravond van de Amerikaanse presidentsverkiezingen:

De Telderslezing 2012

"Voting in a time of polarization:
the ideological dimension of the 2012 U.S. elections"

**Door: professor Alan. I. Abramowitz, hoogleraar
politieke wetenschappen aan Emory University,
Atlanta, Verenigde Staten.**

Alan Abramowitz is expert op het gebied van Amerikaanse politieke ideologie en het voorspellen van de uitslagen van Amerikaanse presidentsverkiezingen.

Gelegenheid voor vragen en discussie na afloop
Voertaal Engels

Woensdag 31 oktober 2012

Nicolaïkerk, Nicolaaskerkhof 8 Utrecht
Aanvang 20.00 uur, ontvangst vanaf 19.30 uur

Gratis toegang, aanmelding verplicht via
info@teldersstichting.nl
Vermeld naast uw naam en adresgegevens a.u.b.
'Internationale Spectator'.
Meer info: www.teldersstichting.nl

Nieuw verschenen bij Van Gorcum

€ 44,75

2012 | 364 p. | 1^e druk

ISBN 978 90 232 4957 3

De robuuste professional

Wijze LESsen

Door Edgar Karssing, Marcel Pheijffer en Bob Hoogenboom (Red.)

Hoogleraren, vakdocenten, trainers en onderzoekers schrijven helder en aansprekend over leiderschap, corporate governance, duurzaam ondernemen, bedrijfsethiek en business-spiritualiteit. En over ondernemende familiebedrijven, het inkoopbeleid van organisaties en robuuste accountants en controllers. Ook geven de auteurs een mooie doorkijk in onderwijsontwikke-

lingen op het gebied van business, accountancy & controlling en executive education.

De hoofdstukken worden afgewisseld met interviews waarin academici en mensen uit de bedrijfspraktijk hun licht laten schijnen op de praktische invulling van de waarden *Leadership*, *Entrepreneurship* en *Stewardship*.

Meer informatie of online bestellen:
www.vangorcum.nl of bel 0592 37 95 56

Koninklijke Van Gorcum BV
Postbus 43 • 9400 AA Assen
[e] verkoop@vangorcum.nl